

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU POLİTİKASI VE İŞLETMECİLİĞİ ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE ŞANGHAY ÜLKELERİ ARASINDAKİ DIŞ TİCARET
İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

Halil İbrahim ÇAYIROĞLU

Danışman

Doç. Dr. Şükrü APAYDIN

Nevşehir

Şubat 2022

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın gerçekleőtirilmesinde, 2 yıl boyunca bana destek olan ve değerli bilgilerini esirgemeyen baőtta kıymetli Danışman Hocam Doç. Dr. Şükrü APAYDIN, Doç. Dr. Mustafa ARSLAN, Prof. Dr. Korhan KARACAOĞLU ve Kamu Politikası İşletmeciliği Anabilim Dalı Hocalarına teőekkürlerimi sunuyorum. Çalıőmalarım sırasında benden yardımlarını esirgemeyen kıymetli arkadaşlarıma, Nevşehir İl Göç İdaresi Müdürlüğü alıőma arkadaşlarıma, her zaman yanımda olduklarını bildiğim ve manevi desteklerini hissettiğim baőtta eőim Pınar ve oğlum Göktürk ile tüm aileme desteklerinden dolayı őükranlarımı sunuyorum.

TÜRKİYE İLE ŞANGHAY ÜLKELERİ ARASINDAKİ DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK ANALİZİ

Halil İbrahim ÇAYIROĞLU

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Politikası İşletmeciliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans

Danışman: Doç. Dr. Şükrü APAYDIN

ÖZET

Dünyada ekonomi alanındaki gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda ekonomik işbirliklerinin gerekliliği fark edilmektedir. Nitekim küreselleşmenin de etkisiyle dünya siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan bütünleşmeye başlamıştır. Bu bağlamda küreselleşmenin önemini kavrayan ülkeler ekonomik bütünleşmeye yönelmişlerdir. Ekonomik bütünleşme en genel tanımıyla ulusal ekonomilerin arasındaki bölünmelerin azaltılmasına yönelik çabaları ifade etmektedir.

Türkiye'nin 2012 yılında diyalog ortağı olarak katıldığı Şanghay İşbirliği Örgütü'nü 1996 yılında Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan oluşturmuş olup örgütün amacı, üyesi olan ülkelerin sınır güvenliklerinin korunmasıdır. Öte yandan örgüt ABD suretinde batıya karşı alternatif ve etkili bir blok görevi görmektedir.

Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) üyeleri ile Türkiye arasındaki dış ticaretin incelenmesi amacını taşıyan çalışmanın birinci bölümünde, ekonomik bütünleşmede küreselleşmenin etkisi, ekonomik birleşmenin nedenleri, iktisadi birleşme türleri ve ticaret örgütlerinin etkileri konularına yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, Şanghay İşbirliği Örgütü hakkında bilgi verilmiş ve üye ülkelerin ekonomileri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, Türkiye'nin küreselleşme sürecinde Dünya ticaretine uyumu, Türkiye ekonomisi ve dış ticareti, Türkiye'nin ekonomik birlikleri ile olan dış ticaretinin karşılaştırılması ve Türkiye ile Şanghay işbirliği örgütü üyeleri arasındaki ekonomik ilişki konularına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şanghay İşbirliği Örgütü, Ekonomik Bütünleşme, Ekonomik Birleşme

**ECONOMIC ANALYSIS OF FOREIGN TRADE RELATIONS BETWEEN
TURKEY AND SHANGHAI COUNTRIES**

Halil İbrahim ÇAYIROĞLU

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences

Department of Public Policy Management M.A.

Supervisor: Assoc. Prof. Şükrü APAYDIN

ABSTRACT

Considering the developments in the field of economy in the world, the necessity of economic cooperation is noticed. As a matter of fact, the world started to integrate politically, economically, culturally and socially with the effect of globalization. In this context, countries that grasp the importance of globalization have turned towards economic integration. Economic integration, with its most general definition, refers to efforts to reduce the divisions between national economies.

Shanghai Cooperation Organization with the participation of Turkey in 2012. In 1996, China, Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan has established the purpose of the organization is to protect the border security of member countries of. On the other hand, the organization acts as an alternative and effective block towards the West in the image of the USA.

Shanghai Cooperation Organization members with the first part of the study, which aimed to examine the foreign trade between Turkey, economic integration on the impact of globalization, the causes of the economic merger is given place to the effects of the economic merger species and trade organizations. In the second part of the study, the Shanghai Cooperation Organization were informed about and members of the countries economies incelenmiştir.üçünc in part, Turkey's globalization process in compliance with world trade, Turkey's economy and foreign trade, Turkey's comparison of the foreign trade and economic associations and the Shanghai cooperation with Turkey The economic relationship issues among the members of the organization are included.

Keywords: Shanghai Cooperation Organization, Economic Integration, Economic Merger

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
YAZIM KLAUZUNA UYGUNLUK.....	ii
KABUL ONAY SAYFASI.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTELERİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜTÜNLEŞMELER VE ETKİLERİ

1.1. Ekonomik Bütünleşmede Küreselleşmenin Etkisi.....	3
1.2. Ekonomik Birleşme Sebepleri	4
1.3. Ekonomik Birleşme Türleri.....	5
1.3.1. Tercihli Ticaret Anlaşması	6
1.3.2. Serbest Ticaret Bölgesi	6
1.3.3. Gümrük Birliği.....	7
1.3.4. Ortak Pazar	7
1.3.5. İktisadi Birlik	8

İKİNCİ BÖLÜM

ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ

2.1. Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ).....	10
2.1.1. Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) Kuruluşu.....	10
2.1.2. Şanghay İşbirliği Örgütü ve Gelişimi	12
2.1.3. Kurumsal Yapısı	14
2.2. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün İşbirliği Alanları	15
2.2.1. Güvenlik Alanında İşbirliği	16
2.2.2. İnsani ve Kültürel Alanda İşbirliği	16
2.2.3. Ekonomi Alanında İşbirliği	17
2.3. Şanghay İşbirliği Örgütüne Üye Ülkelerin Yapısı	18

2.3.1. Rusya Federasyonu	18
2.3.2. Çin Halk Cumhuriyeti.....	24
2.3.3. Kazakistan Cumhuriyeti	29
2.3.4. Kırgızistan Cumhuriyeti	35
2.3.5. Özbekistan Cumhuriyeti	42
2.3.6. Tacikistan Cumhuriyeti	46
2.3.7. Hindistan Cumhuriyeti.....	52
2.3.8. Pakistan İslam Cumhuriyeti.....	55
2.2.9. Şanghay İşbirliği Anlaşmasının Genel Değerlendirmesi.....	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİ VE TÜRKİYE İLE ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜYELERİ ARASINDAKİ DIŞ TİCARET

3.1. Türkiye'nin Küreselleşme Sürecinde Dünya Ticaretine Uyumu	78
3.2. Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı.....	79
3.2.1. 1992-1996 Dönemi	84
3.2.2. 1996-2017 Dönemi	85
3.3. Türkiye ve Çeşitli Ekonomik Birlikler Arasındaki Dış Ticaret Yapısı	88
3.4. Türkiye ile Şanghay İşbirliği Örgütü Üyeleri Arasındaki İlişkiler	96
3.4.1. Literatür İncelemesi	97
3.4.2. Türkiye ve Şanghay Ülkeleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler	102
3.4.2.1. Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki Ticari İlişkiler	109
3.4.2.2. Türkiye ile Çin Arasındaki Ticari İlişkiler.....	113
3.4.2.3. Türkiye ile Kazakistan Arasındaki Ticari İlişkileri.....	117
3.4.2.4. Türkiye ile Kırgızistan Arasındaki Ticari İlişkiler.....	120
3.4.2.5. Türkiye ile Özbekistan Arasındaki Ticari İlişkiler.....	123
3.4.2.6. Türkiye ile Tacikistan Arasındaki Ticari İlişkiler.....	126
3.4.2.7. Türkiye ile Hindistan Arasındaki Ticari İlişkiler.....	129
3.4.2.8. Türkiye ile Pakistan Arasındaki Ticari İlişkiler	130
3.5. Şanghay İşbirliği Örgütü Üyelerinin Türkiye ile Olan Toplam Ticareti.....	134
SONUÇ	136
KAYNAKÇA.....	140
ÖZ GEÇMİŞ	150

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1: Birleşme Türlerinin Karşılaştırması	9
Tablo 2.1: Şanghay İşbirliği Örgütüne Üye Ülkelerin Ekonomik Göstergeleri	17
Tablo 2.2: Rusya'nın Dış Ticaret ve GSYH İstatistikleri (Milyon Dolar)	19
Tablo 2.3: Rusya'nın üye olduğu Uluslararası Örgütler.....	20
Tablo 2.4: Rusya'nın Ortak Ekonomik Alan Antlaşmasına (OEA) Üye Ülkeler ile Dış Ticareti (Milyon Dolar).....	21
Tablo 2.5: Rusya ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret	22
Tablo 2.6: Çin Dış Ticaret ve GSYH İstatistikleri (Milyon Dolar)	25
Tablo 2.7: Çin ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret	26
Tablo 2.8: Kazakistan Dış Ticaret ve GSYH İstatistikleri (Milyon Dolar)	30
Tablo 2.9: Kazakistan ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret	32
Tablo 2.10: Kazakistan Ortak Ekonomik Alan Antlaşmasına (OEA) Üye Ülkeler ile Dış Ticareti (Milyon Dolar)	33
Tablo 2.11: Kırgızistan Dış Ticaret ve GSYH İstatistikleri (Milyon Dolar)	36
Tablo 2.12: Kırgızistan ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret	38
Tablo 2.13: Özbekistan Dış Ticaret ve GSYH İstatistikleri (Milyon Dolar).....	43
Tablo 2.14: Özbekistan ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret	44
Tablo 2.15: Tacikistan Dış Ticaret ve GSYH İstatistikleri (Milyon Dolar)	47
Tablo 2.16: Tacikistan ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret.....	49
Tablo 2.17: Hindistan Dış Ticaret ve GSYH İstatistikleri (Milyon Dolar)	53
Tablo 2.18: Hindistan ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret.....	54
Tablo 2.19: Pakistan Dış Ticaret ve GSYH İstatistikleri (Milyon Dolar)	56
Tablo 2.20: Pakistan ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret.....	58
Tablo 2.21: Resmi Dış Ticaret Verileri 2013-2014 (Dolar).....	60
Tablo 2.22: Fasıllara Göre İhracat (Bin Dolar).....	61
Tablo 2.23: Mal Gruplarının Sınıflandırılmasına Göre İhracat (1996-2014) (Bin Dolar)	62
Tablo 2.24: Fasıllara Göre İthalat (Bin Dolar).....	63
Tablo 2.25: Mal Gruplarının Sınıflandırılmasına Göre İthalat (1996-2014) (Bin Dolar)	64
Tablo 2.26: Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracat Rakamları (Bin Dolar)	66

Tablo 2.27: Seçilmiş Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracat Rakamları (Bin \$).....	67
Tablo 2.28: Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalat Rakamları (Bin \$)	68
Tablo 2.29: Seçilmiş Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalat Rakamları (Bin \$).....	69
Tablo 2.30: Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü Üyelerine İhracatı (Bin Dolar)...	71
Tablo 2.31: Türkiye'nin AB ve ŞİÖ Karşılaştırması: Toplam İhracat İçinden Aldığı Pay (Milyon Dolar)	72
Tablo 2.32: Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü Üyelerinden İthalatı (Bin Dolar)	73
Tablo 2.33: Türkiye'nin AB ve ŞİÖ Karşılaştırması: Toplam İthalat İçinden Aldığı Pay (Milyon Dolar)	74
Tablo 2.34: Türkiye'nin Ticaretinde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%).....	75
Tablo 2.35: Yurtdışında Yerleşik Kişilerin Türkiye'deki Doğrudan Yatırımlarının Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	76
Tablo 2.36: Yurtdışında Yerleşik Kişilerin Türkiye'deki Doğrudan Yatırımlarının Toplam Yatırım Payı (%).....	77
Tablo 3.1: Türkiye'nin Üye Olduğu Uluslararası Ekonomik Örgütler	79
Tablo 3.2: Türkiye'nin Dış Ticaret İstatistikleri (1992-2017 Dönemi) (Milyon Dolar)	79
Tablo 3.3: Türkiye'nin Büyüme, İşsizlik, Nüfus Artış ve Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP) Artış Oranları (%)	83
Tablo 3.4: Ekonomik Birliklere Üye Ülkeler.....	88
Tablo 3.5: 1996-2017 Döneminde Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) Arasındaki Dış Ticaret (Milyon Dolar).....	88
Tablo 3.6: 1996-2017 Döneminde Türkiye ile Nafta Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret (Milyon Dolar)	91
Tablo 3.7: 1996-2017 Dönemi Türkiye ile Bağımsız Devletler Topluluğu Dış Ticaret İlişkileri	93
Tablo 3.8: 1992-2016 Türkiye ŞİÖ Üyeleri Arasındaki Dış Ticaret İlişkileri.....	103
Tablo 3.10: BEC Sistemine göre Türkiye –ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Tüketim Malı Ticareti (1992-2017 Dönemi)	106
Tablo 3.11. BEC Sistemine Göre 2000-2014 Türkiye –ŞİÖ Dış Ticareti (Milyon ABD \$).....	108
Tablo 3.12: Türkiye-Rusya Dış Ticareti (Milyon Dolar).....	110
Tablo 3.13. Türkiye'nin Rusya Federasyonu'ndan İthalatında Mal Gruplarına Göre Dağılımı (İlk 5 Fasil / Milyon \$).....	111
Tablo 3.14. Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na İhracatında Mal Gruplarına Göre Dağılımı (İlk 5 Fasil-Milyon \$)	112

Tablo 3.15. Türkiye-Çin Dış Ticareti (Milyon Dolar).....	114
Tablo 3.16. Türkiye'nin Çin'e İhracatında Mal Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	115
Tablo 3.17: Türkiye'nin Çin'den İthalatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon \$)	116
Tablo 3.18: Türkiye Cumhuriyeti Kazakistan Cumhuriyeti arasındaki dış ticaret (Milyon \$)	118
Tablo 3.19: Türkiye- Kazakistan Dış Ticaretinin Mal Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon \$)	119
Tablo 3.20: Türkiye Cumhuriyeti Kırgızistan Arasındaki Dış Ticaret (Milyon ABD\$)	120
Tablo 3.21: Türkiye-Kırgızistan Dış Ticaretinin Mal Gruplarına Dağılımı (Milyon \$)	122
Tablo 3.22: Türkiye Cumhuriyeti Özbekistan Arasındaki Dış Ticaret (Milyon \$) .	123
Tablo 2.24. Türkiye-Tacikistan Arasındaki Dış Ticaret (Milyon \$).....	126
Tablo 3.25. Türkiye-Tacikistan'ın İhracatında Mal Grupları (Bin Dolar).....	127
Tablo 3.26. Türkiye-Tacikistan'ın İthalatında Mal Grupları (Bin Dolar).....	128
Tablo 3.27: Türkiye-Hindistan Arasındaki Dış Ticaret (Milyon \$).....	129
Tablo 3.28. Türkiye-Hindistan İhracatındaki Mal Grupları (Milyon Dolar)	130
Tablo 3.29. Türkiye-Hindistan İthalatında Mal Grupları (Milyon Dolar)	130
Tablo 3.30: Türkiye-Pakistan Arasındaki Dış Ticaret (Milyon \$).....	131
Tablo 3.31: Türkiye-Pakistan'ın İhracatında Mal Grupları (Bin Dolar).....	132
Tablo 3.32: Pakistan'ın İthalatında Mal Grupları (bin dolar)	133

ŞEKİLLER LİSTELERİ

Şekil 1: Rusya Federasyonu Büyüme, İşsizlik, Satın alma Gücü ve Nüfus Artış Oranları	23
Şekil 2: Çin Halk Cumhuriyeti Büyüme, İşsizlik, Satın alma Gücü ve Nüfus Artış Oranları	28
Şekil 3: Kazakistan Büyüme, İşsizlik, Satın alma Gücü ve Nüfus Artış Oranları	34
Şekil 4: Kırgızistan Büyüme, İşsizlik, Satın alma Gücü ve Nüfus Artış Oranları	39
Şekil 5: Kırgızistan Büyüme, İşsizlik, Satın alma Gücü ve Nüfus Artış Oranları	45
Şekil 6: Kırgızistan Büyüme, İşsizlik, Satın alma Gücü ve Nüfus Artış Oranları	49
Şekil 7: Hindistan Büyüme, İşsizlik, Satın alma Gücü ve Nüfus Artış Oranları	54
Şekil 8: Pakistan Büyüme, İşsizlik, Satın alma Gücü ve Nüfus Artış Oranları	57
Şekil 9: Türkiye’de İhracatın İthalatı Karşılama Oran.....	64
Şekil 10: Türkiye’de İhracatın Ülkelere Göre Dağılımı (1992-1995 Dönemi)	83
Şekil 11: Türkiye’de İthalatın Ülkelere Göre Dağılımı (1992-1995 Dönemi)	84
Şekil 12: Türkiye’de İhracatın Ülkelere Göre Dağılımı (1996-2017 Dönemi)	85
Şekil 13: Türkiye’de İthalatın Ülkelere Göre Dağılımı (1996-2017 Dönemi)	86
Şekil 14. Türkiye'nin 1992 Yılından 2017 Yılına Kadar ŞİÖ Üyelerine Toplam Ticaret Hacmi(%).....	97
Şekil 15: Türkiye ile ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Toplam Dış Ticaret (1996-2017) ...	107
Şekil 16: Türkiye’nin 2001 Yılından 2017 Yılına Kadar ŞİÖ Üyelerine Toplam Ticaret Hacmi (%).....	136

GİRİŞ

Ülkeler arasındaki dış ticaret, ekonomik büyümenin yanı sıra istihdam, fiyat istikrarı, refah düzeyi ve ülkelerin rekabet gücü gibi konular bakımından tüm ülkeler açısından önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu önem ticaretin serbestleştiği, uluslararası ticaretin arttığı küreselleşme sonrası dönemde daha da belirgin hale gelmekte ve ülkeler, uluslararası rekabet ortamına uyum sağlayabilmek adına ekonomik entegrasyonlar oluşturmaktadırlar. Bu sayede uzmanlaşmaya gidilerek refah artışı sağlanmaya çalışırken, ticari partnerler arasındaki sermaye ve emek hareketliliği ülkelerin rekabet güçlerinin artmasına hizmet edebilmektedir.

Ekonomik entegrasyonlar temelde iki ülke arasındaki ticari anlaşmalarla başlamakta ve zaman içinde genişleyerek bölgesel bütünleşmelere veya farklı örgütlenmelere dönüşebilmektedir. Bunlara örnek olarak Avrupa Birliği (AB), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği (OECD), Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) vb. vermek mümkündür. 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması sonrasında ortaya çıkan bir başka ekonomik entegrasyon örneği de Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) olmuştur. Başlangıçta Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Çin arasında 1996 yılında yapılan anlaşmayla Şanghay Beşlisi olarak ortaya çıkan Örgüt, 2001 yılında Özbekistan'ın da katılımıyla Şanghay İşbirliği Örgütü adını almıştır.

24 Ocak 1980 Kararlarıyla birlikte serbest dış ticareti benimseyen ve ihracata dayalı büyüme stratejisini benimseyen Türkiye, 1996 yılında AB ile Gümrük Birliği (GB) anlaşması imzalayarak söz konusu ekonomik entegrasyona dahil olmuştur. Kuşkusuz Türkiye'nin AB serüveni çok daha eski yıllara, 1959'a kadar dayanmaktadır. Ancak Türkiye-AB ilişkileri arasındaki en somut anlaşmanın Gümrük Birliği olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bununla birlikte GB anlaşmasının Türkiye'nin dış ticaretten beklenen faydayı sağlayıp sağlamadığı konusu oldukça tartışmalıdır. Bu çerçevede alternatif arayışları içerisinde gündeme gelen bir diğer önemli ortaklık Şanghay İşbirliği Örgütü olmuştur.

Türkiye ŞİÖ diyalog ortaklığına ilk olarak 2005 yılında fakat AB ile olan yakın ilişkisi sebebi ile kabul edilmemiştir. 2011 yılında yeniden başvuruda bulunmuş ve 2012 yılında diyalog ortaklığına kabul edilmiştir. ŞİÖ için en önemli adımlardan biri de 2017 yılında Hindistan ve Pakistan'ın bu örgüte katılması olmuştur. Nitekim dünya ölçeğinde ekonomik gücün batıdan doğuya doğru kaymaya başlaması ve Çin ve Hindistan gibi ülkelerin bu örgütün içinde yer alması, Türkiye açısından bu Örgütün Değerinin gittikçe arttığının bir işareti olarak değerlendirilebilir.

Betimsel analiz yönteminin benimsendiği bu çalışmanın temel amacı, Gümrük Birliğine alternatif bir iktisadi entegrasyon olarak ele alınabilecek olan Şanghay İşbirliği Örgütü üyeliğinin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki muhtemel etkilerini değerlendirmektir. Bu çerçevede Gümrük Birliği ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) gibi işbirliklerinin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkileri çerçevesinde ŞİÖ üyeliği potansiyelinin incelenmesi hedeflenmektedir. Böylece ülkenin sahip olduğu jeopolitik konumu da dikkate alınarak, ŞİÖ üyeliğinin Türkiye'nin uluslararası ticaretini nasıl etkileyebileceği analiz edilmeye çalışılacaktır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel olarak ekonomik bütünleşmeler ve etkileri konusunda teorik bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde Şanghay İşbirliği Örgütü tanıtılmakta ve üye ülkelerin ekonomik yapıları incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise Türkiye ile ŞİÖ ülkeleri arasındaki dış ticaret ilişkileri karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Genel bir değerlendirmenin yapıldığı sonuç bölümü ile çalışma sonlandırılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜTÜNLEŞMELER VE ETKİLERİ

Öteden beri büyük bir rağbet gören ekonomik bütünleşmeler tüm ülkelerin oluşturmaya çalıştığı bir örgüttür. Ülkelerin kendi aralarında ekonomik bütünleşmelere giderek dünya piyasasında belirleyici rol oynamak, refah artışı ve uzmanlaşmayı sağlamak gibi birçok etken bu süreçte etkili olmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde küreselleşmenin ekonomik bütünleşme üzerindeki etkisi, ekonomik bütünleşme sebepleri, ekonomik birleşme türleri ve ticari örgütlerin etkileri konularına yer verilmiştir.

1.1. Ekonomik Bütünleşmede Küreselleşmenin Etkisi

Küreselleşme, ülkeler arasındaki ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel ilişkilerin karşılıklı etkileşim içinde geliştiği bir süreçtir. Tarihsel olarak bakıldığında iki önemli küreselleşme dönemi olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, Arrighi'nin (2000) ifadeleriyle, genel olarak 1870-1914 dönemini kapsayan ve İngiliz Hegemonya Dönemi içinde bir dönem olarak adlandırılan Klasik Liberalizm Dönemidir. İkincisi ise yine Arrighi'nin (2000) Amerikan Hegemonya Dönemi olarak adlandırdığı ve kabaca 1980 sonrasında günümüze uzanan Neoliberalizm Dönemidir (Apaydın, 2015, s. 7-8). Özellikle ikinci küreselleşme döneminde SSCB'nin dağılma sürecinin, küreselleşmeye ivme kazandıran siyasi bir etken olduğunu söylemek mümkündür (Kürkçü, 2013, s. 1-2).

Küreselleşme sürecinin önemli bir unsuru olarak, gümrük tarifeleri ve kotaların kaldırılması ve böylelikle ticaretin serbestleştirilmesini kapsayan ticari küreselleşme, gümrük tarifeleri ve kotaların kaldırılması böylelikle ticaretin serbestleşmesini kapsamaktadır. Üretimin küreselleşmesi anlamında değerlendirilebilecek olan

iktisadi küreselleşmede ise uluslararası şirketlerin kurulduğu ülke dışında sınır tanımaksızın her ülkede üretim yapmasıdır. Finansal/mali küreselleşme ise ülkelerin özellikle kısa vadeli sermaye hareketlerinin önündeki engelleri kaldırarak ulusal ekonomilerin finansal anlamda dünya piyasalarıyla bütünleştiği bir süreci ifade etmektedir (Seyidoğlu, 2015, s. 230).

Ekonomik bütünleşmelerin bütünüyle serbestleşen dünya piyasasında ulusal ekonomileri belli bir düzende tutmak ve özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri gelişmiş ülkelere karşı korumak için Gümrük Tarifesi ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ile başladığı söylenebilir. Anlaşma 1947 yılında 23 ülke tarafından imzalanmış ve 1948 yılında yürürlüğe girmiştir. GATT temel olarak 4 prensibi benimsemiştir. Bunlar; en çok kayırılan ülke kuralı, fiyat mekanizmasına sadakat kuralı, ticaret savaşına muhalefet kuralı ve anlaşmaya taraf ülkeler arasındaki ticaret kurallarını tedricen azaltma kurallarıdır (Şanlı, 2004, s. 162).

Gelişen dünya piyasası koşullarına karşı GATT zaman içinde bir değişim yaşamış ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) olmuştur. DTÖ, GATT gibi sadece sanayi mallarının serbest dolaşımını değil tarım ürünlerinden çevre korumaya ve patent hakkına kadar birçok şeyi kapsayan kapsamlı bir yaptırım gücü haline gelmiştir. DTÖ genel olarak dünya ticaretini geliştirmek, refahını arttırmak ve rekabeti sağlamak için geliştirilen bir örgüttür. Kısacası aynı amaçlar doğrultusunda kurulan GATT'ın düzenlenmiş halidir denilebilir (Şanlı, 2004, s. 163).

1.2. Ekonomik Birleşme Sebepleri

Ülkelerin ekonomik refahını arttırmak istemesi tüm ülkeleri ekonomik entegrasyona itmektedir. Ülke piyasalarının dünya piyasasında mücadele etmesini kolaylaştırmak ve bölge ülkelerinin kendilerine yakın ülkeler ile dış ticareti arttırmak istemesi ülkeleri ekonomik birlikteliğe yöneltmektedir. Bu çerçevede ekonomik bütünleşmelerin oluşumuna ülke ekonomilerinin gelişmişlik düzeylerinin yakınlığı, ülkeler arası mesafe, din, kültür, tarih, siyasi ve askeri yakınlık gibi belli başlı faktörler katkı sağlamaktadır (Şanlı, 2004, s. 164).

Ülkelerin iktisadi bütünleşme ile dış ticarete sağladığı olumlu etkinin yanı sıra bölge içindeki rekabet artışı, üretimdeki verimliliğin yükselmesi, ölçek ekonomileri, yatırımlardaki artış, AR-GE çalışmalarının çoğalması, yurtiçi ihracatçı firmaların diğer ülkelere girmelerindeki kolaylıklar ve yerli firmaların kayırılması gibi etkileri de bulunmaktadır. Ekonomik entegrasyona katılan ülkelerin piyasada avantaj sağlaması ve diğer ülkelerin dünya pazarında mücadele etmesinin zorlanması ve ticari ayrıcalıklardan yararlanamaması sonucunda tüm ülkeleri ekonomik birlikteliğe zorlanmaktadır. Baldwin'e göre bu, bölgeselleşmenin domino teorisidir. Bu teoriye göre, ekonomik birlikteliğin kurulması sonucu ithal engelleri kaldırılmakta ve üye ülkeler avantajlı duruma geçmektedir. Böylelikle üye olmayan ülkeler bu birlikteki ekonomik faydalardan yararlanmak için ekonomik bütünleşme içerisine girmek istemektedir. Bir başka deyişle, entegrasyonun oluşumu bir domino etkisi yaratarak bütünleşmenin genişlemesini sağlamaktadır (Genç, 2011, s. 22)

Bölge ülkelerinin birbirlerine yakın olması nedeniyle hem bölgedeki dış ticareti artırmak hem de bölge güvenliğini sağlamak için ekonomik entegrasyonlara başvurabilmektedir. Ekonomik işbirliği olduğunda siyasi ve askeri alanda da ayrılık ve çatışmaların olmayacağı düşünülmektedir. Örneğin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) Avrupa'daki savaşı bitirmek ve entegrasyonu sağlamak için kurulmuştur. Endonezya ve Malezya arasındaki siyasi ve askeri sıkıntılardan dolayı kurulan Güney Doğu Asya Birliği (ASEAN), Arjantin ve Brezilya arasındaki sorundan dolayı kurulan MERCOSUR, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasından sonra bölge güvenliğini sağlamak ve dünya ekonomisine entegre olmak için kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) bunların diğer örnekleri arasındadır (Genç, 2011, s. 22-23).

1.3. Ekonomik Birleşme Türleri

Küreselleşme ile ülkeler arası ve/veya bölgesel ekonomik örgütlerin önemi giderek artmaktadır. Kurulan iktisadi birliklerin çoğu aynı coğrafi bölgede bulunan ülkeler arasında kurulmaktadır. Ekonomik birleşmeler ile ülkeler kendi aralarında ticareti serbestleştirmek, ortak pazar oluşturmak ve kaynak verimliliğini arttırarak toplum refahlarını arttırmayı planlamaktadırlar. İktisadi birliklerin kendi içinde uygulanan çeşitli türleri bulunmaktadır. Bunlar; serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak

pazar, iktisadi birlik ve parasal birliktir. Avrupa Birliği (AB) bu iktisadi birliklere gösterilebilecek en önemli örnektir. Bir başka örnek ise SSCB'nin dağılmasını takiben Rusya ve Çin'in bölge ülkeleri ile birlikte hem ekonomik hem de siyasi olarak AB ve NATO ile mücadele etmek için kurulmasına öncülük ettikleri Şanghay İşbirliği Örgütü'dür (Seyidoğlu, 2015, s. 140-141).

1.3.1. Tercihli Ticaret Anlaşması

Ülkelerin ekonomik entegrasyonlarında ilk ve en dar kapsamlı aşaması tercihli ticaret anlaşmasıdır. Bu anlaşma iki ülke arasındaki ticarete tarife indirimi yapmakta ve bazı engelleri kaldırmaktadır. Tercihli Ticaret Anlaşması iki taraflı yapıldığı gibi tek taraflı da yapılabilmektedir. İki ülke arasındaki bu anlaşma ile tarife kotaları ve engeller tamamen kaldırılmamakta ve anlaşmaya kattıkları ürünler sınırlı olmaktadır. GATT'ın uyguladığı politikaya göre tercihli ticaret anlaşmasını gelişmiş ülkeler yapamamaktadır. Gelişmiş ülkelerin bu tür anlaşmalar yapması sonucu gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerdeki ihracatçılar zarara uğrayabilir. GATT'ın Tercihli Ticaret Anlaşmasına izin vermemesi gibi DTÖ'de izin vermemektedir (Yaşar, 2011, s. 21-22).

1.3.2. Serbest Ticaret Bölgesi

Serbest Ticaret Bölgesi (STB), bölgesel ve ekonomik birleşme türlerinin en başında gelmektedir. Örgüte üye olan devletlerin kendi aralarındaki tarife ve kotaları kaldırmasıyla oluşturulmaktadır. STB tüm ekonomik faaliyetlerde olabileceği gibi, tek bir mal ve tek bir hizmette de gerçekleştirilebilir. Birliğin üyesi olan ülkeler başka bir ülke ile dış ticaretinde istediği tarifeyi ve kotayı uygulayabilmektedir. STB ile üye ülkeler arasında hizmet, sermaye ve emeğin serbest dolaşımı yasaktır (Karakaş, 2016, s. 14-15).

STB için birçok örnek verilebilir. Bunlar arasında Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) gösterilebilecek en iyi örnektir. Aynı şekilde Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) bütün ekonomi için, Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) ise sadece kömür ve çelik için birleşme yapmıştır. Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) Avrupa kıtasında bulunan diğer ülkeler tarafından serbest ticaret birliği olarak

kurulmuştur. EFTA enerji, çelik, tarım ve kömür üzerine yoğunlaşan bir politika izlemiştir. Fakat AET tam ekonomik birleşme izlediği için daha başarılı olmuş ve birçok EFTA üyesi AET'ye katılmıştır (Yaşar, 2011, s. 22-23).

1.3.3. Gümrük Birliği

Gümrük birliği (GB), ülkelerin kendi aralarında yaptıkları ticarete uygulanan engelleri kaldırdığı, birlik üyelerinin ortak kararlar alarak bir başka ülkeye ortak tarif uyguladıkları bir birleşme türüdür. Serbest ticaret bölgesinden ayrılan en önemli özelliği Ortak Ticaret Politikası (OTP) ve Ortak Gümrük Tarifesidir (OGP). Serbest ticaret bölgesinde üçüncü ülkelere uygulanan tarifede her üye bağımsız iken GB'de ortak tarife oluşturulmaktadır. OTP ve OGP ile birlikte gümrükten gelen gelirlerin ülkelere hangi koşulda nasıl dağıtılacağı, hangi ülkeye ne kadar pay düşeceğinin hesaplanması için bazı kurumlar kurulmuştur. Bunun takibinde OTP ve OGP'nin belirlenmesi için ve ülkelere karşı uluslararası alanda temsil edilmesi için aynı şekilde çeşitli kurumlar oluşturulmuştur (Yaşar, 2011, s. 24).

Gümrük birliğini ayrıntılı olarak inceleyen ilk iktisatçı Viner'e göre, gümrük birliğinden başarılı bir sonuç elde edilmesi için üye ülkeler kendi aralarındaki ticarete tarife indirimi yapmalı ve kotaları kaldırmalıdır. Ona göre üye ülkelerin bir başka ülkeye uygulanacak tarife oranına ve gümrükten elde edilecek kazancın nasıl paylaşılacağına birlikte karar vermeleri gerekmektedir (Seyidoğlu, 2015, s. 240).

Ekonomik bütünleşme aşamalarından gümrük birliği için birçok örnek verilebilir. Bu örneklerden en eski olanı 19. yy da kurulan Alman Gümrük Birliği Zollvereindir. Alman prensliklerinin 1834 yılında kurduğu bu birlik, ilk başlarda ekonomik bütünleşme için kurulmuş ve daha sonraki yıllarda siyasi birleşmeye gitmişlerdir. 20. YY.'da Belçika, Hollanda ve Lüksemburg *Benelux* adı altında ekonomik birlik kurmuşlardır. *Benelux* AET'nin kurulmasında önemli bir yere sahiptir (Yaşar, 2011, s. 25-26).

1.3.4. Ortak Pazar

Ortak pazar, gümrük birliğinin bir ileri aşamasıdır. GB'de üye ülkeler kendi aralarında gümrük birliği oluşturup üçüncü ülkelere ortak tarife uygularken, ortak

pazarda üretim faktörlerinin dolaşımının serbest bırakılması söz konusudur. Yani GB'den farklı olarak sadece malların değil emek ve sermayenin de dolaşımı serbestleştirilmektedir. GB'de olduğu gibi ortak tarife oranları birlikte kararlaştırılırken, emek ve sermaye dolaşımının üçüncü ülkelere karşı nasıl gerçekleşeceğine her ülke kendi karar vermekte ortak bir karar alınmamaktadır. Ortak pazar genel anlamda ürün piyasaları ve faktör piyasalarının bütünleştiği alan olarak da adlandırılabilir (Yaşar, 2011, s. 26).

Özetle Birlik Üyesi ülkeler kendi içindeki ticareti serbestleştirmekte ve üçüncü ülkelere tek tarife uygulamaktadır. Üye ülkeler arasında, emek ve sermaye dolaşımının serbestliği bulunmaktadır. Üye ülkeler iç pazarın kurulması için vergi ve iktisat politikalarına uyum sağlamak ve üretim faktörleri dolaşımının serbest dolaşımına engel olmamak zorundadır (Seyidoğlu, 2015, s. 241).

1.3.5. İktisadi Birlik

Ekonomik entegrasyonlar arasında en üst düzey iktisadi birliktir. İktisadi birlikte üye ülkeler ekonomik, mali ve para politikalarında ortak hareket ederler. Bunların oluşması için ülkeler üstünde tek para, tek banka, ortak mali politika ve ortak ekonomik politikalarını yönetecek kurumların olması gerekmektedir (Seyidoğlu, 2015, s. 241).

Ekonomik örgüt türlerinden bir diğeri parasal birliktir. Parasal birlik, birliğe üye olan ülkelerin milli para birimlerinin sabit kurlardan birbirine bağlanmasını ve böylelikle üye ülkelerin maliye politikalarında ve para politikalarında beraber hareket etmesini sağlamaktadır. Parasal birlik oluşturan ülkelerin bir ileri seviyeye giderek üye ülkelerin ulusal para birimini bırakarak ortak para birimine geçmesidir. Parasal birliğin en iyi örneği Avrupa Birliği'dir. Ülkelerin oluşturduğu iktisadi birlik parasal birliklere oranla daha gelişmiştir. Parasal birlikte ülkeler sadece ortak para ve maliye politikası uygularken, iktisadi birlikte tüm üye ülkelerin ekonomik ve sosyal politikaların birbirlerine bağlanması ve üye ülkelere ait bazı yetkilerin uluslar üstü bir organa devri söz konusudur (Seyidoğlu, 2015, s. 241).

Ekonomik birleşme türlerine genel olarak bakıldığında çeşitlilik göstermektedir. Birleşme türlerinin hangi özellikleri kapsayıp hangileri kapsamadığı Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1.1: Birleşme Türlerinin Karşılaştırması

	Tarifelerin Üyeler Arasında Kaldırılması	Ortak Gümrük Tarifesi	Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı	Ekonomik, Mali ve Sosyal Politikalarda Uyum
Tercihli Ticaret Anlaşması	+	+	+	+
Serbest Ticaret Anlaşması	-	+	+	+
Gümrük Birliği	-	-	+	+
Ortak Pazar	-	-	-	+
Ekonomik Birlik	-	-	-	-

Kaynak: (Genç, 2011, s. 11)

Tablo 1.1 incelendiğinde Tercihli Ticaret Antlaşması'nda; Tarifelerin üyeler arasında kaldırılması, ortak gümrük tarifesi, üretim faktörlerinin serbest dolaşımı ve ekonomik, mali ve sosyal politikalarda uyum faktörleri olumlu yönde etkilemektedir. Serbest Ticaret Anlaşması'nda Tarifelerin üyeler arasında kaldırılmasını olumsuz etkilemektedir. Gümrük Birliği'nde Tarifelerin üyeler arasında kaldırılması ve ortak gümrük tarifesi'ni de olumsuz etkilemektedir. Daha sonra son olarak da Ortak Pazar'ı sadece ekonomik, mali ve sosyal politikalarda uyum olumsuz etkilemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ

2.1. Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)

2.1.1. Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) Kuruluşu

Rusya ve Çin arasındaki sıcak ilişkilerin arka plânını oluşturan sınır sorunları, ekonomik çıkarlar ve bölgede istenmeyen ABD varlığı gibi nedenlere ilaveten Rusya, NATO'nun Doğu Avrupa'ya yayılmasını tehdit olarak algılamış, Çin de ABD'nin beşeri haklar konusundaki baskısından ve Tayvan'la olan ticari ilişkilerinden dolayı rahatsızlık duymuştur. Rusya tarafında Çin ile işbirliğinin güçlendirilmesi (Altundağ, 2016, s. 104), üç nedene bağlanabilir. Bunlar Çin ve Rusya arasında mevcut olan uzun sınırların güvenliğini tesis etmek, Çin, Rusya ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki geçmişten günümüze kadar bitmeyen sınır güvenliği sorunları son olarak da ekonomik çıkarlar Şanghay İşbirliği Örgütü'ne giden yolda önemli bir rol üstlenmiştir (Çolakoğlu, 2004, s. 174). SSCB'nin dağılmasının ardından meydana çıkan Orta Asya Cumhuriyetleri bir yandan Rusya'nın etki alanından iyice sıyrılıp gerçek özgürlüklerine kavuşmak isterken, öteki yandan varlıklarını sürdürebilmek adına stratejik bir arayış içerisine girmişlerdir. Tarihsel olarak Rusya ve Çin arasında kalan bir bölgede bulunan yeni devletler mevcut ilişkileri bozmaksızın Rusya ve Çin'i dengeleme niyetindedirler (Yardımcıoğlu & Koçarlan, 2014, s. 164).

Bunun sonucu olarak Pekin'in öncülüğünde 1996 yılında, post-Sovyet coğrafyasındaki sınır sorunlarını barışçıl bir şekilde sonuca bağlamak ve sınırdaş ülkeler arasındaki komşuluk ilişkilerinin daha güvenli bir zeminde ilerlemesini tesis etmek amacıyla Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Kazakistan

ve Kırgızistan tarafından ‘‘Şanghay Beşlisi’’ adlı bir oluşum meydana getirilmiştir. Söz konusu oluşum hukuki temellerini 1996 yılında Çin’in Şanghay kentinde imzalanan ‘‘Sınır Bölgelerinde Askeri Alanda Güven Artırılmasına Dair Anlaşma’’ ile 1997 yılında Rusya’nın başkenti Moskova’da kabul edilen ‘‘Sınır Bölgelerinde Karşılıklı Silahsızlanmaya Dair Anlaşma’’ ile atmıştır (Temur, 2015, s. 20). Şanghay Beşlisi’nin, Kazakistan’ın Almatı şehrinde 3 Temmuz 1998 tarihinde yapmış oldukları üçüncü zirve toplantısı neticesinde beşli, sınır ve güvenlik sorunlarını amaç edinen bir oluşum olmaktan çıkmış ve iktisadi işbirliğini de kapsamı içine alan geniş bir alanda faaliyet gösteren uluslararası bir teşkilat haline gelmiştir.

Yapılan bu zirve sonucunda üye ülkeler, birbirlerinin iç işlerine karışmamaya, problemlerini barışçı yollarla çözmeye, etnik ayrımcılığa ve terörizme, uyuşturucu ve silah kaçakçılığına karşı ortak mücadele etmeye, ekonomik ilişkilerini geliştirmeye karar vermişlerdir. 25 Ağustos 1999 tarihinde Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’te yapılan dördüncü zirve toplantısı genel anlamda daha önceki zirvede alınan kararların teyit edildiği bir özelliğe sahiptir. Ayrıca, karşılıklı çıkarlar da göz önünde bulundurularak ekonomik ve ticari alanda işbirliği alanlarının geliştirilmesi konusu bu zirvede dile getirilmiştir (Çoğal, 2015).

5 Temmuz 2000 tarihinde Tacikistan’ın başkenti Duşanbe’de beşinci zirve toplantısı gerçekleşmiştir. Zirvede Orta Asya’nın ana sorunlarından; güvenlik, savunma, dış politika, ekonomi, ticaret, diplomasi gibi konuların çözüme kavuşması adına yeni kararlar alınmıştır. Ayrıca alınan bu konulara ilaveten Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’te bir antiterör merkezinin kurulmasına ve daha önce de sık sık ortak düşman olarak adlandırılan ayrılıkçı hareketler, kökten dincilik ve terörizme karşı ortak hareket etme kararı alınmıştır (Özdaşlı, 2012, s. 113). Yine bu zirvede Özbekistan’a gözlemci üyelik verilerek birlik ‘‘Şanghay Forumu’na’’ dönüştürülmüştür. Özellikle askeri alanda güven inşası ve sınır bölgesindeki silahlı kuvvetlerin karşılıklı olarak azaltılmasına ilişkin anlaşmaların 1996 ve 1997 yıllarında Şanghay’da ve Moskova’da sırasıyla Kazakistan Cumhuriyeti, Çin Halk Cumhuriyeti, Kırgız Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Tacikistan Cumhuriyeti’nin yanı sıra Almatı (1998), Bişkek (1999) ve Duşanbe (2000) toplantıları sırasında imzalanan nihai belgeler barışın korunmasına önemli katkılar sağlamıştır. Güvenlik ve istikrar ile

modern diplomasi ve bölgesel işbirliğini büyük ölçüde zenginleştirmiş ve uluslararası toplum üzerinde derin ve olumlu bir etki meydana getirmiştir (Shanghai Cooperation Organisation, 2001).

2.1.2. Şanghay İşbirliği Örgütü ve Gelişimi

Şanghay şehrinde 15 Haziran 2001’de yapılan zirvede daha önceleri toplantılara gözlemci statüsüyle katılan Özbekistan tam üyeliğe kabul edilmiştir. Özbekistan ile üyelik belgesinin imzalanmasının ardından, Beşli, Şanghay İşbirliği Örgütüne dönüşmüştür. Kazakistan ve Özbekistan arasında var olan bölgesel rekabetten dolayı bilhassa Kazakistan, Özbekistan’ın üyeliğinden rahatsızlık duymuştur. Ancak Rusya ve Çin’in ısrarı ile Özbekistan’ın üyeliğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Çin-Rusya sınırı boyunca güvenliği sağlama amacıyla oluşturulan örgüte ilk kez bu sınır hattının dışında kalan Özbekistan gibi bir ülke dâhil olmuş, böylece örgüt üye ülkelerin sorunlarının tartışıldığı bir forum olmaktan çıkarak dikkate alınması gereken bölgesel bir güç haline gelmiştir (Ekemenli, 2013, s. 58).

Yine aynı zirvede kuruluşun amaçlarını “üye ülkeler arasında karşılıklı güvenin güçlendirilmesi, dostluk ve iyi komşuluk; teşvik edici ticari-ekonomik, bilimsel-teknik, enerji, ulaşım, eğitim, kültür, çevre ve farklı alanlarda; güvenlik ve istikrar ile demokratik ve rasyonel uluslararası siyasi ve ekonomik düzen oluşmasına ortak katkıda bulunmak” olarak belirlemişlerdir (Shanghai Cooperation Organisation, 2001). Haziran 2002’de Saint Petersburg’daki zirvede ŞİÖ tüzüğü imzalanması ile kurumsal bir örgüt olma yolunda ilerleme kaydedilmiştir. Tüzüğün imzalanması ile örgütün gelişimi; bölgedeki barış ve istikrarın sağlanması ve devam ettirilmesi yolunda sağlam bir çerçeve oluşturulmuştur (Shanghai Cooperation Organisation, 2001). 4 Eylül 2003’te önce ŞİÖ Dışişleri Bakanları Taşkent’te bir araya gelmiş, 23 Eylül 2003’te ise üye ülkelerin Başkanları Pekin’de bir araya gelerek 3,8 milyar dolarlık bütçeyi, ŞİÖ bütçesi ile personel maaşlarını ve daimi kurumlarla ilgili diğer teknik ayrıntıları karara bağlamışlardır. Ayrıca Ocak 2004’ten itibaren ŞİÖ’nün merkez sekretaryasının Pekin’de ve anti terör merkezinin Bişkek’te kurulması kesinleştirilerek yıllar süren hazırlık aşamasının ardından daimi kurumlara kavuşulmuştur (Çolakoğlu, 2004, s. 193).

Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te 17 Haziran 2004 tarihinde yapılan Devlet Başkanları zirvesinin başlıca teması “somut eylem” ve “açıklık” olarak belirlenmiştir. Bu zirvede liderler, Örgütün gözlemci üyeleri ve üye ülkeler arasındaki yasadışı uyuşturucu trafiği ile mücadele konularında birlikte hareket etme kararı almışlardır. Ayrıca, üyeler 15 Haziran'ı “ŞİÖ Günü” olarak kabul etmişler ve Taşkent Deklarasyonunu yayınlamışlardır. Zirvenin hemen öncesinde Örgütün bölgesel anti-terör birimi olan Council of the Regional Anti-Terrorist Structure (RATS) Özbekistan'da faaliyete başlamış ve BM, AB ve diğer bağımsız uluslararası örgütlerin temsilcileri burada yer almışlardır. Ayrıca, Moğolistan ve Afganistan Devlet Başkanları da zirveye katılmışlardır. Yine bu zirvede, Moğolistan'ın talebi kabul edilerek, bu ülke Örgütün ilk gözlemci üyesi olmuştur (Çoğal, 2015). Kazakistan'ın başkenti Astana'da 5 Temmuz 2005'te yapılan zirvede Hindistan, Pakistan ve İran'a gözlemci üyelik statüsü verilmesi örgütün çeşitli alanlarda çok taraflı ve karşılıklı yarar sağlayan işbirliği geliştirme kapasitesini artıracığına olan güvenini ifade etmektedir. ŞİÖ'nün Aralık 2004'te BM Genel Kuruluna gözlemci statüsü vermesi, ŞİÖ ile ASEAN ve BDT arasında Nisan 2005'te yapılan mutabakat zaptı imzalanması ŞİÖ'nün uluslararası otoritesinin artmasına ilişkin önemli göstergeler olmuştur.

Zirvede örgüt üye ülkelerinin terörizm, bölücülük, aşırılık ve diğer zorluklar ve tehditlerle mücadele etme konusunda üye ülke temsilcileriyle birlikte hareket etme kararı almaları çok taraflı ticaret ve ekonomik işbirliğini sürekli olarak genişletmeyi amaçlayan pratik adımlar atılmasına öncülük etmiştir (Shanghai Cooperation Organisation, 2001). Haziran 2006'daki zirvede ŞİÖ üyelerinin topraklarında Bölgesel Anti-Terör Biriminin öncülüğünde tatbikatlar düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Özellikle Kırgızistan ve Özbekistan'daki istikrarın bozulma tehlikesinin açıkça görülmesi, ŞİÖ'nün bölgede istikrara daha da önem vermesini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda iş birliği içinde barışı koruma görevini yerine getirmeye yönelik askerî tatbikat yapılması da kararlaştırılmıştır (Çağlayan, 2008, s. 41). Şanghay İşbirliği Örgütü'nün 16 Ağustos 2007 tarihinde yapılan zirvesi, Kırgızistan'ın Başkenti Bişkek'te gerçekleştirilmiştir. Zirvede “Üyeler arasında uzun dönemli komşuluk, dostluk ve işbirliği antlaşmasını” imzalamışlardır.

Söz konusu antlaşma ile 2002'den beri geliştirilmeye çalışılan işbirliği alanındaki tüm gelişmeler tek bir antlaşma çatısı altında bir araya getirilmiştir. Özellikle bölgedeki gelişmelerin de etkisiyle 2005 sonrasında hız kazanan teşkilat faaliyetleri bu antlaşma ile resmi bir belge ile de nitelenmiştir. Teşkilatın geleceği açısından oldukça önem taşıyan bu antlaşmanın imzalanması için bir araya gelen tarafların Bişkek Zirvesi süresince NATO karşıtı söylemleri, bu dönemde ilginin teşkilat üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur (Çomak, 2009, s. 19). ŞİÖ 2010 yılında gerçekleştirilen Taşkent Zirvesine Afganistan devlet başkanı Hamid Karzai'nin iştirak etmesi örgütün bulunduğu bölgenin tümüne hitap etme arzusunun göstergesidir. Zirvede üye ülkelerin terörizm, ayrılıkçı hareketler ve aşırılıklarla başa çıkma konusunda ortak çaba sarf edeceği ifade edilmiş, ayrıca uyuşturucu, silah kaçakçılığı ve diğer sınırı aşan suçlarla mücadele konusunda birlikte hareket edilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca zirvede ŞİÖ'nün gözlemci ülkelerinden de (İran, Pakistan, Moğolistan, Hindistan) terörle mücadele faaliyetlerinin daha ileri bir seviyeye arttırılması kararı alınmıştır.

Türkiye 2011'de yapılan Astana zirvesinde ŞİÖ'ye 'diyalog ortaklığı' için başvurmuş, 2012 yılında yapılan Pekin zirvesinde ise Türkiye'nin ŞİÖ'ne diyalog ortağı olduğu açıklanmıştır. Yine aynı zirvede Afganistan'a gözlemci üyelik statüsü verilmiştir (Özdaşlı, 2012, s. 9). En son 2017 yılında Hindistan ve Pakistan üyeliğe kabul edilmiştir. Sonuç olarak her yıl düzenlenen zirveler, örgütün gelişimini sağlayarak kurumsallaşma yolunda büyük adımlar atılmasını sağlamıştır. Giderek gelişen örgüt ABD için potansiyel bir tehlike olarak görülmektedir. Bu da örgütün küresel bir güç olarak dünya sahnesinde yer almaya başladığının göstergesidir.

2.1.3. Kurumsal Yapısı

Şanghay İşbirliği Teşkilatı Tüzüğü'nün amaç ve hedeflerini uygulamak amacıyla yedi organ oluşturulmuştur. Bunlar: Devlet Başkanları Konseyi; Hükümet Başkanları Konseyi; Dışişleri Bakanları Konseyi; Başkan ve/veya Kurum Başkanları Toplantısı; Ulusal Koordinatörler Kurulu; Bölgesel Anti-Terör Müdahale Grubu; Sekreteryadır (Shanghai Cooperation Organisation, 2001).

I. Devlet Başkanları Konseyi: ŞİÖ'nün en üst kurumudur. Örgüt önceliklerini belirler ve başlıca faaliyet alanlarını tanımlar; kurumsal yapısı ve işleyişi ile diğer devletler ve uluslararası örgütlerle ilişkilerindeki temel sorunları çözer; güncel uluslararası konuları değerlendirir.

II. Hükümet Başkanları Konseyi: Örgüt bütçesinden sorumludur. Örgüt içindeki ekonomik alanlarla ilgili önemli konuları değerlendirir ve karara bağlar.

III. Dışişleri Bakanları Konseyi: Örgütün gündelik faaliyetlerine, Devlet Başkanları Konsey toplantılarının düzenlenmesine ve uluslararası sorunlarla ilgili istişareleri yapar. Konsey gerektiğinde ŞİÖ adına açıklamalar yapar.

IV. Başkan ve/veya Kurum Başkanları Toplantısı: Devlet Başkanları Konseyi ve Hükümet Başkanları Konseyi toplantılarında alınan kararlar doğrultusunda ŞİÖ kapsamında işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla toplantı düzenler.

V. Ulusal Koordinatörler Kurulu: Örgütün günlük faaliyetlerini koordine eder ve yön verir. Üst düzey bakanlıklar için gerekli hazırlıkları yapar.

VI. Bölgesel Anti-Terör Müdahale Grubu: Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te yer almaktadır ve daimi organdır. Ana hedefleri ve işlevleri, anayasasının ve finansmanın ilkeleri ve usul kuralları, üye ülkelerce yapılan ayrı bir uluslararası antlaşma ve bu sözleşmeler tarafından benimsenen diğer gerekli belgelerle düzenlenmektedir.

VII. Sekreteryası: Pekin'de bulunan Sekreteryası, ŞİÖ'nün temel sürekli yürütme organıdır. Orta Asya, Rusya ve Çin'in renkli ve ayırıcı kültürlerini bir araya getirerek, personel arasında karşılıklı yardım ve ekip ruhunu teşvik eder.

2.2. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün İşbirliği Alanları

Şanghay İşbirliği Örgütü güvenlik amaçlı başladığı bu birliği daha da ileri taşıyarak ekonomik ve kültürel olarak da geliştirmiş, uluslararası örgüt olma yolunda hızla ilerlemektedir. Aşağıda bu işbirlikleri hakkında detaylı açıklamalar verilmektedir.

2.2.1.Güvenlik Alanında İşbirliği

Örgütün güvenlik alanındaki faaliyetlerini yürütme amaçlı, üye ülkeler arasında devamlı olarak Savunma Bakanları nezdinde toplantılar gerçekleştirmektedir. Ayrıca bu alanda örgüt askeri tatbikatlar da düzenlemektedir. 2003 yılında Kazakistan ve Çin'in belli bölgelerinde anti-terör askeri tatbikatı gerçekleştirmesi buna bir örnektir. Bu tatbikata Kırgızistan, Çin, Rusya, Kazakistan ve Tacikistan'dan binin üzerinde askeri görevli iştirak etmiştir. Çin'in Shandong yarımadasında 2005 yılında ilk defa Rusya ve Çin arasında anti-terör "Barış Misyonu" askeri tatbikatı 10000 kişilik ortak askeri birlikle gerçekleşmiştir. 2006 yılında Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan topraklarında ortak bir tatbikat gerçekleştirilmiştir. Yine ŞİÖ çatısı altında 9-25 Eylül 2010 tarihleri arasında Kazakistan'ın Cambul Eyaletinde "Barış Misyonu-2010" tatbikatı gerçekleştirilmiştir. Söz konusu tatbikata katılan ülkelerin liderlerinin yapmış oldukları ortak açıklamaya göre tatbikat hiçbir ülkeye karşı olmayıp, artan küresel terörizmi hedef almıştır (Khasanov, 2013).

ŞİÖ devletlerinin tehdit algılamaları birbirleriyle bağlantılıdır ve bu durum devletlerarasında güvenlik bağımlılığı yaratmaktadır. İşte bu noktada ŞİÖ'nün kurucu ve üye devletleri, aralarındaki sorunları tek başlarına çözemeyeceklerinin farkına vardıkları için bölgesel işbirliği ve dayanışma içine girmişlerdir. Ayrıca bölgesel güvenlik bağımlılığının iki unsuru olan tarihsel dostluk ve düşmanlık algılamaları ile devletlerarasındaki güç dengesi konuları ŞİÖ'ye tam olarak uymaktadır. Örgütün baş aktörleri Çin ve Rusya, güç dengesini sağlayabilmek için küçük Orta Asya ülkelerini yanlarına alarak güç dengesi oluşturmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca bu iki devletin aralarındaki tarihi düşmanlık algılamaları bölgede devletlerarasında güvenlik bağımlılığı yaratmaktadır (Çakır, 2010, s. 17).

2.2.2. İnsani ve Kültürel Alanda İşbirliği

Şanghay İşbirliği Örgütü kendini dört dünya uygarlığının ve farklı kültürlerin benzersiz bir birleşimi olarak tanımlar. Bu yüzden işbirliğinin insani yönünün gelişimi güvenlik ve ekonomi alanlarındaki etkileşimler kadar önem arz eder (Temur, 2015, s. 58). Samuel Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" tezi göz önüne alınırsa, ŞİÖ'nün kültürel alanı içindeki ülkeler coğrafi olarak muhtemel medeniyet

çatışması alanlarından birinde yer alır. Bu yüzden insani dayanışma ve kalkınmayı güçlendirmeye ve geliştirmeye hizmet etmelidir (Mineyeva, 2010, s. 68).

2.2.3. Ekonomi Alanında İşbirliği

Örgütün büyümesi ve sürekliliğini sağlaması açısından ekonomik boyutta da ilerlemesi gerekmektedir. Öncelikle sınır güvenliği ve terörle mücadele etmek amaçlı kurulan birlik gün geçtikçe kendini geliştirerek ekonomi alanında da dikkate değer gelişmeler kaydetmiştir. Ekonomik alanda ilerlemeyi hedefleyen örgüt 2003 yılında üye ülkelerin başkanları ‘‘20 yıllık Çok Taraflı Ticaret ve Ekonomik İşbirliği ‘‘ adlı programı imzalamışlardır. Uzun vadeli bir hedef olarak, program ŞİÖ üye devletleri altındaki topraklarda bir serbest ticaret bölgesi oluşturulması kararına varmışlardır. Kısa vadede, ticaret ve yatırım için olumlu bir ortam yaratma sürecini yeniden canlandırmaya çalışmaktadırlar (AEIR, 2015). Üyeler sermayenin, malların, hizmetlerin ve teknolojinin serbestleştirilme tarihini 2020 olarak belirlemişlerdir (Cheng, 2011, s. 649). Ekonomik entegrasyonu ilerletmeyi hedefleyen örgüt Moskova, Avrasya ve Güney Asya’yı içine alan birtakım yatırımlar yapmaktadır. Çin’in ipek yolu ekonomik kemer planı ile Rusya’nın liderliğinde Avrasya Ekonomik Birliği ile Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan’dan oluşan bir ticaret bloğunu birleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda Pekin ve Moskova arasında 400 milyar dolarlık anlaşmayı imzalamışlardır (Piekos & C., 2015).

Tablo 2.1: Şanghay İşbirliği Örgütüne Üye Ülkelerin Ekonomik Göstergeleri

Üye Ülke	GSYH (Milyar \$)	Kişi Başına Gelir (\$)	Büyüme (%)	Enflasyon (%)	İşsizlik (%)
Rusya	1.280	9.280	1,9	7,0	5,5
Çin	11.232	8.221	6,8	2,1	4,0
Kazakistan	134	7.432	3,3	14,6	5,0
Kırgızistan	6,6	1.077	5,5	6,5	2,2
Tacikistan	6,8	795	2,5	8,0	2,3
Özbekistan	65,6	2.110	4,5	12,0	8,9
Hindistan	2.262	1.708	6,7	4,9	8,0
Pakistan	279	1.444	5,7	3,8	6,3

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, The World Bank

Örgütün toplam GSYH’si 15.266 milyar dolardır ve bu rakam yaklaşık olarak dünya GSYH ’sının % 20’sine denk gelmektedir. Bu oran bize örgütün ekonomik açıdan gücünü göstermektedir. Toplantılarında ekonomik açıdan ilerlemeyi hedeflediklerini

sık sık dile getirmektedirler. 2001 yılında Almatı zirvesinde imzaladıkları üye devletlerarasındaki yatırım ve ticaret alanlarında uygun şartların oluşturulmasına ve bölgesel iktisadi işbirliğine dair temel amaç ve yönelimler hakkındaki mutabakat zaptı ve 2003 yılında Pekin zirvesinde imzaladıkları üye devletlerin çok taraflı ticariekonomik ilişkiler programı, ekonomik işbirliğine verdikleri önemi göstermektedir (Temur, 2015, s. 36)

2.3. Şanghay İşbirliği Örgütüne Üye Ülkelerin Yapısı

2.3.1. Rusya Federasyonu

Sovyetler birliğinin güç kaybetmesi ile birlikte 8 Aralık 1991 tarihinde Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurulmuştur. Topluluk, ülkelerin piyasa ekonomisine geçişini hızlandırmak ve dünya ekonomik düzenine entegre etmek için kurulan bir örgüttür. 1991 yılında Sovyetlerin yıkılması ile birlikte, Rusya Federasyonu kurulmuştur (Mikail, 2007, s. 33-34).

Rusya'nın başkenti Moskova, yönetim şekli federal yarı başkanlık sistemi, resmi para birimi Ruble ve resmi dili Rusçadır. Rusya Federasyonu kurulduğu yıllardan itibaren Sosyalist sistemden uzaklaşıp kendini piyasa ekonomisine entegre etmeye çalışmaktadır. Nitekim piyasa ekonomisine geçiş ile birlikte GSYH'deki artış ülke ekonomisinin canlandığını göstermeye başlamıştır. Bu süreçte Sovyetler dönemindeki ticaret ortakları ile olan dış ticaretini devam ettirmek ve ekonomik işbirliğini arttırma girişimleri ŞİÖ aracılığı ile devam etmiştir (Rusya Federasyonu, 2011).

Tablo 2 incelendiğinde Rusya'nın 2001 yılından 2016 yılına kadar her yıl dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. 2009 ve 2010 yılı hariç tutulursa, 2001 2014 döneminde ihracatın düzenli olarak artması söz konusudur. Küresel Ekonomik Krizinden dolayı Rus ekonomisinde düşüş yaşanmıştır. Ticaret ortaklarının özellikle Amerika'nın krize girmesi ve ülke ekonomisinin küçülmesi sonucunda Rusya'da dış ticarete gerileme yaşamıştır. 2015 yılından sonra petrol fiyatlarının düşmesi ve siyasi nedenlerden dolayı Rublenin değer kaybetmesi ile Rus ekonomisi krize girmiştir. Rusya para birimi Rublenin aşırı değer kaybı sonucunda 2014 yılında 2

Trilyon dolar olan GSYH 2015 yılında 1,4 Trilyon dolara kadar gerilemiştir. Rusya Merkez Bankası Rublenin değerini savunmak yerine yabancı yatırımları arttırmak için faiz oranlarını yükseltme programını uygulamanın daha anlamlı olacağını düşünmüştür (Aksöz, 2015, s. 10-11)

Tablo 2.2: Rusya'nın Dış Ticaret ve GSYH İstatistikleri (Milyon Dolar)

Yıllar	(X)	(M)	(X-M)	(X/M)	GSYH
2001	99.868	41.865	58.003	238,5	306.603
2002	106.691	46.176	60.515	231,1	345.110
2003	133.655	57.345	76.310	233,1	430.348
2004	181.600	75.569	106.031	240,3	591.017
2005	241.451	98.707	142.744	244,6	764.017
2006	301.550	137.811	163.739	218,8	989.931
2007	352.266	199.725	152.541	176,4	1.300.000
2008	467.994	267.251	200.743	175,1	1.661.000
2009	301.796	170.826	130.970	176,7	1.223.000
2010	397.067	228.911	168.156	173,5	1.525.000
2011	516.992	306.091	210.901	168,9	2.032.000
2012	524.766	316.192	208.574	166,0	2.170.000
2013	572.265	314.945	257.320	181,7	2.231.000
2014	497.833	286.648	211.185	173,7	2.064.000
2015	343.907	182.781	161.126	188,2	1.366.000
2016	285.491	182.257	103.234	156,6	1.283.000

Notlar: X ihracat, M ithalat ve *(X-M) dış ticaret dengesidir. ** (X/M) ihracatın ithalatı karşılama oranı ((X/M)*100). 100' den büyük olması dış ticaret fazlasını, küçük olması dış ticaret açığını göstermektedir.

Kaynak: (<https://www.trademap.org>, 2020)

Rusya'nın çok ticaret yaptığı ülkeler Çin, Almanya, Hollanda, Belarus, İtalya ve ABD'dir. İhraç ettiği ürünlerin belli başlıları ise petrol, doğalgaz, kimyasal ürünler, metaller ve yakıttır. Rusya'nın en çok ithal ettiği ürünler ise ilaç, gıda, tarım ürünleri, telefon, telgraf için elektrikli cihazlar, otomobil, makine ve teçhizat ile kimyasal ürünlerdir (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2017).

Rusya, bölgesel ekonomik gücünü sağlamak ve küreselleşen dünyaya entegre olmak amacı ile çeşitli iktisadi örgütlere katılmıştır. Bu doğrultuda kurulan örgütlerin başlıcası olan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), Rusya'nın girişimi ile 1996 yılında Kazakistan, Kırgızistan, Çin ve Tacikistan ile beraber kurulan bir örgüttür. ŞİÖ'nün kurulmasının başlıca amacı ekonomik birlikteliği sağlamak olup, diğer hedefleri ise

bölge güvenliğini artırma, terörizmle mücadele ve kaçakçılığın önlenmesi olarak sıralanmaktadır.

Tablo 2.3: Rusya'nın üye olduğu Uluslararası Örgütler

Bağımsız Devler Topluluğu (BDT)	Azerbaycan (1993), Beyaz Rusya (1991), Ermenistan (1992), Kazakistan (1991), Kırgızistan (1992), Moldova (1994), Özbekistan (1992), Rusya (1991), Tacikistan (1993)
Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET)	Beyaz Rusya (1997), Kazakistan (1997), Kırgızistan (1997), Rusya (1997), Tacikistan (1997), Moldova (2003), Ukrayna (2003), Özbekistan (1997)
Ortak Ekonomik Antlaşma (OEA)	Beyaz Rusya (2003), Kazakistan (2003), Rusya (2003), Ukrayna (2003)
Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)	Çin (1996), Rusya (1996), Kazakistan (1996), Kırgızistan (1996), Özbekistan (2001), Hindistan (2017), Pakistan (2017)
Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)	Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Sırbistan, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan
Avrasya Ekonomi Birliği (AEB)	Rusya (2015), Beyaz Rusya (2015), Kazakistan (2015), Ermenistan (2015), Kırgızistan (2015)

Kaynak: (<https://tr.wikipedia.org/>, 2020)

Rusya'nın dahil olduğu, içinde ŞİÖ ülkelerinin de bulunduğu bir diğer ticari örgüt olan Avrasya Ekonomik Topluluğudur (AET). AET, 2000 yılında Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından kurulmuş olup, birliğe 2002 yılında Moldova ve Ukrayna, 2006 yılında ise Özbekistan kabul edilmiştir (Karasar ve Kuşumbayev, 2009, s. 37). AET'nin amacı, serbest ticaret ve gümrük birliği oluşturmak, ülkeler arasında sermaye dolaşımını serbestleştirmek, ortak mali piyasa kurmak, ortak para birimi oluşturma konusunda adımlar atmak, üretim ve girişimcilik için teşviklerin sağlanması, ortak ulaşım ve piyasa sisteminin kurulması ve ortak enerji piyasası kurulmak istenmesi gibi amaçlar doğrultusunda hareket etmektedir. BDT ülkelerinden, Rusya, Beyaz Rusya (Belarus), Kazakistan ve Ukrayna arasındaki ticareti arttırmak için 2003 yılında Ortak Ekonomik Alan Antlaşması (OEA) imzalamışlardır (Pirimbayev ve Ganiyev, 2010, s. 82-83).

Tablo 2.4 incelendiğinde 2001-2003 döneminde çok az değişiklik gösteren dış ticaretin 2003 yılından 2008 yılına kadar artarak devam ettiğini gözlemlenmektedir.

Tablodan da görüleceği üzere yaşanan ekonomik kriz sonucunda 2009 yılında Rusya üç ülke ile de ticaretini azaltmak durumunda kalmıştır. 2008 Krizinin atlatılması ile birlikte dış ticarete yeniden artış yaşandığı görülmektedir. 2010 yılında Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya arasında Gümrük Birliği kurulmuş ve ülkeler arasındaki mal dolaşımı serbest bırakılmıştır. 2012 yılında bu üç ülke Avrasya Ekonomik Birliği'ni kurmuşlardır. Bu antlaşma ile ülke vatandaşlarına dolaşım serbestliği ve serbest çalışma hakkı yani mal, hizmet, sermaye ve emek serbest dolaşım hakkı kazanmıştır. Ülkelerin mesafe olarak yakın olmaları da ticaretin artmasında önemli sebeptir. 2012 yılından sonra petrol fiyatlarının düşmesi, Rus para birimi Rublenin değer kaybetmesi ve Kırım ilhaki sonucunda Ukrayna'nın Rusya ile siyasi ve ekonomik bağları kopartması sonucu ile ticaret hacmi düşmüştür (Bolat, 2014, s. 1-2).

Tablo 2.4: Rusya'nın Ortak Ekonomik Alan Antlaşmasına (OEA) Üye Ülkeler ile Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	Kazakistan	Beyaz Rusya	Ukrayna	Toplam
2001	4.795	9.190	9.128	23.113
2002	4.348	9.899	9.115	23.362
2003	5.754	12.481	12.035	30.270
2004	8.092	17.704	16.870	42.666
2005	9.758	15.833	20.220	45.811
2006	12.821	19.933	24.222	56.976
2007	16.149	26.074	29.239	71.462
2008	19.671	34.296	39.814	93.781
2009	12.832	23.431	22.901	59.164
2010	15.139	28.034	27.611	70.784
2011	21.086	39.448	38.064	98.598
2012	24.301	34.372	32.771	91.444
2013	22.883	30.829	31.006	84.718
2014	21.034	28.856	22.060	71.950
2015	14.574	20.417	12.805	47.796
2016	13.039	23.456	10.231	46.726

Kaynak: (<https://www.trademap.org/>, 2020)

Tablo 2.5'ten görüldüğü üzere, Rusya'nın toplam ihracatında ŞİÖ üyelerinin payı 1995 yılında %9,4 iken 2016 yılında %16,3'e kadar çıkmıştır. Aynı şekilde Rusya'nın ithalatında ŞİÖ üyelerinin payı 1995 yılında %9,3 iken 2016 yılında

%24,8 olmuştur. Bir başka deyişle, Rusya'nın ŞİÖ üyeleri ile olan dış ticareti örgütün kurulmasından sonra yaklaşık %7 civarında artış göstermiştir. Rusya'nın örgüt üyeleri ile yaptığı dış ticarete son 10 yıla baktığımızda ihracat ve ithalatın yüksek oranlarda olduğu ve genel olarak dengeli bir dış ticaretin olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 2.5: Rusya ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret

Yıllar	İhracat (X)	ŞİÖ Ülkelerinin İhracattaki Payı* (%)	İthalat (M)	ŞİÖ Ülkelerinin İthalattaki Payı** (%)	X/M***
1995	7.317	9,4	5.798	9,3	126,2
1996	8.298	9,4	6.631	10,9	125,1
1997	8.515	9,9	7.026	10,6	121,2
1998	4.577	6,3	5.655	9,7	80,9
1999	6.356	8,7	4.823	12,2	131,8
2000	9.070	8,8	6.142	13,7	147,7
2001	10.112	10,1	6.224	11,6	162,5
2002	11.106	10,4	6.827	11,2	162,7
2003	15.144	11,3	9.540	12,5	158,7
2004	18.715	10,3	12.723	13,1	147,1
2005	25.703	10,6	17.132	13,7	150,0
2006	29.988	9,9	22.625	13,8	132,5
2007	33.201	9,4	31.775	15,9	104,5
2008	44.311	9,5	41.233	15,4	107,5
2009	35.173	11,7	26.951	15,8	130,5
2010	39.293	9,9	41.047	17,9	95,7
2011	57.516	11,1	56.113	18,3	102,5
2012	63.070	12,0	59.218	18,7	106,5
2013	66.579	12,6	60.327	19,2	110,4
2014	61.556	12,4	62.605	21,8	98,3
2015	47.551	13,8	42.632	23,3	111,5
2016	46.544	16,3	45.209	24,8	103,0

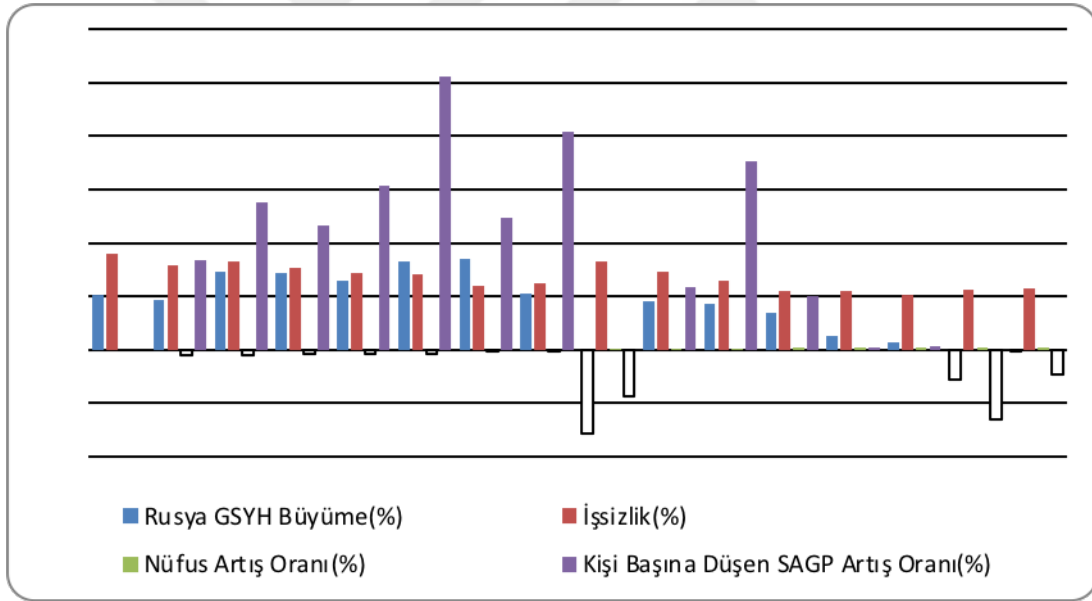
Notlar: * Rusya'nın Toplam ihracatında ŞİÖ Ülkelerinin payı (Rusya'nın ŞİÖ üyelerine ihracatı/Rusya'nın toplam ihracatı)*100. ** Rusya'nın toplam ithalatında ŞİÖ Ülkelerinin payı (Rusya'nın ŞİÖ üyelerine ithalatı/Rusya'nın toplam ithalatı)*100. ***İhracatın ithalatı karşılama oranı ((X/M)*100). Bu oran 100' den büyük ise dış ticaret fazlası, küçük ise dış ticaret açığı bulunmaktadır.

Kaynak: (<https://unctadstat.unctad.org>, 2020)

Şekil 1'de, 2001-2016 dönemi Rusya'ya ilişkin çeşitli makroekonomik göstergeler yer almaktadır. Buradan da görüldüğü üzere, son yıllarda Rusya

ekonomisi büyümemektedir. Yapılan çalışmalarda Rus ekonomisinin uzun vadeli büyüme ile ülke ekonomisinin doğal kaynaklara bağlı bir şekilde büyümesi arasında negatif yönlü bir korelasyon olduğu; yerel para biriminin yüksek oranda değerlenmesinin de etkisi ile doğal kaynaklar dışındaki diğer sektörlerde büyümenin negatif yönde etkilendiği; dolayısı ile Rusya ekonomisinde küçülmenin “Hollanda Sendromu”¹ ile karakterize edilebileceği vurgulanmıştır (TETSİAD, 2015). Rusya ekonomisinin büyüme oranı her geçen gün düştüğü için kişi başına düşen gelirin (SAP) artış oranı daha da azalmaktadır. Bu durumda Rusya’nın ekonomisi olumsuz yönde etkilenmektedir. Rusya doğal kaynaklara yöneldiğinden dolayı ekonomide uzun dönemli büyümede düşüş gerçekleşmiştir. Rusya’nın ekonomisinde değişiklik olmasına rağmen işsizlik oranının seyrinde herhangi bir değişiklik olmayıp aynı oranda devam etmektedir.

Şekil 1: Rusya Federasyonu Büyüme, İşsizlik, Satın alma Gücü ve Nüfus Artış Oranları

Kaynak: (<https://www.worldbank.org>, 2020)

Putin, ülkeler arası uygulamada stratejik dengeye karşı en çok tehdidin Amerika Birleşik Devletleri’nin tek tip yaklaşımının olduğuna inanmıştır (Gaddy ve Hill,

¹ Hollanda Sendromu, “ani zenginleşme kaynağına kavuşan bir ekonomide mevcut üretim faktörlerinin diğer üretim alanlarından çekilip yeni kaynağına yönelmesi sonucunda toplam üretimin azalmasına” denir.

2002). Bu sebeple RF, NATO'nun doğu yöne doğru daha çok yayılmasını önlemek için ilk önce Şanghay İşbirliği Örgütünü, sonrasında da Kollektif Güvenlik Antlaşması Örgütünü (KGAÖ) alana dair güvenilirlik uygulamalarında kullanmıştır (Krickus, 2016, s.12). 2015 yılının 10 Temmuzunda ortaya çıkan Şanghay İşbirliği Örgütünün Ufa aşamasında verilen kararlara bakıldığında; Şanghay İşbirliği Örgütü üye ülkelerinin RF'nin Ukrayna ve Suriye bunalımları gibi ülkeler arası problemlerde yürüttüğü uygulamalara destek vermesinin sonucunda RF'nin Şanghay İşbirliği Örgütüne kendi dış siyasetine destek veren bir kişi olarak kullanılmaktadır (Temur, 2015, s. 58). 2014 yılının 14 Eylülünde Şanghay İşbirliği Örgütü Duşanbe aşamasında Putin konuşmasında, 2015 tarihinde RF'nin Şanghay İşbirliği Örgütünün başkanlığını alması ile ilk olarak global ve bölgesel problemlere yeni anlayışlar oluşturarak, kültürel ve insancıl ilişkileri arttırmak, çok yönlü son derece önemli finansal projeleri hayat geçirmek ve bölgesel güvenliliği arttırmak için güçlü bir sistem olarak teşkilatın görevini güçlendirmek olduğunu ifade etmesi ile RF'nin Şanghay İşbirliği Örgütü'nden beklentilerini belirtmiştir.

2.3.2. Çin Halk Cumhuriyeti

1949 yılında Mao Zedong önderliğinde Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Çin kapitalizm yerine dışa açık olmayan kapalı bir ekonomi izlemektedir. Kendi gibi kapalı ekonomi olan Rusya ve Orta Asya devletleri ile yakın ekonomik ilişkiler kurmuştur. Çin'in başkenti Pekin, yönetim şekli tek partili üniter sosyalist sistem, resmi para birimi Yuan ve resmi dili Çince'dir (Köse, 2011)

Kapalı ekonomi uygulanmasından dolayı Doğu Bloğunda çıkan kriz sonucunda Çin 1978 yılında Deng Xiaoping öncülüğünde ekonomide yeniliğe gitmiştir. Bazı insanların ve bölgelerin gelişmesi sonucunda ekonominin rahatlayacağı düşünülmüştür. Fakat bu politika ancak 20 yıl sonra uygulanabilmiştir. Çin ekonomisinin liberalleşme sürecine başlaması ile birlikte sosyalist piyasa ekonomisi geliştirilmek istenmiştir. Çin dünya ekonomisine ilk önemli adımı 11 Kasım 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) üye olarak atmıştır. Çin 1996 yılında Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ile beraber ŞİÖ'yü kurmuştur. ŞİÖ ile bölge ülkeleri arasındaki güvenlik ve ekonomi ilişkilerini güçlendirmek istemiştir. 2001

yılında Asya Pasifik Ticaret Anlaşmasına (APTA) üye olmuştur (Narin, 2010, s. 224-225).

Tablo 2.6'dan görüldüğü üzere, Çin 2001 yılından 2016 yılına kadar hızlı bir büyüme yaşamıştır. Çin ekonomisinin çok hızlı büyümesi iki nedene bağlı olarak açıklanabilir. Bunlardan ilki, ülkenin kara yolları, demir yolları ve limanlara ağırlık vererek ülkenin altyapısını geliştirmesidir. İkincisi ise ülkedeki ucuz iş gücüdür. Altyapının gelişmesi ve ucuz işgücü ile Çin ekonomik olarak gelişimi hızlandırmıştır. Çin halkının tasarruf özelliğinin olması ülke içerisindeki yatırımları artırmaktadır. Ucuz iş gücü, gelişen altyapı, yüksek teknoloji ve sermaye ile Çin büyüyen bir ekonomi haline gelmiştir. Çin ekonomisi, emek gücünün fazla olması ile ticareti artırıcı yönlü büyüme teorisini kullanarak büyüme gerçekleştirmiştir (Gündal, 2015, s. 61).

Tablo 2.6: Çin Dış Ticaret ve GSYH İstatistikleri (Milyon Dolar)

Yıllar	(X)	(M)	(X-M)*	(X/M)**	GSYH
2001	266.098	243.552	22.546	109,3	1.339.000
2002	325.595	295.170	30.425	110,3	1.471.000
2003	438.227	412.759	25.468	106,2	1.660.000
2004	593.325	561.228	32.097	105,7	1.955.000
2005	761.953	659.952	102.001	115,5	2.286.000
2006	968.935	791.460	177.475	122,4	2.752.000
2007	1.220.059	956.115	263.944	127,6	3.552.000
2008	1.430.693	1.132.562	298.131	126,3	4.598.000
2009	1.201.646	1.005.555	196.091	119,5	5.110.000
2010	1.577.763	1.396.001	181.762	113,0	6.101.000
2011	1.898.388	1.743.394	154.994	108,9	7.573.000
2012	2.048.782	1.818.199	230.583	112,7	8.561.000
2013	2.209.007	1.949.992	259.015	113,3	9.607.000
2014	2.342.292	1.959.234	383.058	119,6	10.482.000
2015	2.273.468	1.679.564	593.904	135,4	11.065.000
2016	2.097.637	1.587.920	509.717	132,1	11.199.000

Notlar: X ihracat, M ithalat ve *(X-M) dış ticaret dengesidir. ** (X/M) ihracatın ithalatı karşılama oranı ((X/M)*100). 100' den büyük olması dış ticaret fazlasını, küçük olması dış ticaret açığını göstermektedir.

Kaynak: (<https://www.trademap.org/>, 2020)

Yine Tablo 2.6'dan görülebileceği gibi, Çin'in 2014 yılından sonra ihracat ve ithalat rakamlarında düşüşler meydana gelmiş ve ekonomik büyüme yavaşlamıştır. Bunun

başlıca sebepleri arasında; Çin’de ki yerli kredi sorunları ve dünya piyasasının küçülmesi sonucunda Çin ürünlerine olan talebin azalması gibi nedenler vardır. Çin üyesi olduğu ŞİÖ aracılığı ile bölgesel ekonomik kalkınmayı sağlamak, üretim verimini artırmak ve üye ülkeler ile karşılıklı ticari kolaylıklar sağlamayı amaçlamıştır (Gündal, 2015, s. 62-63).

Tablo 2.7: Çin ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret

Yıllar	İhracat (X)	ŞİÖ Ülkelerinin İhracattaki Payı (%) *	İthalat (M)	ŞİÖ Ülkelerinin İthalattaki Payı (%) **	X/M***
1995	3.463	2,3	4.938	3,7	70,1
1996	3.211	2,1	6.770	4,9	47,4
1997	3.898	2,1	5.981	4,2	65,2
1998	3.825	2,1	5.432	3,9	70,4
1999	3.866	2,0	6.133	3,7	63,0
2000	5.219	2,1	8.663	3,8	60,2
2001	5.881	2,2	11.255	4,6	52,3
2002	8.291	2,5	12.681	4,3	65,4
2003	13.212	3,0	16.561	4,0	79,8
2004	20.430	3,4	23.214	4,1	88,0
2005	30.710	4,0	29.968	4,5	102,5
2006	42.228	4,4	33.143	4,2	127,4
2007	70.802	5,8	42.329	4,4	167,3
2008	92.506	6,5	53.296	4,7	173,6
2009	68.449	5,7	43.095	4,3	158,8
2010	93.469	5,9	61.028	4,4	153,2
2011	115.680	6,1	82.180	4,7	140,8
2012	120.616	5,9	82.040	4,5	147,0
2013	131.146	5,9	77.974	4,0	168,2
2014	144.237	6,2	72.148	3,7	199,9
2015	126.174	5,5	56.328	3,4	224,0
2016	130.600	6,2	52.451	3,3	249,0

Notlar: * Çin'in Toplam ihracatında ŞİÖ Ülkelerinin payı (Çin'in ŞİÖ üyelerine ihracatı/ Çin'in toplam ihracatı)*100.

** Çin'in toplam ithalatında ŞİÖ Ülkelerinin payı (Çin'in ŞİÖ üyelerine ithalatı/ Çin'in toplam ithalatı)*100.

***İhracatın ithalatı karşılama oranı ((X/M)*100). Bu oran 100' den büyük ise dış ticaret fazlası, küçük ise dış ticaret açığı bulunmaktadır.

Kaynak: (<https://unctadstat.unctad.org>, 2020)

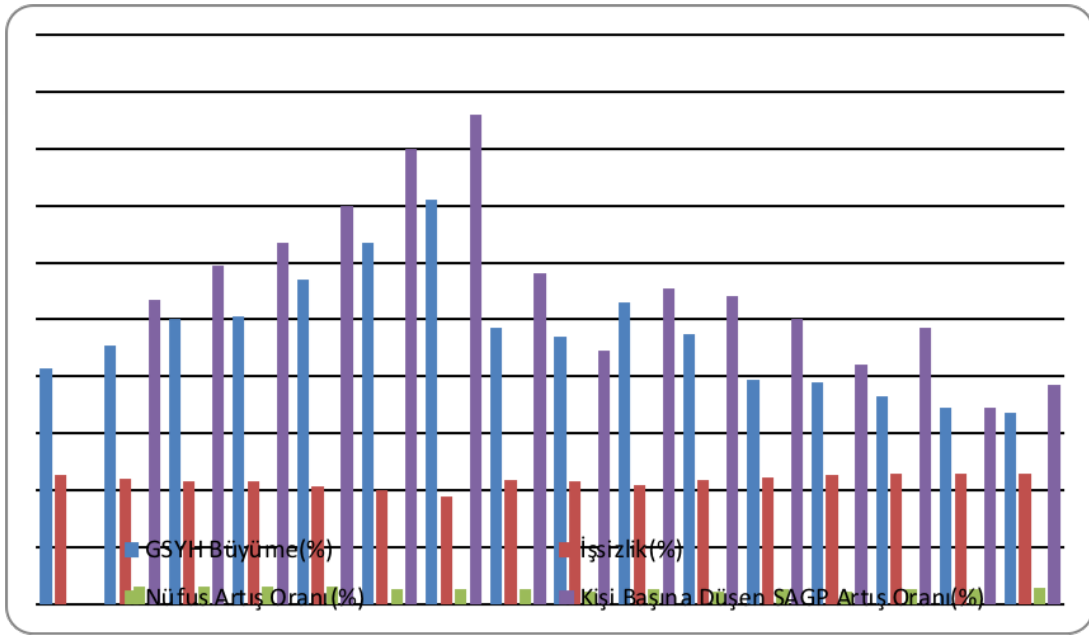
Tablo 2.7' incelendiğinde, 1995 yılında ŞİÖ kurulmadan önce Çin'in toplam ihracatında ŞİÖ üyelerinin payı %2,3 iken 2016 yılına gelindiğinde %6,2 olduğu

görülmektedir. İthalat payı ise 1995 yılında %3,7 iken 2016 yılına gelindiğinde %3,3'e düştüğü görülmektedir. 2001 ile 2014 yılları arasında %4 civarı iken 2016 yılında ithalat payının düşmesinin en önemli sebebi ise en önemli ticaret ortaklar olan Rusya ve Kırgızistan'ın ekonomik küçülme yaşamasıdır. Çin'in ŞİÖ üyeleri ile yaptığı dış ticarete 1995 yılında dış ticaret açığı verirken 2016 yılına gelindiğinde yaptığı ihracat ithalatın 2 katından fazla olduğu gözlemlenmektedir. İhracatın bu denli artmasındaki en önemli sebep Çin'in aşırı büyümesidir.

Çin kapalı ekonomik sistemden kurtularak Dünya piyasasına entegre olmak için serbest ticaret bölgeleri kurmaya başlamıştır. Kurulan serbest ticaret bölgelerinden ilki 1980 yılında Shenzhen kentinde kurulmuştur. Çin'in toplamda 15 adet serbest ticaret bölgesi bulunmaktadır. Çin serbest ticaret bölgelerinde ülkelere sağlanan çeşitli kolaylıklar mevcuttur. Bunları; lojistik avantajı, gümrük işlemlerinde kolaylık, şirketlerden alınan vergilerde indirim, bölgeye yatırım yapacak şirkete kolaylık sağlanması, bölgede yatırım yapan firmalara verilecek olan faizde iyileştirme, ülke dışına çıkan ürünlerden vergi almama, tarife oranlarının sıfır olması ve depo fiyatlarında indirim şeklinde sıralamak mümkündür. Çin uyguladığı bu sistem ile başarılı bir ekonomi politikası izlemiştir (PARS, 2015).

Çin ekonomik gelişme için ucuz tarım ürünleri ihracatı yerine teknoloji ve sanayi ürünlerine yönelmiştir. 2001 yılında Çin ekonomisinin %15 tarım, %45 sanayi ve inşaat, %40'ı hizmet sektörüne ait iken, 2007 yılında %11 tarım, %49 sanayi ve inşaat %40 hizmet olmuştur. Çin'in ihraç ettiği başlıca ürünler; telefon cihazları, elektronik entegre devreler, optik cihaz ve aletler, bilgi işlem makineleri, sıvı kristalli tertibat, yazı, hesap, büro için diğer makine ve cihaz aksamı ve lazerlerdir. İthalat ettiği ürünlerin arasında ise elektronik entegre devreler, demir cevherleri ve konsantreleri, lazerler, ham petrol, otomobil, yarış arabaları, steysin vagonlar, optik cihaz ve aletler ve sıvı kristalli tertibat yer almaktadır. Çin'in ihracat yaptığı ülkelerin başında; Hong Kong, Güney Kore, ABD ve Japonya gelmektedir. İthalat yaptığı ülkelerin başında ise Avustralya, ABD, Japonya, Almanya, Güney Kore ve Tayvan gelmektedir. En büyük ticaret ortağı ABD, Japonya ve Güney Kore'dir (Toprak, 2016, s. 2).

Şekil 2’de görüldüğü gibi, Çin ekonomisinde istikrarlı bir büyüme söz konusudur. 2004 yılı verilerine göre Çin’de sanayide çalışan bir kişinin saat başı ücreti 0,69 ABD dolarıdır. Aynı yıl saat başı çalışma ücreti ABD’de 22,87, Japonya’da 22, Brezilya’da ise 2,97 ABD dolarıdır. İş gücünün ucuzluğu ve alt yapı yeterliliği nedeniyle uluslararası firmalar Çin’de yatırım yapmak istemişlerdir. Yatırım yapan uluslararası firmaların Çin’in 1,3 milyarı aşkın nüfusundan dolayı sadece orada üretip dünyaya satmayı değil, aynı zamanda Çin’in iç pazarına da hakim olma düşüncesi vardır (Narin, 2010, s. 236-237).

Şekil 2: Çin Halk Cumhuriyeti Büyüme, İşsizlik, Satın alma Gücü ve Nüfus Artış Oranları

Kaynak: (<https://www.worldbank.org/>, 2020)

Kuruluşundan itibaren Çin için ŞİÖ’nün ihtiva ettiği anlama bakılırsa, RF ve komşu olduğu başka Orta Asya ülkeleriyle arasında geçmişten gelen hudut sürtüşmeleri sebebiyle hududa asker yerleştirme masrafına katlanabilme mecburiyetliliğine çözüm bulmasıdır. Çin, Şanghay İşbirliği Örgütü yardımıyla başka komşu hudut ülkeleri ile var olan problemlere çözüm bulmuştur. Öte taraftan, komşu ülkeler ile finansal bağlarını da iyileştirme gayretinde olan Çin, bu gayesine Şanghay İşbirliği Örgütü içerisinde hemen ulaşmaktadır. Şanghay İşbirliği Örgütü yardımıyla emniyetin ve ortaklığın yapıldığı bir yerde Çin, iktisadi sektöründe yükseltme eğilimini kontrol

etme ve devamlılığını sağlayabilme noktasında baya elverişli bir platforma sahip olmaktadır (Niklas, 2005, s. 571). Hem ihracın artış göstermesiyle iktisadisinin ilerlemesi hem de komşu devletlerinin iktisadi ilerlemelerinin refaha katkıda bulunacağı bilinci, Çin Devletinin Şanghay İşbirliği Örgütü'nün içindeki iktisadi çalışmalarını gün geçtikçe daha da arttırmasının esas sebebidir.

Aynı zamanda, Şanghay İşbirliği Örgütü iktisadi açıdan Çin Devletinin hammadde, alışveriş problemleri ve enerji gereksinimiyle RF'nin silah alışverişi ve teknoloji ihracat problemi birbirini tamamlayarak geçmiş zamanda sağlanamayan dostluk anlaşmasına çok iyi bir iktisadi taban elde ettirmiştir (Hasgüler ve Uludağ, 2004, s. 240). Kısaca Şanghay İşbirliği Örgütü, RF ve Çin Devletinin jeo-stratejik menfaatleri için el sıkıştıkları, Amerika Birleşik Devletlerin baskısına boyun eğmeme ve kendilerinin de global mekanizma da ehemmiyetli bir kişi olarak bulduklarını kabul ettirebilme gayesinde oldukları bir ortam olarak ifade etmektedir (Litvinovich, 2001). Siyasî bakımından bugünkü zamanda baya etkili olsa bile iktisadi açıdan Sovyet Rusya'nın görkeminden uzak olan RF'nin askerî-siyasî imkânlarıyla iktisadi açıdan dünya büyükleri arasında bulunmaya aday Çin'i bir araya getirme imkanı bulan Şanghay İşbirliği Örgütü'nün uzun sürede her iki devletin çok yönlü evrenin olmasını düşündüğü siyasetine hizmette bulunduğunu söyleyebilmek mümkün olmaktadır.

2.3.3. Kazakistan Cumhuriyeti

1980'li yılların sonlarına doğru SSCB'nin zayıflayıp dağılması ile birlikte 1991 yılında Nursultan Nazarbayev başkanlığında bağımsızlığını ilan etmiştir. Kazakistan'ın başkenti Astana, yönetim şekli Cumhuriyet, resmi para birimi Kazakistan Somu (1993) ve resmi dili Kazakça ve Rusçadır. Kazakistan Sovyet rejimi altında iken Sovyetlere ait uzay üssünden havalanan uzay aracı ile Toktar Ebubekirov uzaya uçmuştur ve böylelikle uzaya uçan ilk Türk astronot olarak tarihe geçmiştir (Kara ve Yeşilot, 2010, s. 42-45).

Kazakistan petrol ve doğalgaz rezervlerinin fazla olmasından dolayı dünyada enerji pazarında önemli bir yere sahiptir. Kazakistan 1992 yılından sonra özelleştirmelere başlamış ve kapalı ekonomi sisteminden serbest piyasa ekonomisine geçmeye

başlamıştır. Diğer Türk Cumhuriyetlerine oranla daha hızlı bir şekilde kendi ekonomilerini dünyaya entegre etmeyi başarmıştır. Kazakistan tarım için elverişli toprakları ve enerji alanındaki petrol ve doğalgaz rezervleri sayesinde diğer ülkelere oranla daha hızlı ve etkin bir şekilde ekonomisini güçlendirmesini sağlamıştır (Kara ve Yeşilot, 2010, s. 116-119).

Tablo 8 incelendiğinde Kazakistan ekonomisinin 2009 yılına kadar istikrarlı bir gelişim gösterdiği söylenebilir. 2008 krizi ile düşüşe geçen ihracat ve ithalat krizden sonra artmaya devam etmiştir. Kazakistan'ın 2015 ve 2016 yılındaki ihracat ve ithalat oranındaki azalmanın en büyük sebebi petrol fiyatlarındaki düşüştür.

Tablo 2.8: Kazakistan Dış Ticaret ve GSYH İstatistikleri (Milyon Dolar)

Yıllar	(X)	(M)	(X-M)*	(X/M)**	GSYH
2001	8.485	6.280	2.205	135,1	22.153
2002	9.642	6.581	3.061	146,5	24.637
2003	12.915	8.402	4.513	153,7	30.834
2004	20.079	12.773	7.306	157,2	43.152
2005	27.846	17.333	10.513	160,7	57.124
2006	38.244	23.660	14.584	161,6	81.004
2007	47.747	32.686	15.061	146,1	10.485
2008	71.171	37.815	33.356	188,2	133.442
2009	43.195	28.408	14.787	152,1	115.309
2010	57.244	24.023	33.221	238,3	148.047
2011	88.107	38.010	50.097	231,8	192.627
2012	92.281	44.538	47.743	207,2	207.999
2013	84.698	48.804	35.894	173,5	236.635
2014	79.458	41.295	38.163	192,4	221.416
2015	45.954	30.567	15.387	150,3	184.388
2016	36.775	25.174	11.601	146,1	133.657

Notlar: X ihracat, M ithalat ve *(X-M) dış ticaret dengesidir. ** (X/M) ihracatın ithalatı karşılama oranı ((X/M)*100). 100' den büyük olması dış ticaret fazlasını, küçük olması dış ticaret açığını göstermektedir.

Kaynak: (<https://www.trademap.org/>, 2020)

Kazakistan'ın ihraç ettiği başlıca ürünler; ham petrol ve türev ürünleri, demir çelik, gıda, maden ve radyoaktif elementlerdir. İthal ürünlerin başında ise; otomotiv, ilaç, hava taşıtları, petrol yağları, makine, iletişim cihazları gelmektedir. Kazakistan uranyum üretimin de dünyada birinci sıradadır. Kazakistan'ın en çok ihracat yaptığı ülkeler; Rusya, Almanya ve Çin'dir. İthalat yaptığı ülkelerin başında ise Rusya,

İtalya, Romanya, Almanya, ABD, Fransa ve Çin gelmektedir. Dış ticaret hacminin en yüksek olduğu ülkeler Rusya, Almanya ve Çin'dir (GSO, 2011, s. 1).

SSCB'nin dağılması ile birlikte, bağımsızlığını kazanan ülkelerin ve Rusya'nın kapalı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci başlamıştır. Kazakistan piyasa ekonomisine daha hızlı adapte olabilme ve ekonomisini dünya piyasasına entegre edebilmek için BDT'nin kurucuları arasında yer almıştır. Kazakistan bağımsızlığını ilan eden diğer Türk Cumhuriyetleri ile birlikte 1992 yılında Türkiye, Hindistan ve Pakistan'ın kurduğu Ekonomik İşbirliği Teşkilatı(EİT) üyesi olmuştur. 1996 yılında bölge güvenliğini sağlamak, ekonomik iş birliğini ve toplum refahını artırmak amacı ile ŞİÖ'ye katılmıştır (Bolat, 2014, s. 1-2).

Tablo 2.9'dan görüldüğü üzere, 1995 yılında Kazakistan'ın yaptığı ihracatta ŞİÖ ülkelerinin payı %55,8 iken 2016 yılında %26,7'ye düştüğü ithalatın ise pay olarak sabit kaldığı gözlemlenmektedir. Tabloyu incelediğimizde ihracatın pay olarak düştüğünü fakat ihraç edilen miktarın arttığı gözlemlenmektedir. Kazakistan'ın yaptığı ihracatın ŞİÖ üyelerine az olmasının sebebi, İtalya, Almanya, Fransa, ABD gibi ülkeler ile daha çok ticaret yapmasıdır. 1995 yılında Kazakistan'ın ŞİÖ üyelerine yaptığı dış ticarete fazla verirken 2016 yılında açık verdiği gözlemlenmektedir.

2000 yılında Rusya, Beyaz Rusya, Kırgızistan ve Tacikistan ile birlikte Avrasya Ekonomi Topluluğu'nu kurmuşlardır. AET'nin amacı ülkeler arasındaki ekonomik birliği güçlendirmektir. Kazakistan ekonomik birliktelik sağlama, ticarete engelleri kaldırma düşüncesi ile Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna ile 2003 yılında Ortak Ekonomik Alan (OEA) Antlaşması'nı imzalamış ve 2010 yılında gümrük birliği kurulmuştur. OEA ile birlikte ülkeler kendi aralarındaki mal ve hizmet dolaşımını kontrollü şekilde serbest bırakmışlardır (Bolat, 2014, s. 1-2). Aşağıda OEA anlaşması sonucu Kazakistan ile üye ülkeler arasındaki dış ticarete nasıl etki yarattığı incelenmiştir.

Tablo 2.9: Kazakistan ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret

Yıllar	İhracat (X)	ŞİÖ Ülkelerinin İhracattaki Payı (%) [*]	İthalat (M)	ŞİÖ Ülkelerinin İthalattaki Payı (%) ^{**}	X/M ^{***}
1995	2.917	55,8	2.362	62,1	123,5
1996	3.327	56,4	2.609	61,6	127,5
1997	3.025	46,6	2.323	54,0	130,2
1998	2.198	42,2	2.021	47,1	108,8
1999	1.821	31,0	1.714	47,1	106,2
2000	2.657	30,6	2.832	56,8	93,8
2001	2.685	31,6	3.305	52,6	81,2
2002	2.776	28,8	3.135	47,6	88,5
2003	3.996	30,9	4.407	52,5	90,7
2004	5.369	26,7	6.362	49,8	84,4
2005	5.989	21,5	9.315	53,7	64,3
2006	8.193	21,4	12.647	53,5	64,8
2007	11.861	24,8	17.526	53,6	67,7
2008	16.070	22,6	21.105	55,8	76,1
2009	11.076	25,6	14.822	52,2	74,7
2010	15.046	26,3	16.091	51,7	93,5
2011	25.902	29,4	22.188	58,4	116,7
2012	26.040	28,2	26.725	60,0	97,4
2013	22.901	27,0	29.147	59,7	78,6
2014	19.581	24,6	24.556	59,5	79,7
2015	12.127	26,4	18.235	59,7	66,5
2016	9.811	26,7	15.267	60,6	64,3

Notlar: *Kazakistan'ın Toplam ihracatında ŞİÖ Ülkelerinin payı (Kazakistan'ın ŞİÖ üyelerine ihracatı/ Kazakistan'ın toplam ihracatı)*100.** Kazakistan'ın toplam ithalatında ŞİÖ Ülkelerinin payı (Kazakistan'ın ŞİÖ üyelerine ithalatı/ Kazakistan'ın toplam ithalatı)*100. ***İhracatın ithalatı karşılama oranı ((X/M)*100). Bu oran 100' den büyük ise dış ticaret fazlası, küçük ise dış ticaret açığı bulunmaktadır.

Kaynak: (<https://unctadstat.unctad.org>, 2020)

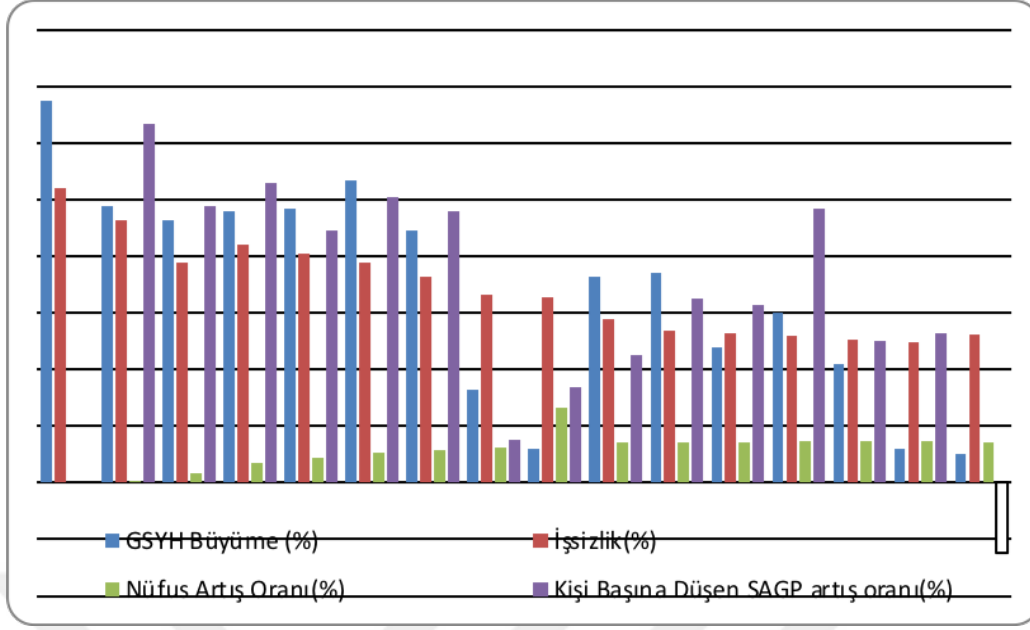
Tablo 2.10 incelendiğinde Kazakistan'ın 2002 yılından 2009 yılına kadar istikrarlı olarak her ülke ile ticaretinin arttığı görülmektedir. 2008 Küresel Ekonomik Kriz sonucunda, krizin etkisi ile 2009 ve 2010 yılında ticaret oranında azalma meydana gelmiştir. 2014 yılına kadar artarak devam eden dış ticaret Kazakistan ekonomisinin bozulması ile gerilemeye başlamıştır. Petrol fiyatlarının düşmesi taşımacılık, bankacılık ve inşaat sektörlerinin bozulması ve en önemli ticaret ortağı olan Rusya'nın ekonomik zorluklar çekmesi Kazakistan ekonomisini etkilemiştir (Belge, 2016).

Tablo 2.10: Kazakistan Ortak Ekonomik Alan Antlaşmasına (OEA) Üye Ülkeler ile Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	Rusya	Ukrayna	Beyaz Rusya	Toplam
2001	4.485	644	51	5.180
2002	4.044	508	66	4.618
2003	5.245	749	107	6.101
2004	7.644	1.000	162	8.806
2005	9.508	1.040	234	10.782
2006	12.794	1.602	355	14.751
2007	16.232	2.630	525	19.387
2008	19.980	4.108	567	24.655
2009	12.443	3.420	421	16.284
2010	8.482	2.024	292	10.798
2011	23.783	4.405	726	28.914
2012	23.857	5.472	765	30.094
2013	23.847	4.311	756	28.914
2014	20.196	2.881	834	23.911
2015	15.076	2.001	541	17.618
2016	12.638	1.346	364	14.348

Kaynak: (<https://www.trademap.org/>, 2020)

Şekil 3'ten görüldüğü üzere, Kazakistan ekonomisinin 2008 krizi hariç (2008-2009) 2015 yılına kadar istikrarlı büyüdüğü gözlemlenmektedir. 2015 yılından sonra petrol fiyatlarının düşmesi ile bu büyüme gerilemiştir. Kazakistan ekonomisinin petrole bağlı olması, ülke ekonomisinin dünya ekonomisine aşırı duyarlı olduğunu göstermektedir. 2003-2015 dönemini kapsayan “Endüstriyel Yenilenme ve Kalkınma Programı” adı altında bir program ile ülkenin sadece yer altı kaynaklarına bağlı kalınmayıp ülke ekonomisini çeşitlendirerek başka alanlarda da gelişmesini sağlamak istemişlerdir. Fakat 2015 de ki petrol fiyatlarındaki düşüş ile ekonominin gerilemesi sonucunda çok fazla başarılı olunmadığı görülmüştür. 2008 ekonomik krizi sonucunda 2009 yılında ülkedeki fiyatlar artmış tüketimin azalması sonucunda iş yerleri kapatmış ve buda işsizliği tetiklemiştir. 2009 yılında Kazakistan başarılı bir politika izleyerek işsizliğe müdahalede bulunduğu görülmektedir (Kara ve Yeşilot, 2011).

Şekil 3: Kazakistan Büyüme, İşsizlik, Satın alma Gücü ve Nüfus Artış Oranları
Kaynak: (<https://www.worldbank.org/>, 2020)

Kazakistan'ın kuzey bölgesinde Rusya Federasyonu ile uzunca bir kara hududuna sahip olması ve en çokta Kazakistan Devletinin kuzey alanlarında Rusların sayısının çok olması sonucunda Kazakistan Devletinde bir parçalanma düşüncesi oluşturmuş, bu durumda dış siyaset ve emniyet uygulamalarında Kazakistan Devletini Rusya Federasyonu ile sağlıklı bağlar kurmayı sağlamıştır. Böylelikle Rusya Federasyonu ile Kazakistan arasında yapılan 1992 yılındaki dostluk, ortaklığı ve iki taraflı dayanışma anlaşmasının sonucunda beş ay sonra diplomatik bağlar sağlanmış ve aynı zamanda ülkeler arası anlaşmalar kapsamında oluşan iki taraflı bağlar ve çalışma ortaklığı esasında 300'den daha çok müzakereler yaparak anlaşmalar yapılmıştır. Kazakistan'ın Rusya Federasyonu'na olan iktisadi tabiiyeti ve denize kıyısı bulunmaması, boru hat yolu ve piyasalara erişme hakkında Rusya Federasyonu'na olan gereksinimi Kazakistan Devletinin Rusya Federasyonu ile iletişimlerini olumlu açıdan ilerletmesinde bir başka faktör olmuştur.

Rusya Federasyonu ile siyasetini dengeleyebilmek adına alanda nüfus savaşı veren ve en çokta 2001 hücumundan sonra ülkeye olan merakını arttıran Amerika Birleşik Devletlerine yakın olmak istemiştir. Bu çerçevede 1992 tarihinde Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'ne, 1995 tarihinde ise NATO'nun dostluk için işbirlikçilik

uygulamasında bulunmuş üstelik NATO'ya üye ülkelerinin bulunduğu 1997 tarihinde ilk yapılan bozkır kartalı dostluk uygulamasına girerek (NATO, 2016). Rusya Federasyonu ile askeri bakımdan çalışma ortaklığını güçlendiren Kazakistan Devletinin ABD ile münasebetlerini korumaya almasını çok kutuplu siyasetini tasdik eder özelliktedir (Düğen, 2013). Kazakistan Milli Kütüphane Yöneticisi ve Pekin'in ilk büyükelçisi olan Mikhail Auezov, Çin'in güçlü bir ülke olduğunu fakat tehlike saçan bir sınır ülkesi olduğunu, Nazarbayev'e Hindistan'a özel önem verilmesi gerektiğini zira yalnızca Hindistan'ın Avrasya'da Çin'in çalışmalarını dengede tutacağını ifade etmiş aynı zamanda Nazarbayev'in müşaviri olan Kamal Burkhanov da Auezov'un dile getirdiklerini onaylayarak bunun için dünya siyasetine hızlıca uyum göstermesini, çok kutuplu dış siyaseti takip etmesi ve ABD ile Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Bölgesindeki zenginliklerinin ve Hindistan'ın da Orta Asya ve Japonya Bölgesindeki varlığına destek verilmesi gerekliliğini vurgulamıştır (Varadarajan, 2004).

Kısaca Kazakistan'ın Şanghay İşbirliği Örgütü'ne bakış açısını özetleyecek olursak ABD'nin Orta Asya bölgesinde çoğalan nüfuz oranını Rusya Federasyonu'na ya da Çin'i kullanarak dengeleyebilmek; Rusya Federasyonu ya da Çin'in Kazakistan üzerinde siyasi güç baskısını oluşturma teşebbüsünü, Rusya Federasyonu ve Çin'in anlaşmasıyla dengeleyebilmek; Rusya Federasyonu ve Çin ile iktisadi münasebetlerini ve enerji çalışma ortaklığını geliştirmektedir.

2.3.4. Kırgızistan Cumhuriyeti

Kırgızistan Sovyetlerin dağılması ile birlikte 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Kırgızistan'ın başkenti Bişkek, yönetim şekli parlamenter Cumhuriyet, resmi para birimi Kırgızistan Somu (1993), resmi dili Kırgızca ve Rusçadır. Kırgızistan bağımsızlığını ilan eden bölge devletleri içerisinde ilk milli parasını basan ve Dünya Ticaret Örgütüne (DTO) üye olan ilk devlettir. Ülkenin demokratik atılımı ve milli mücadelesi diğer devletler için örnek teşkil edecek niteliktedir. Kırgızistan yeterli doğal kaynağa sahip olmadığından dolayı diğer bölge ülkelerine oranla daha dışa açık bir politika izlemek durumunda kalmıştır (Pehlivanoglu ve Güneş, 2010, s. 788-790).

Tablo 2.11: Kırgızistan Dış Ticaret ve GSYH İstatistikleri (Milyon Dolar)

Yıllar	(X)	(M)	(X-M)*	(X/M)**	GSYH
2001	476	467	9	101,9	1.525
2002	460	579	-119	79,4	1.606
2003	581	717	-136	81,0	1.919
2004	718	941	-223	76,3	2.212
2005	672	1107	-435	60,7	2.460
2006	794	1718	-924	46,2	2.834
2007	1134	2417	-1283	46,9	3.803
2008	1617	4072	-2455	39,7	5.140
2009	1178	2974	-1796	39,6	4.690
2010	1488	3222	-1734	46,2	4.794
2011	1978	4260	-2282	46,4	6.198
2012	1683	5373	-3690	31,3	6.605
2013	1773	5983	-4210	29,6	7.335
2014	1883	5734	-3851	32,8	7.468
2015	1441	4068	-2627	35,4	6.678
2016	1423	3844	-2421	37,0	6.551

Notlar: X ihracat, M ithalat ve *(X-M) dış ticaret dengesidir. ** (X/M) ihracatın ithalatı karşılama oranı ((X/M)*100). 100' den büyük olması dış ticaret fazlasını, küçük olması dış ticaret açığını göstermektedir.

Kaynak: (<https://www.trademapp.org/>, 2020)

Tablo 2.11'den görüldüğü üzere, 2001 yılından 2008 yılına kadar istikrarlı şekilde artan ihracat, ithalat ve GSYH'nin arttığını, 2008 Küresel Ekonomi Krizinden sonra düşüşe geçtiği görülmektedir. Kırgızistan'ın ilk ticari açığı 2002 yılında verdiğini görülmektedir. Bunun en temel sebebi, Kırgızistan ekonomisinin dış ekonomik koşullara aşırı duyarlı olmasıdır. 2007-2008 yılı incelendiğinde ihracatta yüksek artış görülmektedir. Bunun nedeni ise Kırgızistan ekonomisinin genel olarak tarıma dayalı bir ülke olmasına bağlı olarak 2007 yılında gıda fiyatlarındaki artış ile ülke ekonomisinin canlanmasıdır. 2015 yılındaki ihracat ve ithalat oranındaki düşüşün temel sebebi ise ülkede bulunan altın madeni rezervlerinin tükenmesidir. Altın rezervinin azalması sonucunda ülke ekonomisinin gelişiminde de gerileme olduğu gözlemlenmiştir. Ülkede sektörlerin GSYH' da ki payı incelendiğinde, tarımın payının yaklaşık %35, ticaretin payının %20, madencilik ve sanayinin payının ise %17 olması söz konusudur (Pehlivanoğlu ve Güneş, 2010, s. 792-794).

Kırgızistan'ın ihraç ettiği başlıca ürünler; radyoaktif elementler, mineral ürünler, bakır, tekstil, taze sebze ve meyve, makine ve ekipman ve pamuktur. İthal ürünlerinin başında ise; petrol yağları, kimyasallar, tekstil ürünleri, gıda ve otomotiv gelmektedir. Kırgızistan'ın en çok ihracat yaptığı ülkeler; Rusya, İsviçre, Çin, Kazakistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) iken ithalat yaptığı ülkelerin başında; Kazakistan, Çin, Hollanda, Rusya ve Özbekistan gelmektedir. En önemli ticaret ortakları ise; Rusya, Çin ve Kazakistan'dır. Kırgızistan'ın dış ticaret ortaklarına baktığımızda mesafe olarak yakın oldukları ve aynı iktisadi birliklerde oldukları görülmektedir (Somoncuoğlu, 2011, s. 15).

Kırgızistan, Sovyetlerin dağılması ile kurulan BDT'nin kurucu üyelerindedir. Ülkenin bağımsızlığını kazanması ile birlikte, piyasa ekonomisine geçiş sürecini daha rahat kontrol etmek ve ekonomik sıkıntılar yaşamamak için bu Topluluğa üye olmuştur. 1992 yılında üye ülkelerin kalkınmasına destek olmak için kurulan Ekonomi İşbirliği Teşkilatı'nın üyesi olmuştur. 2000 yılında Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya ve Tacikistan ile birlikte Avrasya Ekonomik Topluluğu'nu kurmuştur. Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET); mal ve hizmet dolaşımını kontrollü şekilde serbest bırakmak, ortak piyasa oluşturmak, gümrük birliği oluşturmak ve sermayenin ülkeler arasında rahat dolaşmasını sağlamak gibi düşünceler ile ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğini arttırmayı amaçlamaktadır. 2015 yılında Avrasya Ekonomi Birliğine katılan Kırgızistan, bölgesel iktisadi birlikler ile dış ticaretini artırma ve piyasa ekonomisine entegre olmayı hedeflemiştir. Kırgızistan, bölge güvenliği ve ekonomik işbirliğini artırmak ve piyasa ekonomisine geçişi hızlandırmak için kurulan ŞİÖ'nün kurucuları arasındadır (Bulut, 2014, s. 57).

Tablo 2.12'de yer alan bilgiler çerçevesinde, 1995 yılı itibariyle Kırgızistan'ın yaptığı toplam ihracatta ŞİÖ üye ülkelerinin payı %75,8 iken 2016 yılına gelindiğinde %51,9'a düştüğü görülmektedir. İthalatın ise 1995 yılında %63,2 iken 2016 yılında 78,1'e çıktığı gözlemlenmektedir. Kırgızistan'ın toplam dış ticaretinde ise 1995'den 2016 yılına gelindiğinde yüksek oranda dış ticaret açığı vermeye başladığı ifade edilebilir.

Tablo 2.12: Kırgızistan ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret

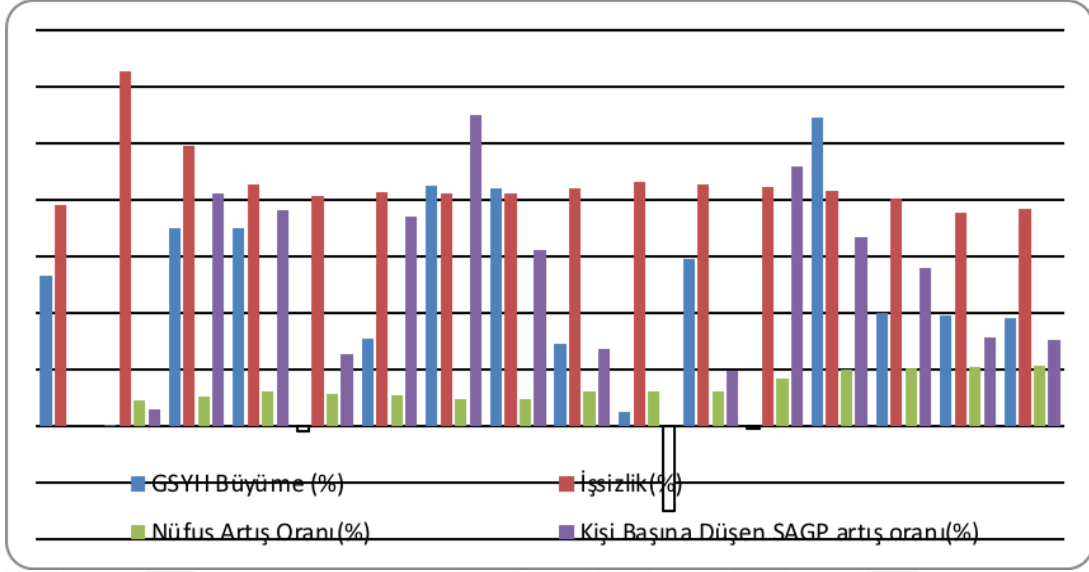
Yıllar	İhracat (X)	ŞİÖ Ülkelerinin İhracattaki Payı* (%)	İthalat (M)	ŞİÖ Ülkelerinin İthalattaki Payı** (%)	X/M***
1995	312	75,8	330	63,2	94,5
1996	402	79,3	466	55,7	86,2
1997	349	57,8	394	55,6	88,6
1998	241	47	469	55,6	51,5
1999	223	49,1	277	46,3	80,3
2000	286	56,8	306	55,3	93,6
2001	226	47,5	287	61,6	78,6
2002	247	53,8	359	62	69
2003	298	51,3	471	65,7	63,4
2004	422	58,7	635	67,5	66,5
2005	434	64,6	729	65,8	59,5
2006	532	67,1	1.172	60,7	45,4
2007	869	65,8	1.781	63,9	48,8
2008	1.272	68,6	2.776	68,2	45,8
2009	1.057	63,2	2.117	71,2	49,9
2010	817	46,6	2.258	70,1	36,2
2011	1.128	57	2.888	67,6	39,2
2012	1.102	58,2	3.613	67,3	30,5
2013	895	43,5	4.106	68,6	21,8
2014	694	36,6	3.913	68,8	17,7
2015	548	38,1	3.070	75,5	17,9
2016	738	51,9	3.002	78,1	24,6

Notlar: * Kırgızistan'ın Toplam ihracatında ŞİÖ Ülkelerinin payı (Kırgızistan'ın ŞİÖ üyelerine ihracatı/ Kırgızistan'ın toplam ihracatı)*100. ** Kırgızistan'ın toplam ithalatında ŞİÖ Ülkelerinin payı (Kırgızistan'ın ŞİÖ üyelerine ithalatı/ Kırgızistan'ın toplam ithalatı)*100. ***İhracatın ithalatı karşılama oranı ((X/M)*100). Bu oran 100' den büyük ise dış ticaret fazlası, küçük ise dış ticaret açığı bulunmaktadır.

Kaynak: (<https://unctadstat.unctad.org>, 2020)

Şekil 4 incelendiğinde ise Kırgızistan'da istikrarlı bir büyümenin olmadığı görülmektedir. Bunun başlıca sebepleri arasında ülke ekonomisinin dışa bağımlı oluşu, yer altı kaynaklarının azlığı ve ekonominin çoğunun tarıma dayalı olması sayılabilir. Ülkedeki istihdamın yaklaşık %50'si tarımda sağlanmaktadır. Kırgızistan yüz ölçümü olarak küçük bir ülke olması ve nüfusun azlığı nedeniyle başka ülkelerden yatırım çekme konusunda da sıkıntı yaşamaktadır (Aşçı, 2017, s. 33-38).

Şekil 4: Kırgızistan Büyüme, İşsizlik, Satın alma Gücü ve Nüfus Artış Oranları

Kaynak: (<https://www.worldbank.org/>, 2020)

Açık mali kurallarını açıklayan Kırgızistan Cumhuriyeti, dünya düzeneğine entegre olma problemlerini en etkili biçimde çözüme kavuşturmasına olanak sağlayacak bir finansal strateji ile karşılaşmıştır. Kendi serbest iktisadisine ehil Kırgızistan için sadece Şanghay İşbirliği Örgütü, Gümrük Birliği ve BRICS üyeleri gibi eşit işbirlikçileri olan küçük, serbest ve düze koyulmuş bir iktisadi modellerini gelişme modeli olarak kabul etmek baya makuldür. Kırgızistan Cumhuriyeti serbest bir iktisadi ilişkilerinin iyileştirilmesindeki başarısı ve kanuni ortamın dünya kriterlerine göre tatbik etmesi, ülkenin iktisadi ve siyasi yaşamını daha çok kalkındırmak için bir yükselme tahtası olmaktadır. Kırgızistan egemenliğine hakim olduktan sonra, iktisadi seçme hakkı, konuşma ve haberleşme özgürlüğü ile demokrasiye geçmeye çalışmıştır. Farklı ülkelerle iletişimler hızlıca gelişmiştir. Kırgızistan, Orta Asya devletleri arasında milletlerarası şirketler çizelgesine katılan ilk devlet olmuştur. Hükümetin en temel vazifesi ekonomik durumunu kalkındırmak ve kişilerin hayat şartlarını refah hale getirmektir (PaxMOH, 2008).

Öncelikle demokrasiye uygun iyileşme ve çok yönlü bir dış siyaset yolunu seçmiştir. Dünya geneli, en çokta Asya'da çok yönlü çalışma ortaklığının iyileştirilmesi taraflıdır. Küçük bir cumhuriyetin, dev güçlerin "satranç oyunu" oynadığı siyasi

alanda gelişme gösterebilmesi için işbirliği kabul edilen tek şarttır. Kırgızistan, çok yönlülüğün çoğalan globalleşme doğrultusunda devletin emniyetini sağlayabilmenin temel güvencesi olduğunu öngörmektedir. Orta Asya devletleri için Şanghay İşbirliği Örgütü bazı sebepten dolayı önemlidir.

Kırgızistan, Orta Asya Bölgesindeki başka Şanghay İşbirliği Örgütü ülkeleri gibi, Çin ile ticarete ilişkin ve iktisadi ilişkilerini daha da genişletmiştir. Bununla birlikte Rusya ve Kazakistan ile ticarete yönelik bağların derinleştirilmesine de ilgi göstermektedir (Наркозиева, 2016, s. 56). Kırgızistan, teşkilatın bütün üyeleri ile birden fazla sektörde çalışma ortaklığına hazırlanmıştır. En çokta, iki taraflı yarar sağlayacak Çin yatırımları bu anlamda ön plandadır.

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün büyümesi üye ülkeleri arasındaki bağların derinleşmesine neden olacaktır. Kırgızistan Cumhuriyeti'nin ve bütün Orta Asya Bölgelerinin coğrafi yeri, iktisadi ilişkilerin güçlenmesi bakımından çok cazip gelmiştir. Kazakistan'ın içinden geçen demiryolu, Çin, Pakistan, Hindistan ve İran arasındaki gidiş-geliş uzaklığını çok fazla azaltacaktır. Bu yönden ele alındığında, altyapı değişikliklerinin stratejik ehemmiyeti yadsınmamaktadır. Hem gezginlerin hem de siparişlerin teslimatı oldukça hızlı olacak ve yalnızca transit için Kırgızistan Cumhuriyeti'ne önemli kazanımlar sağlayacaktır (Наркозиева, 2016, s. 61). Bu tarz projelerin yapılması, Kırgızistan için refaha kavuşma planlarının yapılması bakımından ehemmiyetli olan iktisadi çalışma ortaklığını büyütmeyi mümkün edecektir. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün büyümesi, devletin dış siyaseti ile tam anlamıyla tutarlıdır.

Şanghay İşbirliği Örgütü Kalkınma Bankası'nın faaliyete geçirilmesi de önem arz etmektedir. O yerdeki başka devletler gibi, Kırgızistan da yeni bankanın investisyon kaynaklarını kullanacaktır. Büyük miktarda kömürün bulunduğu KaraKeche, büyük çaplı metal birikimlerine ehil Zhetim-Too, kalay ve bakır birikimlerine ehil SaryJaz gibi dev doğal hammadde kaynakları yalnızca tasarruflara değil, bununla birlikte madenlerden çıkartılan maddelerin etkili kullanılması etkin ulaşım ağına da gereksinim duymaktadır. Hammaddeye çok ihtiyacı olan Çin, yalnızca petrol ve gazı değil, yükselen iktisadisi için gereken başka hammaddelerin de ithalatı yapılacaktır. Şanghay İşbirliği Örgütü bankasının inşa edilmesi, kuruluşun bütün üyeleri için

önem arz eden çalışmalara güvenle tasarrufta bulunmayı mümkün edecek ve böylelikle iktisadilerinin kalkınmasına yardım edecektir (Наркозиева, 2016, s. 59).

Kırgızistan Dışişleri Bakanlığı'na göre, “ŞİÖ içindeki işbirliği, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin çok taraflı diplomasisinin öncelikli alanlarından biridir ve ülkenin ulusal çıkarlarını karşılamaktadır”. Öncelikler açıkça tanımlanmaktadır: “Kırgız tarafı için verilen kurallara göre, ŞİÖ ile işbirliğinin öncelikli alanlarından biri ekonomik unsurdur. Bu alanda önde gelen kuruluş, Dış Ekonomik ve Dış Ticaret Faaliyetlerinden Sorumlu Bakanlar Toplantısıdır.” Bununla birlikte Kırgızistan Cumhuriyeti'nin kurulma gelişmesinin daha erken bir adımında üstünlük rolünün altını çizmektedir: “ŞİÖ'de bölgesel bir terörle mücadele yapısı oluşturma fikri Kırgızistan Cumhuriyeti'ne aittir”. İlkler arasında, iktisadi yolu izleyerek “uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele alanında işbirliği” ve “öncelikle ŞİÖ çerçevesinde iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlayan kültürel ve insani alanda çok taraflı işbirliğinin derinleştirilmesi ve genişletilmesi” belirtilmektedir. “Umut verici bir yön” ve “acil durumların ortak önlenmesinde işbirliği” olarak bahsedilmektedir. Bununla birlikte bu yerdeki ortaklığın ilk vazifeleri aciliyeti olan durumların zamanında haber verilmesi, ülke hududunun geçişi ve sınır ötesi tehlikelerin engellenmesi için iyi işleyen bir mekanizmadır (Муратшина, 2017, s. 445-456).”

Kırgızistan Cumhuriyeti ŞİÖ'deki ekonomik öncelikleri, ilk olarak, Çin Cumhuriyeti'nin Şanghay İşbirliği Örgütü Bankasını gerçekleştirmek için açıkladığı düşünceye en iyi ve tutarlı şekilde destek vermektedir. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün bünyesinde olan devletlerin Hükümet Başkanlarının 15. yıldönümü içtimasında, Kırgızistan Cumhurbaşkanı S. Ceenbekov, “işbirliği projelerinin geliştirilmesinde kilit konulardan birinin finansmanları sağlamak” olduğunu dile getirmiştir. Kırgızistan tarafı, Şanghay İşbirliği Örgütü Kalkınma Bankası ve Şanghay İşbirliği Örgütü Geliştirme Fonu'nun ortaya çıkarılması ve başlatılmasının hızlı koordinasyonunu savunmaktadır. Cumhurbaşkanı aynı zamanda, “İş Konseyi ve ŞİÖ Interbank Birliği'nin, ŞİÖ üye devletlerinin girişimcileri ve yatırımcıları ile gözlemci devletler ve diyalog ortakları arasındaki ilişkilerin genişletilmesinde önemli bir rol oynaması gerektiğini” belirtmiş ve Avrasya Ekonomik Birliği üyesi olarak devletin

proje faaliyetlerini AEB ve “Bir Kuşak ve Bir Yol” projesi çerçevesinde birleştirmek için girişimini desteklemektedir (Муратшина, 2017, s.448). Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı A. Atambayev, 2017 yılında ŞİÖ zirvesinde konuşmuştur.

“Kırgızistan ŞİÖ’nün kurucularından biriydi ve kuruluşun bankasının oluşturulması bizim için öncelikli olmaya devam ediyor. Oluşturulması ve merkez ofisinin Bişkek’te olması için ısrar ediyoruz” demiştir. Kırgızistan Cumhuriyeti’nin yeni krediler almak için neden bu kadar ilgilendiği belli değildir. Ancak, Kırgızistan’ın ŞİÖ Bankasında güç olarak esas aktör olan Çin Cumhuriyetine ne kadar verecekliliğini belirtmek gerekir. Çin dışı alım-satım Bankası zaten Kırgızistan’ın en çok borçlusu haline almış ve egemenliğini ilan ettiği zamanlarda 2 milyar dolardan daha çok borçlanmıştır. Kırgızistan tarafının Şanghay İşbirliği Örgütü de ekonomik ortaklığının ilerlemesinden öngörülere bu sebeple çok fazladır (Муратшина, 2017, s.449).

2.3.5. Özbekistan Cumhuriyeti

Sovyetlerin dağılması ile birlikte 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Özbekistan’ın başkenti Taşkent, yönetim şekli Cumhuriyet, resmi para birimi Özbekistan Somu (1995) ve resmi dili Özbekçe ve Karakalpakça’dır. Özbekistan Sovyetler zamanında Rusya için önemli bir yere sahipti. Ülkenin elverişli toprakları, arazi alanları sayesinde tarım ürünlerinin çoğunu karşılayabiliyordu. Özbekistan’da ülkenin elverişli toprakları sayesinde özellikle pamuk üretiminde en ön sıralarda yer almaktadır. Özbekistan altın rezervinde dünyada dördüncü sırada yer almaktadır. Asya’da ki Türk Cumhuriyetleri arasında Kazakistan’dan sonra Orta Asya’nın en büyük ikinci ekonomisidir (Erol, s. 1013-1014).

Tablo 2.13 incelendiğinde 2008 krizi hariç ülke ekonomisi geliştiği görülmektedir. Kriz sonrasında ihracat oranları düşse de ülkenin GSYH’nın arttığı söylenebilir. Bunun başlıca sebepleri arasında ülkede son yıllarda petrol, doğalgaz rezervleri ve en önemlisi altın madenlerinin bulunması gösterilebilir. Bulunan yer altı kaynakları sayesinde ülke ekonomisi istikrarlı şekilde büyümektedir. Aynı zamanda toprak zenginliği sayesinde tarım alanında yüksek miktarda ihracat yapılmaktadır. Ülke ekonomisinin en büyük problemi teknoloji yetersizliğidir. Tablodaki veriler ışığında

Özbekistan'ın 2008'den sonra dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. AR-GE çalışmaları yetersiz olduğundan dolayı teknoloji odaklı yapılan ithalatların maliyeti yüksek, ülkenin ihraç ettiği malların fiyatları ise düşük olduğu için dış ticaret açığı meydana gelmektedir (Erol, s. 1002-1005).

Tablo 2.13: Özbekistan Dış Ticaret ve GSYH İstatistikleri (Milyon Dolar)

Yıllar	(X)	(M)	(X-M)*	(X/M)**	GSYH
2001	2,3	2,1	0,2	109,5	11.401
2002	2,3	1,9	0,4	121,1	9.688
2003	2,7	2,2	0,5	122,7	10.128
2004	3,6	2,8	0,8	128,6	10.030
2005	3,9	3,2	0,7	121,9	14.308
2006	5,5	4,1	1,4	134,1	17.331
2007	6,5	6,3	0,2	103,2	22.311
2008	8,5	9,1	-0,6	93,4	29.549
2009	5,7	8,1	-2,4	70,4	33.689
2010	6,7	8,3	-1,6	80,7	39.333
2011	7	9,7	-2,7	72,2	45.915
2012	5,8	10,1	-4,3	57,4	51.822
2013	7,9	12,9	-5	61,2	57.690
2014	6,4	13,6	-7,2	47,1	63.067
2015	6,4	10,5	-4,1	61,0	66.904
2016	7,4	9,5	-2,1	77,9	67.220

Notlar: X ihracat, M ithalat ve *(X-M) dış ticaret dengesidir. ** (X/M) ihracatın ithalatı karşılama oranı ((X/M)*100). 100' den büyük olması dış ticaret fazlasını, küçük olması dış ticaret açığını göstermektedir.

Kaynak: (<https://www.trademap.org/>,2020)

Özbekistan bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte dünya piyasa ekonomisine katılmak ve entegre olabilmek için kurulan BDT'ye 1992 yılında katılmıştır. 1985 yılında kurulan EİT'e 1992 yılında üye olmuştur. Kurulan örgütün amacı üye ülkeler arasındaki dış ticaret engellerini kaldırmak, üye ülkelerin kendi arasındaki ticareti genişletmek ve dünya piyasasına entegre olmaktır. 2001 yılında bölgesel güvenliği ve ekonomik işbirliğini öngören ŞİÖ'ye katılmış ve 2006 yılında, AET'ye katılmıştır. Özbekistan'ın ihraç ettiği başlıca ürünler; petrol gazları, bakır, meyve otomotiv, radyoaktif elementler, çinko, pamuk ve altın şeklinde sıralanırken, ithal ettiği ürünlerin arasında otomotiv aksamaları, petrol yağları, otomotiv, ilaç ve ahşap

ürünleri yer almaktadır. En büyük ticaret ortakları ise Çin, Türkiye, Kazakistan, Güney Kore ve Rusya'dır (<http://www.mfa.gov.tr>, 2020).

Tablo 2.14: Özbekistan ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret

Yıllar	İhracat (X)	ŞİÖ Ülkelerinin İhracattaki Payı (%)*	İthalat (M)	ŞİÖ Ülkelerinin İthalattaki Payı (%)**	X/M***
1995	814	23,7	541	19,7	150,3
1996	1.606	38,1	1.739	36,9	92,3
1997	1.710	42,5	1.249	29,9	136,9
1998	1.374	38,9	1.015	30,9	135,4
1999	1.269	39,3	605	19,5	209,7
2000	1.004	35,7	756	28	132,8
2001	941	34,8	878	31,2	107,2
2002	626	24,9	863	35,6	72,6
2003	1.084	34	956	35,9	113,4
2004	1.660	38,8	1.354	39,9	122,6
2005	2.173	45,8	1.515	41,3	143,4
2006	2.417	43	2.030	46,4	119,1
2007	3.073	38,3	3.433	54,2	89,5
2008	2.867	27,8	4.992	53,8	57,4
2009	3.267	30,4	4.892	54,2	66,8
2010	6.13	52,4	4.222	48,6	145,2
2011	6.261	47,2	5.066	48,4	123,6
2012	6.328	56,5	6.302	52,4	100,4
2013	6.331	52,8	6.938	52,8	91,2
2014	6.355	55,3	6.744	51,9	94,2
2015	4.108	41,1	6.089	53	67,5
2016	4.145	41,5	6.185	53,8	67

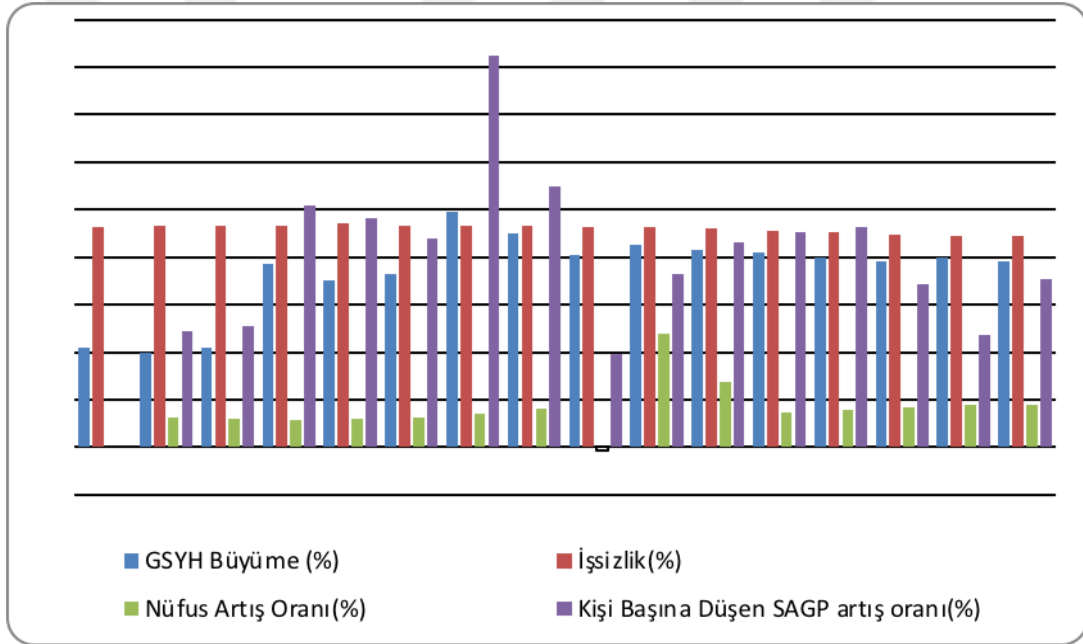
Notlar: * Özbekistan'ın Toplam ihracatında ŞİÖ Ülkelerinin payı (Özbekistan'ın ŞİÖ üyelerine ihracatı/ Özbekistan'ın toplam ihracatı)*100. ** Özbekistan'ın toplam ithalatında ŞİÖ Ülkelerinin payı (Özbekistan'ın ŞİÖ üyelerine ithalatı/ Özbekistan'ın toplam ithalatı)*100. ***İhracatın ithalatı karşılama oranı ((X/M)*100). Bu oran 100' den büyük ise dış ticaret fazlası, küçük ise dış ticaret açığı bulunmaktadır.

Kaynak: (<https://unctadstat.unctad.org>, 2020)

Tablo 2.14'ten görüldüğü üzere, Özbekistan'ın ihracatında ŞİÖ üye ülkelerinin payı 1995 yılında ŞİÖ kurulmadan önce %23,7 iken 2016 yılında %41,5'e çıktığı görülmektedir. Özbekistan'ın ithalatında ise ŞİÖ'nün payı 1995 yılında %19,7 iken 2016 itibariyle %53,8'e çıkmaktadır. Özbekistan ŞİÖ ülkeleri dış ticaretinde 1995

yılında fazla verirken 2016 yılında açık vermektedir. ŞİÖ üye ülkeleri arasında en önemli ticaret ortağı Rusya ve Çin'dir.

Şekil 5 incelendiğinde Özbekistan'ın 2001 yılından 2016 yılına kadar istikrarlı şekilde büyüdüğü görülmektedir. Özbekistan topraklarından çıkan değerli madenler ve yeraltı zenginlikleri ülkenin ekonomik olarak gelişimini hızlandırmaktadır. Madenler ve yeraltı kaynaklarının yanı sıra tarımda da elverişli toprakları bulunmaktadır. 2007 yılındaki büyümenin başlıca sebebi tarım mallarındaki fiyat artışı sayesinde ülke ekonomisine girdiler çoğalmıştır. Ülkede kaynakların işletilmesinde ki yetersizlik, teknoloji yetersizliği ve ülke içindeki gelir dağılımının orantısız olması yeterince gelişmesini engellemektedir (Bulut, 2014, s. 60).

Şekil 5: Kırgızistan Büyüme, İşsizlik, Satın alma Gücü ve Nüfus Artış Oranları

Kaynak: (<https://www.worldbank.org/>, 2020)

Özbekistan Dışişleri Bakanlığı Şanghay İşbirliği Örgütü'nü şu şekilde ifade etmiştir: "ŞİÖ, istikrar ve güvenliği güçlendirmek, Orta Asya'da ekonomik işbirliğini geliştirmek, açık ve yapıcı bir diyalog kurma süreci yaratan bir platform ve çeşitli alanlarda ortaklıklar oluşturmak için çok taraflı bir işbirliği mekanizmasıdır." Özbekistan Dışişleri Bakanı A. Kamilov ile ŞİÖ Genel Sekreteri R. Alimov arasında 2016 yılının Ocak ayında yapılan görüşme üzerine, faaliyetinden bu zamana

kadar ŞİÖ'nün dünya politikasında etkili bir rol üstlenen ülkelerarası bir bünyeye çevrildiği, örgütte bulunan ülkelerin tek gayeleri ile siyasi, ticari, finansal, tasarruf, ulaştırma, ilişkiler, kültürel ve insani alanlarda çok taraflı ortaklığı yaratma olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte bölgede çoğalan terör saldırıları ve mevcut ülkelerarası ilişkiler, Özbekistan'ı Şanghay İşbirliği Örgütü ülkeleri ile emniyet alanına ve bu sektördeki ortaklığa daha çok dikkat edilmiştir. Özbekistan için Şanghay İşbirliği Örgütü'ndeki iktisadi durumlar çok fazla önem arz etmektedir.

Kazakistan ve Kırgızistan'ın ŞİÖ'yü "Bir Kuşak ve Bir Yol" projesi ile beraber yaptıkları ve iletme sektöründe ortaklığın iyileştirilmesinin çok önem arz ettiğini ifade edebilir. Kırgızistan aynı zamanda acil durum idare sektöründeki ortaklığını iletirmekle de ilgilenmektedir. Tacikistan için, Şanghay İşbirliği Örgütü kapsamında, İran Hükümetiyle ortaklığı özeldir. Bunun yanında seçenekli erkinin gelişmesi için Şanghay İşbirliği Örgütü'nün gücünden yararlanma potansiyeli Tacikistan'ın faydasıdır ve Özbekistan çevresel problemlerini teşkilatlanma yolu ile çözmeyi amaçlamaktadır (Муратшина, 2017, s. 452). Kazakistan Şanghay İşbirliği Örgütü'nde güvenlik alanında ortaklığa daha çok önem vermeye devam eden tek Orta Asya Hükümetidir. Tam aksine, Özbekistan askeri ve politik etkileşmeden uzaklaşmayı seçmekte fakat alandaki başka emniyet durumlarına ilişkin gözdağılar sebebiyle buna katılmak zorunda kalmıştır (Муратшина, 2017, s. 452).

2.3.6. Tacikistan Cumhuriyeti

Tacikistan SSCB'nin dağılması ile birlikte 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Tacikistan'ın Asya devletlerinden farkı, nüfus olarak az olması ve halkın kendi içinde koordine olamamasıdır. 1991 yılında bağımsızlığını kazansa da uzun süre iç savaşlar ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. 2000 yılına kadar kendi para birimini dahi basamamıştır. Tacikistan'ın başkenti Duşanbe, yönetim şekli yarı başkanlık, resmi para birimi Somoni (2000) ve resmi dilleri Tacikçe ve Rusçadır. Tacikistan 1992'lerden 1997'li yıllara kadar çok ağır bir şekilde iç çatışma yaşamış olması ülke refahı ve ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Elverişsiz topraklar, yetersiz doğal kaynak ve iç savaş nedeniyle yabancı yatırım yapılmaması ülke ekonomisinin çökmesine neden olmuştur (Kafkasyalı ve Tacibayev, 2012).

Tablo 2.15: Tacikistan Dış Ticaret ve GSYH İstatistikleri (Milyon Dolar)

Yıllar	(X)	(M)	(X-M)*	(X/M)**	GSYH
2001	-	-	-	-	1.081
2002	768	927	-159	82,8	1.221
2003	994	1.147	-153	86,7	1.554
2004	1.220	1.445	-225	84,4	2.076
2005	1.254	1.682	-428	74,6	2.312
2006	1.646	2.349	-703	70,1	2.830
2007	1.706	3.707	-2001	46,0	3.719
2008	1.756	4.155	-2399	42,3	5.161
2009	1.218	3.062	-1844	39,8	4.979
2010	842	3.304	-2462	25,5	5.642
2011	1.073	4.131	-3058	26,0	6.523
2012	1.312	5.004	-3692	26,2	7.633
2013	936	5.125	-4189	18,3	8.507
2014	836	4.143	-3307	20,2	9.236
2015	824	3.319	-2495	24,8	7.853
2016	923	2.974	-2051	31,0	6.952

Notlar: X ihracat, M ithalat ve *(X-M) dış ticaret dengesidir. ** (X/M) ihracatın ithalatı karşılama oranı ((X/M)*100). 100' den büyük olması dış ticaret fazlasını, küçük olması dış ticaret açığını göstermektedir.

Kaynak: (<https://www.trademapp.org/>, 2020)

Tablo 2.15 incelendiğinde Tacikistan ekonomisinin 2008 Krizine kadar istikrarlı şekilde ilerlediği görülmektedir. 2010 yılında ihracattaki düşüşün temel sebebi Tacikistan ile Özbekistan arasındaki siyasi gerilimdir. Önemli ticaret ortakları Rusya, Çin, Kazakistan ve Türkiye'dir. Ülke ekonomisinin en önemli gelir kaynağı tarımdır. Tacikistan yüksek oranda pamuk ihracatı yapmaktadır. Ülkedeki teknoloji sorunu ve coğrafi elverişsizlik sebebi ile enerji kaynaklarının çok az bir kısmı kullanılmaktadır (Hisarcıklıoğlu, 2006, s. 5-6).

2015 ve 2016 yıllarında Tacikistan'ın GSYH'daki düşüşün temel sebebi ABD dolarının tüm dünyadaki para birimleri karşısında değer kazanmasıdır. 2007 ve 2008 yılında gıda fiyatlarındaki artış sayesinde tarım ekonomisine dayalı olan Tacikistan'ın ihracatının en yüksek seviyesine ulaşması söz konusudur (Hisarcıklıoğlu, 2006, s. 6-10).

Tacikistan'ın ihraç ettiği başlıca ürünler; işlenmemiş alüminyum, kurşun, pamuk, kurutulmuş meyve, pamuk, metal cevherleri, tekstil ürünleri ve taze ve soğutulmuş

meyvelerdir. İthalat ettiği ürünlerin başında; petrol yağları ve gazları, cam eşyalar, tekstil ürünleri, ahşap ürünler, buğday ve otomotiv gelmektedir. En çok ticaret yaptığı ülkeler; Rusya, Çin, Türkiye, Kazakistan ve İsviçre'dir. 1991 yılında kurulan BDT'ye 1993 yılında katılmıştır. Tacikistan bölgesel bütünleşmeyi sağlamak ve kendi pazarını küresel pazara daha iyi entegre edebilmek için 1992 yılında EİT üyesi olmuştur. Aynı şekilde 1996 yılında bölgesel güvenliği sağlama ve ekonomik işbirliğini arttırmak için kurulan ŞİÖ'nün kurucu üyeleri arasında yer almış ve Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya ve Kırgızistan ile birlikte 1997 yılında ekonomik serbestleşmeyi ve bütünleşmeyi sağlamak için AET'yi kurmuşlardır. (<http://www.mfa.gov.tr>, 2020). Tacikistan'ın bölge ülkeleri ile ekonomik işbirliği sağlamak için ve dünya piyasasına adapte olabilmek için girdiği ŞİÖ ile olan ticareti aşağıda incelenmiştir.

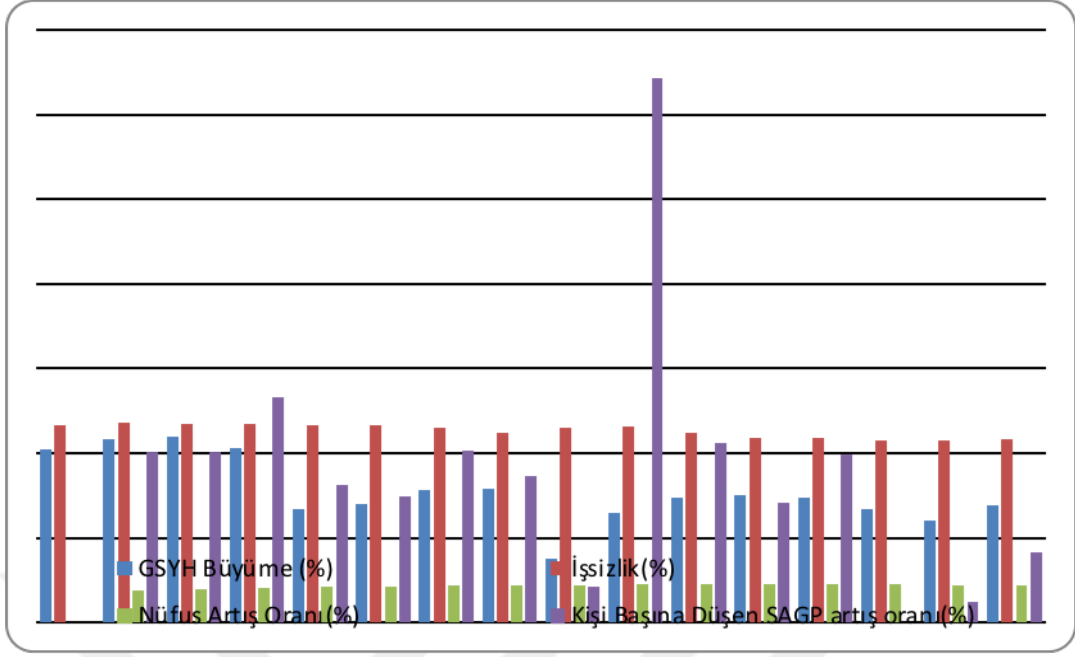
Tablo 2.16'da görüldüğü üzere, Tacikistan'ın yaptığı toplam ihracatta ŞİÖ üyelerinin payı 1995 yılında %27,8 iken 2016 yılına gelindiğinde %35,4'e çıktığı gözlemlenmektedir. Aynı şekilde ithalatın ise %44,3'den %70,5'e çıkması söz konusudur. Tacikistan'ın ŞİÖ üyeleri yapılan dış ticarete 1995 yılına oranla fazlasıyla açık verdiği görülmektedir. ŞİÖ kurulmadan önce ve sonrasını karşılaştırdığımızda Tacikistan'ın ŞİÖ üyeleri ile yaptığı dış ticarete yüksek oranda artış yaşadığı gözlemlenmektedir.

Tablo 2.16: Tacikistan ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret

Yıllar	İhracat (X)	ŞİÖ Ülkelerinin İhracattaki Payı (%)*	İthalat (M)	ŞİÖ Ülkelerinin İthalattaki Payı (%)**	X/M***
1995	208	27,8	358	44,3	58,1
1996	228	29,7	310	46,5	73,6
1997	229	30,8	288	38,4	79,6
1998	256	43	405	57,1	63,3
1999	361	52,5	416	62,7	86,9
2000	434	55,3	364	56,6	119,1
2001	270	41,5	386	56,1	70
2002	225	30,6	381	52,8	59,3
2003	114	14,8	357	41,3	32,1
2004	123	13,7	549	46,1	22,4
2005	166	18,7	672	50,6	24,8
2006	214	15,6	953	55,4	22,4
2007	237	16,5	1.570	64	15,1
2008	288	20,8	2.092	64	13,8
2009	490	49,5	1.691	65,8	29
2010	405	34,6	1.706	64,2	23,8
2011	415	33,6	2.173	67,8	19,1
2012	478	35,8	2.454	65	19,5
2013	354	31,1	2.724	65,6	13
2014	348	36,3	2.968	69,1	11,7
2015	349	40	2.466	71,8	14,2
2016	339	35,4	3.028	70,5	11,2

Notlar: * Tacikistan'ın Toplam ihracatında ŞİÖ Ülkelerinin payı (Tacikistan'ın ŞİÖ üyelerine ihracatı/ Tacikistan'ın toplam ihracatı)*100. ** Tacikistan'ın toplam ithalatında ŞİÖ Ülkelerinin payı (Tacikistan'ın ŞİÖ üyelerine ithalatı/ Tacikistan'ın toplam ithalatı)*100. ***İhracatın ithalatı karşılama oranı ((X/M)*100). Bu oran 100' den büyük ise dış ticaret fazlası, küçük ise dış ticaret açığı bulunmaktadır.

Kaynak: (<https://unctadstat.unctad.org>, 2020)

Şekil 6: Kırgızistan Büyüme, İşsizlik, Satın alma Gücü ve Nüfus Artış Oranları

Kaynak: (<https://www.worldbank.org/>, 2020)

Şekil 6’ dan da görüldüğü üzere Tacikistan’ın nüfus oranı her yıl istikrarlı bir şekilde artmaktadır. Aynı şekilde büyüme oranında da artış görülmektedir. Ülkedeki yoksulluğu azaltmak ve gelir dağılımını daha fazla düzeltmek için 2007-2009 Yoksulluğu Azaltma Stratejisi uygulanmıştır. Uygulanan politika sonucunda 2003 yılında yoksulluk düzeyi %63 iken 2009 yılında %53 civarına kadar indirilmiştir. Tacikistan’ın ihracatında alüminyum önemli bir paya sahiptir fakat enerjisi yeterli olmadığı için alüminyumun çıkarılmasında sıkıntı yaşamaktadır. Daha önce ifade edildiği gibi, teknoloji yetersizliği ve coğrafi koşulların elverişsizliği yüzünden kaynaklarını yeteri kadar kullanamayan Tacikistan, potansiyel büyümesinin çok altındadır (T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2005; DEİK, 2012, s. 3).

Tacikistan Cumhuriyeti için BM, AGİT ve BDT’den sonra dördüncü sırada ŞİÖ gelmektedir. Tacikistan Cumhuriyeti’nin bölgesel entegrasyonunun “Orta Asya’da ekonomik, sosyal, çevresel sorunları çözme ve barış ve istikrarı sağlamada en önemli mekanizma” olarak kabul edildiği belirtilmiştir (Муратшина, 2017, s. 449). Tacikistan Cumhurbaşkanı E. Rakhmon’a göre, “ŞİÖ’nün Tacikistan’ın ekonomik

kalkınmasına önemli bir katkı sağladığı ve aynı zamanda İpek Yolu Ekonomik Kemer inisiyatif projelerinin ayrılmaz bir parçası olduğu için özellikle hidroelektrikle yenilenebilir. Enerji projeleri geliştirmesi önemlidir (Муратшина, 2017, s. 449). ” Dolayısıyla, Tacikistan için ŞİÖ’de önceliğinin ekonomik alan olduğu söylenebilir. Tacikistan Cumhuriyeti Eski Dışişleri Bakanı T. Nazarov, kurum içindeki ekonomik görevleri şu şekilde açıklamıştır: “ŞİÖ’nün rekabet edebilme kapasitesi, ticaret, ekonomi, bilim, eğitim, sağlık ve kültür gibi çeşitli alanları kapsar. Kuruluşun şimdiki ve gelecekteki çalışmalarının önemli bir yönü, yatırımlar için uygun koşullar yaratmak, kuruluşun doğal ekonomik ve diğer kaynaklarının en iyi şekilde kullanılmasına dayanan ortak üretim oluşturmaktır.

Tacikistan, ekonomik, politik ve askeri işbirliğini genişletmek için önlemler almak istemektedir. Tacikistan ŞİÖ’nün sadece ekonomik kalkınma alanında değil, işbirliğini yoğunlaştırmaya yönelik her fırsatını değerlendirmektedir. Aynı zamanda bölgedeki terörle mücadelede, uyuşturucu kaçakçılığında, barış ve güvenliğin sağlanmasında da rolü büyüktür. ” profesörlere göre inşa edilmesinin çalışmalarının şimdiki adımı, finansal, bilimsel, teknik, insancıl ve farklı özellikte yeni daha iyi çalışmalar gerçekleştirme zamanı olması gerekmektedir. F. Salimov’a göre Tacikistan için Şanghay İşbirliği Örgütü ve başka örgütler kapsamında İran İslam Cumhuriyetiyle ortaklığının iyileştirilmesi önemlidir (Муратшина, 2017, s. 449). Kurucu devletlerinden biri ve Şanghay İşbirliği Örgütü’nün etkili bir elemanı olan Tacikistan’ı, Şanghay İşbirliği Örgütü’ne üye ülkelerinin Devlet Başkanları Konseyi’ne (2008 ve 2014’te) ve Hükümet Başkanları Konseyine başkanlık etmiştir (2006, 2010, 2018). Şanghay İşbirliği Örgütü esas-usul normlarına göre 2020 de Şanghay İşbirliği Örgütü başkanlığı RF’nden Tacikistan’a geçecek ve 2021 tarihindeki Şanghay İşbirliği Örgütü zirvesi Duşanbe kentinde yapılacaktır.

Tacikistan, 2020-2021 döneminde Şanghay İşbirliği Örgütü'ndeki bir sonra olacak başkanlığı için hazırlıklar yapmaya başlamış ve bu zaman diliminde teşkilatın daha da iyi hale getirilmesine katkıda bulunmayı amaç edinmektedir.

2.3.7. Hindistan Cumhuriyeti

Hindistan İngiliz sömürgesinden kurtularak 1947 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. 1947'den önce İngiliz sömürgesi olan Hindistan toprakları Hindistan, Pakistan ve Bangladeş olarak üçe ayrılmıştır. Hindistan'ın Başkenti Yeni Delhi, yönetim şekli Federal Cumhuriyet, resmi dili Hintçe ve İngilizce ve resmi para birimi Hint Rupisidir (Hindistan Ülke Raporu, 2018, s. 1).

Hindistan 1962' de Çin ve 1965' de Pakistan ile yaptığı savaşlar sonucunda ekonomik olarak aşırı yıpranmıştır. 1960'ların başında dört yıl boyunca kuraklık meydana gelmiş ve kuraklıkla birlikte yapılan savaşlar sonucunda ülkede kıtlık olmuştur. Hindistan yönetimi böyle bir sorunla karşılaşmamak için 1967 yılında tarımsal alanları arttırmak ve sulama kanalı altyapısı oluşturmak amacıyla harekete geçmiş ve bu programa “Yeşil Devrim” adı verilmiştir. Uygulanan plan sonucunda Hindistan tarım alanında yüksek miktarda verim almış ve ekonomisine katkı sağlamıştır (Öz, 2007, s. 5).

Hindistan'da 1990'lardan sonra aşırı nüfus artışı sonucunda ucuz iş gücü oluşmuş, bu da uluslararası firmaların ülkeye yatırım yapmasını sağlamıştır. Ülkedeki gelir dağılımı konusunda yüksek oranda adaletsizlik mevcuttur. Ülkenin belli bir kesimi bilgiye dayalı hizmet sektöründe çalışırken diğer bir kesimi tarımda çalışmaktadır. Teknoloji odaklı çalışan kesim refah içinde yaşarken ülkenin çoğunluğunu oluşturan ve geçimini tarım ve niteliksiz işçilikle sağlayan kesimi kıtlık ile mücadele etmektedir (Hindistan Ülke Raporu, 2018, s. 2).

Tablo 2.17: Hindistan Dış Ticaret ve GSYH İstatistikleri (Milyon Dolar)

Yıllar	(X)	(M)	(X-M)*	(X/M)**	GSYH
2001	43.878	50.671	-6.793	86,6	478.965
2002	50.097	57.453	-7.356	87,2	508.069
2003	59.360	72.430	-13.070	82,0	599.593
2004	75.904	98.981	-23.077	76,7	699.689
2005	100.352	140.861	-40.509	71,2	808.901
2006	121.200	178.221	-57.021	68,0	920.317
2007	145.900	218.645	-72.745	66,7	1.201.000
2008	181.860	315.712	-133.852	57,6	1.187.000
2009	176.765	266.401	-89.636	66,4	1.324.000
2010	220.408	350.029	-129.621	63,0	1.657.000
2011	301.483	462.402	-160.919	65,2	1.823.000
2012	290.000	488.976	-198.976	59,3	1.828.000
2013	336.611	466.045	-129.434	72,2	1.857.000
2014	317.544	459.369	-141.825	69,1	2.035.000
2015	264.381	390.744	-126.363	67,7	2.112.000
2016	260.326	356.704	-96.378	73,0	2.264.000

Notlar: X ihracat, M ithalat ve *(X-M) dış ticaret dengesidir. ** (X/M) ihracatın ithalatı karşılama oranı ((X/M)*100). 100' den büyük olması dış ticaret fazlasını, küçük olması dış ticaret açığını göstermektedir.

Kaynak: (<https://www.worldbank.org/>, 2020)

Hindistan'ın ihraç ettiği belli başlı ürünler arasında; petrol yağları, canlı hayvan, pamuk, ilaç ve pirinç gibi ürünler bulunmaktadır. İthal ettiği ürünlerin başında ise ham petrol, petrol gazları, taş kömür ve altın gibi ürünler gelmektedir. En büyük ticaret ortakları Suudi Arabistan ve Çin'dir. Hindistan'ın ihracat ve ithalat rakamları incelendiğinde 2015 yılına kadar 2009 yılı hariç düzenli şekilde arttığı gözlemlenmektedir. 2008 Krizi nedeniyle tüm dünyanın ekonomik buhrana girmesi sonucunda ihracat ve ithalat rakamları düşmüştür. Hindistan ekonomik birlikteliği ve dış ticareti geliştirmek için 2017 yılında ŞİÖ'ye üye olmuştur. Hindistan'ın ihracat ve ithalatının düşmesi, AB ve ABD pazarı ile mücadele edememesi ülkeyi uluslararası bir örgüt arayışına sürüklemiştir. ŞİÖ üyeleri ile birlikte ortak pazar oluşturma ve dünya pazarında daha etken bir güç olma aynı şekilde ŞİÖ üyeleriyle olan ticaretini artırmayı hedeflemiştir (<http://www.mfa.gov.tr>, 2020).

Tablo 2.18: Hindistan ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret

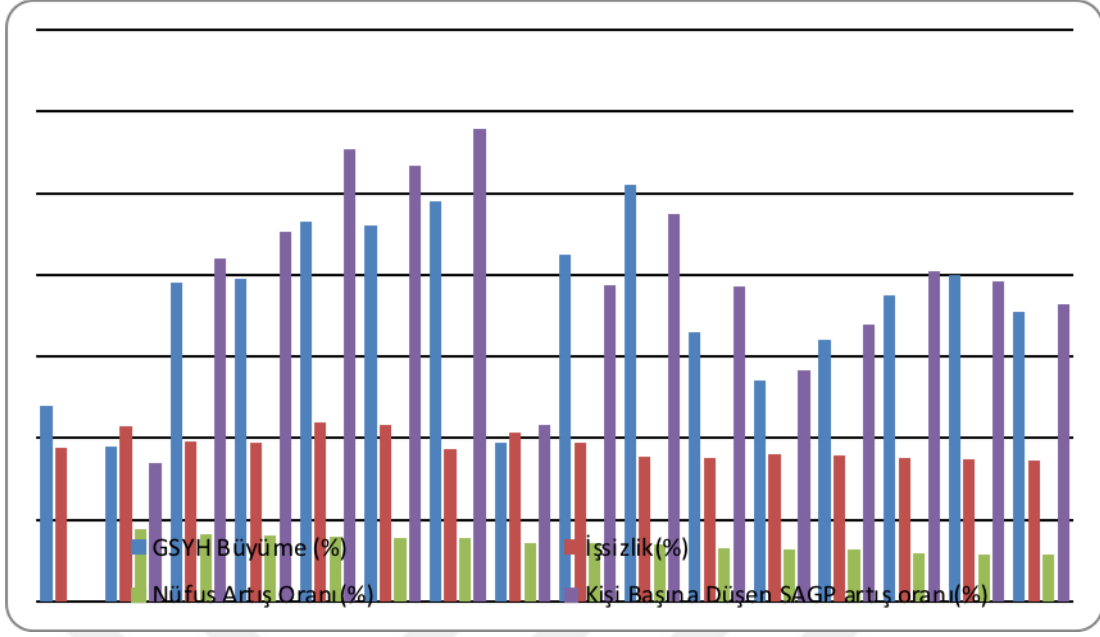
Yıllar	İhracat (X)	ŞİÖ Ülkelerinin İhracattaki Payı (%)*	İthalat (M)	ŞİÖ Ülkelerinin İthalattaki Payı (%)**	X/M***
1999	1.631	4,4	2.41	4,8	67,7
2000	1.822	4,3	2.936	5,5	62,1
2001	2	4,6	3.278	6,5	61
2002	2.53	5,1	4.703	8,2	53,8
2003	3.549	6	6.671	9,2	53,2
2004	5.417	7,1	9.965	10,1	54,4
2005	8.636	8,6	15.619	11,1	55,3
2006	10.069	8,3	20.189	11,3	49,9
2007	12.174	8,3	27.462	12,6	44,3
2008	13.172	7,2	39.541	12,5	33,3
2009	13.015	7,4	36.578	13,7	35,6
2010	21.312	9,7	48.228	13,8	44,2
2011	20.664	6,9	61.85	13,4	33,4
2012	18.941	6,5	60.488	12,4	31,3
2013	21.492	6,4	60.54	13	35,5
2014	18.323	5,8	66.171	14,4	27,7
2015	13.489	5,1	68.973	17,7	19,6
2016	12.584	4,8	67.671	19	18,6

Notlar: * Hindistan'ın Toplam ihracatında ŞİÖ Ülkelerinin payı (Hindistan'ın ŞİÖ üyelerine ihracatı/ Hindistan'ın toplam ihracatı)*100. ** Hindistan'ın toplam ithalatında ŞİÖ Ülkelerinin payı (Hindistan'ın ŞİÖ üyelerine ithalatı/ Hindistan'ın toplam ithalatı)*100. ***İhracatın ithalatı karşılama oranı ((X/M)*100). Bu oran 100' den büyük ise dış ticaret fazlası, küçük ise dış ticaret açığı bulunmaktadır.

Kaynak: (<https://unctadstat.unctad.org>, 2020)

Tablo 2.18'den görüldüğü üzere 1999'dan 2016 yılına kadar yapılan dış ticarete Hindistan'ın ŞİÖ üyelerine yaptığı ihracat ortalama %6-7 civarında iken, ithalat ortalama %13 civarındadır. Hindistan'ın 2017 yılında ŞİÖ üyesi olma sebebiyle dış ticarete ŞİÖ üyeleri önemli bir yer kaplamadığı görülmektedir. Fakat Tablo 2.18 dikkatli incelendiğinde ithalattaki payın %5'den %19'a çıktığı görülmektedir.

Şekil 7: Hindistan Büyüme, İşsizlik, Satın alma Gücü ve Nüfus Artış Oranları

Kaynak: (<https://www.worldbank.org/>, 2020)

Hindistan'ın ekonomik olarak büyümesinin en önemli sebebi yazılımda etkin bir güç haline gelmesidir. Hindistan'ın yazılım alanındaki çalışmaları 1950'lere dayanmakta ve ilk olarak Batı Bengal'de kurulan Hindistan Teknoloji Enstitüsü ile yazılım için gerekli eğitim çalışmaları başlamıştır. Günümüzde önemli bir yere sahip olan AR-GE çalışmaları Hindistan ekonomisinin de başını çekmektedir. Hindistanlı yazılım şirketleri, uluslararası şirketlerin veri tabanı üretimini, çağrı merkezi yönetimini ve finansal muhasebe yönetimini yapmaktadır. Günümüzde AR-GE ve yazılımın önemi gitgide artmakta ve Hindistan yaptığı çalışmalar ile ekonomisini geliştirmektedir. Hindistan ekonomisinin kalkınmasındaki en önemli pay eğitim ve AR-GE çalışmalarına verdiği önemden kaynaklanmaktadır (Öz, 2007).

2.3.8. Pakistan İslam Cumhuriyeti

Pakistan Hindistan'ın bölünmesi sonucunda 1947 yılında kurulmuştur. Başkenti Islamabad, yönetim şekli federal parlamento anayasa Cumhuriyeti, resmi dili Urduca ve İngilizce ve resmi para birimi Pakistan Rupisidir. Pakistan ekonomisinin %20 den fazlasını tarım oluşturmaktadır. Başlıca tarım ürünleri buğday, pamuk, şeker kamışı ve mısırdır. Zaman zaman bölgede mevsimsel değişkenliğin, sellerin ve kurakların

yaşanması ülkenin ekonomik olarak beklenmedik şekilde gerilemesine yol açmaktadır. Bir diğer önemli ekonomik gelirini ise endüstriyel olarak tekstilden sağlamaktadır. Pakistan Dünya'nın büyük pamuk üreticilerinden olduğu gibi kumaş ve iplik alanında da kendini ilerletmiştir (Öztürk, 2007, s. 1-3)

Tablo 2.19: Pakistan Dış Ticaret ve GSYH İstatistikleri (Milyon Dolar)

Yıllar	(X)	(M)	(X-M)*	(X/M)**	GSYH
2001	-	-	-	-	72310
2002	-	-	-	-	72307
2003	11.930	13.048	-1.118	91,431637	83245
2004	13.379	17.948	-4.569	74,5431246	97978
2005	16.050	25.096	-9.046	63,954415	109502
2006	16.932	29.825	-12.893	56,7711651	137264
2007	17.838	32.594	-14.756	54,727864	152386
2008	20.279	42.326	-22.047	47,9114492	170078
2009	17.554	31.583	-14.029	55,5805338	168153
2010	21.413	37.537	-16.124	57,0450489	177407
2011	25.343	43.578	-18.235	58,1554913	213587
2012	24.613	43.813	-19.200	56,1773903	224384
2013	25.120	43.775	-18.655	57,3843518	231219
2014	24.722	47.545	-22.823	51,9970554	244361
2015	22.089	43.989	-21.900	50,2148264	271050
2016	20.533	46.998	-26.465	43,6890932	283660

Notlar: X ihracat, M ithalat ve *(X-M) dış ticaret dengesidir. ** (X/M) ihracatın ithalatı karşılama oranı ((X/M)*100). 100' den büyük olması dış ticaret fazlasını, küçük olması dış ticaret açığını göstermektedir.

Kaynak: (<https://www.trademapp.org/>, 2020)

Tablo 2.19'dan görüldüğü üzere Pakistan'ın yüksek oranda dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Borçlarını karşılayamadığı için resmi olarak borçlanma yoluna girmektedir. Pakistan'ın ihraç ettiği ürünler pamuk, tekstil ve tahıl gibi kar oranları ucuz ürünler iken ithal ettiği ürünler ise mineral yakıtlar, elektronik aletler ve makine gibi ürünler ise pahalı ürünlerdir. Başlıca ticaret ortakları; ABD, BAE, Çin ve Afganistan'dır. Ekonominin bu kadar açık vermesindeki en önemli sebeplerden biri emeğe dayalı iş gücü izlenilmekte ve eğitim, AR-GE gibi alanlarda yeterli çalışma yapılmamasıdır. AR-GE alanında çalışma yapılmaması sonucunda teknoloji gelişemediğinden cari açık artmaktadır. Görüldüğü üzere işsizlik oranı %6'lar da

iken ihraç ettiğinin iki katı kadar ithalat yapmaktadır. Buda ülkenin iş gücünün ucuz emek iş gücü olduğunu göstermektedir (<http://www.mfa.gov.tr>, 2020).

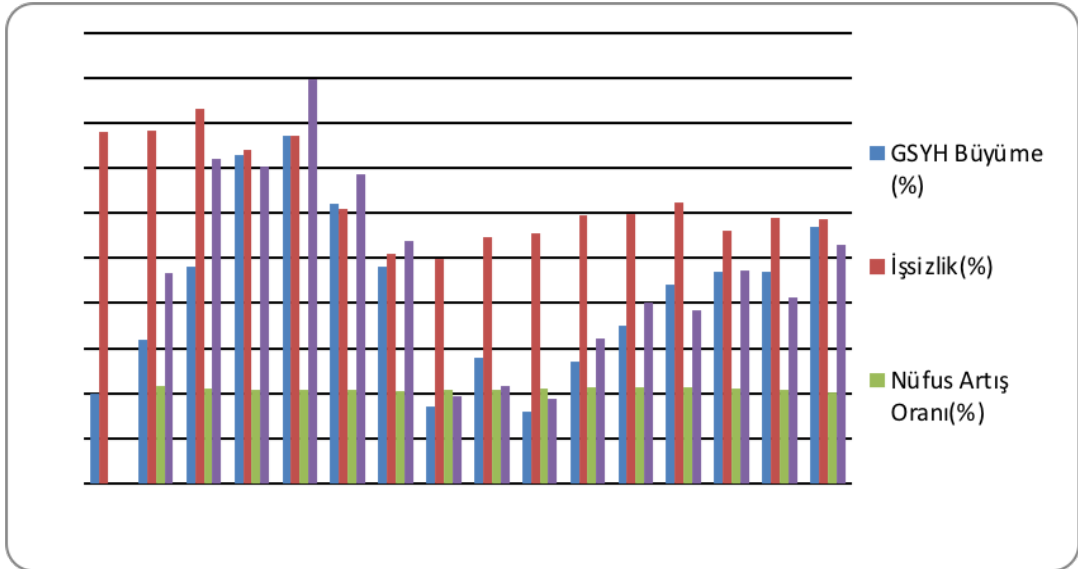
Pakistan yüksek nüfusuna rağmen Çin'den farklı olarak ülkesine yeteri kadar yatırım alamamaktadır. Bunu başlıca sebebi ülkedeki iç karışıklıklar, hukuki düzensizlik ve alt yapıdaki yetersizlikten kaynaklanmaktadır. Pakistan'a yatırım yapan ülkelerin başında ABD, Japonya ve İngiltere gelmektedir. Yatırım yapılan alanların başında ise enerji, petrol ve doğalgaz araştırmaları gelmektedir. Bölge ülkelerine kıyasla Pakistan petrol fakiri bir ülkedir. Bölgede petrol bulmak için araştırma yapan şirketlere teşvik primi verse de istediğine ulaşamamıştır. Petrol fiyatlarındaki artış Pakistan'ın ithalatında artışa sebebiyet vermiş ve petrol yerine kömür alımını da artırmıştır. Tablo 19'da görüldüğü üzere Pakistan'ın ihracatında yüksek oranda düşüşler yaşanmaktadır. Pakistan ihracat pazarını artırmak ve coğrafi olarak kendine yakın ülkeler ile olan dış ticareti artırmak için ŞİÖ'ye üye olmuştur (Öztürk, 2007, s. 4).

Tablo 2.20'yi incelediğimizde Pakistan'ın toplam ihracatında ŞİÖ üye ülkelerinin payı 2001 yılında %4 iken 2016 yılında %10,3'e çıktığı, ithalatın ise %8,1'den %33,2'ye çıktığı görülmektedir. Pakistan 2017 yılında ŞİÖ üyesi olmasına rağmen dış ticarete ŞİÖ üye ülkelerinin payının yüksek oranda arttığı gözlemlenmektedir. Tablo 20'de görüldüğü gibi Pakistan'ın ŞİÖ üye ülkeleri ile yaptığı dış ticarete yüksek oranda açık vermektedir.

Tablo 2.20: Pakistan ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret

Yıllar	İhracat (X)	ŞİÖ Ülkelerinin İhracattaki Payı (%)*	İthalat (M)	ŞİÖ Ülkelerinin İthalattaki Payı (%)**	X/M***
2001	368	4	824	8,1	44,7
2002	311	3,1	930	8,4	33,5
2003	376	3,2	1.26	9,7	29,9
2004	507	3,8	2.18	12,2	23,3
2005	837	5,2	3.301	13,2	25,4
2006	912	5,4	4.446	14,9	20,5
2007	1.003	5,6	5.758	17,7	17,4
2008	1.218	6	7.089	16,7	17,2
2009	1.33	7,6	5.188	16,4	25,6
2010	1.865	8,7	7.024	18,7	26,6
2011	2.154	8,5	8.262	19	26,1
2012	3.166	12,9	8.52	19,4	37,2
2013	3.28	13,1	8.794	20,1	37,3
2014	2.851	11,5	11.923	25,1	23,9
2015	2.427	11	12.863	29,2	18,9
2016	2.117	10,3	15.607	33,2	13,6

Notlar: * Pakistan'ın Toplam ihracatında ŞİÖ Ülkelerinin payı (Pakistan'ın ŞİÖ üyelerine ihracatı/ Pakistan'ın toplam ihracatı)*100. ** Pakistan'ın toplam ithalatında ŞİÖ Ülkelerinin payı (Pakistan'ın ŞİÖ üyelerine ithalatı/ Pakistan'ın toplam ithalatı)*100. ***İhracatın ithalatı karşılama oranı ((X/M)*100). Bu oran 100' den büyük ise dış ticaret fazlası, küçük ise dış ticaret açığı bulunmaktadır. Kaynak: (<https://unctadstat.unctad.org>, 2020)

Şekil 8: Pakistan Büyüme, İşsizlik, Satın alma Gücü ve Nüfus Artış Oranları

Kaynak: (<https://www.worldbank.org/>, 2020)

Pakistan ihracatının büyük kısmını tekstil oluşturmaktadır. 2005 yılında Dünya Ticaret Örgütünün tekstil kotalarını kaldırması ile ülke ekonomisinin gelişimi hız kazanmıştır. Şekil 8’de görüldüğü üzere ülkenin kişi başına düşen SAGP artış oranı ve GSYH büyüme oranı büyümede rekor kırmıştır. 2008 krizinden dolayı büyümede azalma olsa da krizden sonra tekrardan ülkenin ekonomik büyümesi hızlanmıştır. Pakistan hükümetinin uyguladığı teşvik, döviz kuru gibi politikalar kısmi olarak başarılı olmuş gelişim sağlanmıştır. Fakat eğitim, AR-GE ve vasıfsız iş gücü gibi problemlerden dolayı büyüme gerçekleşse de Tablo 19’da görüldüğü üzere ihracatta yeterli artış sağlanamamıştır (Öztürk, 2007, s. 6-7).

2006 yılında Çin’in Şanghay kentinde yapılan devlet başkanları zirvesine katılan Pakistan Devlet Başkanı Pervez Müşerref “umut ediyoruz ki ŞİÖ tam üye devletler bizim örgüte tam üyeliğimizle ciddi olarak ilgileniyorlardır. Pakistan, ŞİÖ bölgesi üzerinde ticari ve ekonomik bir koridor rolü oynayabilir ve Arap Denizi’nden Güney Asya’ya kadar ŞİÖ devletleri arasında doğal bir köprü kurabilir” diyerek ülkesinin ve örgütün çıkarlarını bir bakıma ortaya koymuştur (Zeb, 2006, s. 56). Pakistan petrol açısından fakir bir ülkedir ve bu yüzden ana ithal maddelerinden biri petroldür. Ham petrolün ancak %37’si ülkenin kendi kaynaklarından sağlanmaktadır. Pakistan’ın ihraç kalemleri ve ihraç pazarlarının sayısının düşük olması ihracatın önündeki en büyük risk durumundadır. Pakistan ihracatının %60’ından fazlasını tekstil ürünleri oluştururken, ihracatın yarısı yaklaşık 6-7 ülkeye gerçekleştirilmektedir. Pakistan’ın ithalatının büyük bir bölümünü sanayi ürünleri oluşturmaktadır (Öztürk, 2007, s. 4-5). Pakistan’ın örgüte tam üye olmakla elde etmeyi umduğu birinci öncelikli çıkarı ekonomik nedenlerdir. Pakistan’ın ŞİÖ üyeleri ile olan ticareti oldukça düşüktür. Bölgenin başta yer altı kaynakları olmak üzere ekonomik yönden potansiyelinin yüksek olması Pakistan’ı ŞİÖ üyeleri ile daha yakın ilişkiler kurmaya yöneltmektedir.

2.2.9. Şanghay İşbirliği Anlaşmasının Genel Değerlendirmesi

Ülkemiz dış siyasette her geçen gün genişlemektedir. Asya Pasifik, Latin Amerika ve Afrika ülkemizin dış siyasetinde son dönemlerde önemli yer tutmaktadır. Bu dış siyasetinde, ticaretin önündeki problemlerin önlenmesi konusunun gerekli olmasını gözler önüne sermiştir. Global yarışta olabilmek için ülkemizin uzak bölgelere de potansiyelini ve etkin olduğunu ispat etmesi gerekmektedir. Türkiye siyasetinde ilk

olarak baktığı bu bölgelerde oluşturduğu Büyükelçilikler ve Başkonsolosluklar aracılığıyla diplomatik bir kuvvet kazanmıştır. Ülkemizin 228 tane dış mümessilliği vardır (Çavuşoğlu, 2014: 6). Türkiye dış siyasetini ilerletme yolunda hem yakın bölgelere ve sınır olduğu devletlerle iyi ilişkiler kurabilmek hem de çok uzak bölgelere genişleyerek global sektörde, önemli bulduğu ülkelere kendini gösterip stratejik bakımdan ilişkilerini geliştirmek için çabalamaktadır (Çavuşoğlu, 2014: 7).

Sözü edilen diplomatik genişliğin oluşması için finansal bağlarında küreselde ve iyi temellere göre olan bağlar olması gerekir. Ülkelerarası diplomasi de, öncelikle ülkelerarası kuvvetli bir ticareti gerektirmektedir. Bu açıdan ülkemizin dış politikasının en başta da siyasi bütünlüğünde olduğu AB ve AB'ye seçenek olduğu bilinci ortaya çıkan ŞİÖ kapsamında analizi önemli olmaktadır.

Tablo 2.21: Resmi Dış Ticaret Verileri 2013-2014 (Dolar)

	2014	Önceki Yıla Göre Değişim (%)	2013	Önceki Yıla Göre Değişim (%)
İhracat	157 715 040 403	3,9	151 802 637 087	-0,4
İthalat	242 223 958 803	-3,7	251 661 250 110	6,4
Dış Ticaret Hacmi	399 938 999 206	-0,9	403 463 887 197	3,7
Dış Ticaret Dengesi	-84 508 918 400	-15,4	-99 858 613 023	18,7
Karşılama Oranı (%)	65,1		60,3	

Kaynak: T.C. GTB, RYKGM – EADD, 2015.

Tablo 2.21'e bakıldığında ülkemizin 2013-2014 yılları arasındaki formel ithalat-ihracatı istatistikleri gösterilmiştir. 2013'ün verilerine göre ihracat 151 milyar 802 milyon \$, ithal ise 251 milyar 661 milyon dolardır. 2014 tarihinde ihracat 157 milyar 715 milyon \$, ithal ise 242 milyar 224 milyon \$ olarak resmi kayıtlara geçilmiştir. Bir önceki döneme göre değişim değerlerine göz atıldığında 2013 yılında azalma gösteren ihracat, 2014 yılında %3,9 değerinde yükselme

görülmüştür. İthalde ise 2013 yılındaki yükselme eğilimi 2014’de %3,7 değerinde düşmüştür.

İthalat-ihracat değeri 2013’te 403 milyar 464 milyon \$ civarındayken 2014’te 399 milyar 939 milyon \$ olarak yapılmıştır. İthalat-ihracat bilançosu, ihracın ithale denk olamaması neticesi ortaya çıkan net açığı göstermektedir. Bu durumda, ithalat-ihracat açığı 2014 tarihinde bir önceki döneme göre düşmüştür. Bu kısımda ticaret alanında ne derece muvaffakiyetli olduğunu kanıtlamaya ilişkin olarak önem arz eden değerler ihracın ithali denk gelme değerleridir. Tabloda 2013 tarihinde %60,3 oranındayken, 2014 yılında %65,1 oranında yapılmıştır. Bu bağlamda ithalat ve ihracatta gelişmelerin olduğu görülmektedir.

Tablo 2.22: Fasıllara Göre İhracat (Bin Dolar)

Yıllar	87 Motorlu Kara Taşıtları	84 Kazanlar, Makineler, Mekanik Cihazlar	61 Örme Giyim Eşyası	72 Demir ve Çelik
2014	18 063 448	13 591 126	10 024 248	9 244 173
2013	17 000 250	12 989 247	9 998 608	9 918 794
2012	15 148 114	11 999 300	8 418 618	11 332 482
2011	15 803 438	11 560 990	8 385 636	11 225 326
2010	13 812 677	9 413 411	7 731 212	8 740 222
2005	9 566 435	5 246 419	6 590 352	4 973 475
2000	1 592 513	1 418 371	3 728 650	1 624 131
1996	811 794	805 803	3 568 870	1 750 211

Kaynak: Risk Yönetimi ve Kontrol Genel Müdürlüğü- T.C. GTB verileri alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.22’de ülkemizin ihracını yaptığı fasılların senelere göre ölçüleri gösterilmiştir. 2013 yılında en fazla ihraç edilen sektörlerde ilk üçte olan mallar sırası ile, “87- Motorlu Kara Taşıtları”, “84-Kazanlar, Makineler, Mekanik Cihazlar” ve “72-Demir ve Çelik’tir. Motorlu taşıtlar 17 milyar \$ ihracatla ilk gelen sektördür.

2014 yılında ise; “87-Motorlu Kara Taşıtları” ve “84-Kazanlar, Makineler, Mekanik Cihazlar” sıralarından şaşmamış, “72-Demir ve Çelik’in yerine “61- Örme Giyim Eşyası” geçerek 3. sırayı almıştır. Motorlu kara araçları ihracı 18 milyar 63 milyon civarındadır. 1996 tarihinden mevcut zamana kadar gelindiğinde bu üç faslın ihracında oldukça yükselmeler gözlenmiştir.

Tablo 2.23: Mal Gruplarının Sınıflandırılmasına Göre İhracat (1996-2014) (Bin Dolar)

Yıllar	Toplam	Yatırım (sermaye malları)	Hammadde (ara malı)	Tüketim Malları			
				Toplam	Dayanıklı	Yarı Dayanıklı	Dayanıksız
2014	157 610	16 107	75 171	65 088	14 984	15 946	9 998
2013	151 802	15 593	74 817	60 732	13 317	14 775	9 344
2012	152 462	13 734	82 656	55 556	12 460	13 434	8 406
2011	134 907	14 192	67 942	52 219	10 465	13 069	7 878
2010	113 883	11 77	56 381	45 321	8 916	11 794	7 155
2009	102 143	11 117	49 734	7 857	7 857	10 654	6 356
2008	132 027	16 72	67 734	47 077	8 948	12 519	7 135
2007	107 272	13 755	49 403	43 696	8 556	12 443	6 835
2006	85 535	9 423	37 788	37 790	7 583	10 507	6 180
2005	73 476	7 998	30 290	34 835	6 906	10 308	5 837
2004	63 167	6 531	25 946	30 502	6 003	9 832	5 193
2003	47 253	4 344	18 495	24 125	4 351	8 843	4 408
2002	36 059	2 790	14 657	18 465	3 275	7 215	3 403
2001	31 334	2 658	13 369	15 262	2 195	5 955	2 861
2000	27 775	2 176	11 565	13 987	2 057	5 736	2 919
1999	26 587	1 820	10 863	13 849	1 707	5 690	2 694
1998	26 974	1 342	11 252	14 365	1 717	6 244	2 857
1997	26 261	1 276	11 100	13 861	1 285	5 952	2 756
1996	23 225	1 120	9 767	12 318	951 438	5 424	2 262

Kaynak: T.C. GTB verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Üst kısımdaki değerlere bakıldığında ihracattaki lokomotif alanın otomotiv alanı olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte hammadde ve tüketim ürünleri ihracatı sermaye ürünleri ihracatında beklenen düzeyde bulunmadığının bir göstergesi olmaktadır.

Tablo 2.24: Fasillara Göre İthalat (Bin Dolar)

Yıllar	27 Mineral Yakıtlar, Mineral Yağlar	84 Kazanlar, Makineler, Mekanik Cihazlar	85 Elektrikli makine ve cihazlar	72 Demir ve Çelik
2014	54 889 415	28 104 042	17 948 538	17 575 890
2013	55 917 755	30 156 654	17 758 748	18 690 888
2012	60 117 407	26 315 986	16 279 708	19 642 041
2011	54 117 539	27 110 683	16 835 117	20 424 235
2010	38 497 229	21 266 830	14 641 851	16 120 796
2005	21 255 586	16 400 315	9 663 530	9 457 831
2000	9 540 584	7 816 809	6 113 130	2 778 433
1996	5 916 509	8 463 127	2 965 873	2 776 115

Kaynak: Risk Yönetimi ve Kontrol Genel Müdürlüğü- T.C. GTB verileri alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.24’te ülkemizin ithalini yaptığı bölümlerin senelere göre değerleri gösterilmiştir. 2013 yılında en fazla ithali yapılan bölümlerde ilk 3. sırada olan mallar sırası ile, “27- Mineral Yakıtlar, Mineral Yağlar”, “84-Kazanlar, Makineler, Mekanik Cihazlar” ve “72- Demir ve Çelik”tir. Mineral yakıt ve yağların ithali 55 milyar 917 milyon \$ civarındadır.

2014 yılında da ise; “27-Mineral Yakıtlar, Mineral Yağlar” ve “84- Kazanlar, Makineler, Mekanik Cihazlar” sıralarından şaşmayıp, “85-Elektrikli makine ve cihazlar” “72-Demir ve Çelik”i geçerek 3. sırada olmuştur. Mineral yakıt ve yağların ithali ortalama 55 milyar \$ civarındadır. 1996 yılından mevcut zamana kadar olan zamanda mineral yağlar ve yakıtların ithalinde büyük oranda artışlar görülmüştür.

Tablo 2.25: Mal Gruplarının Sınıflandırılmasına Göre İthalat (1996-2014) (Bin Dolar)

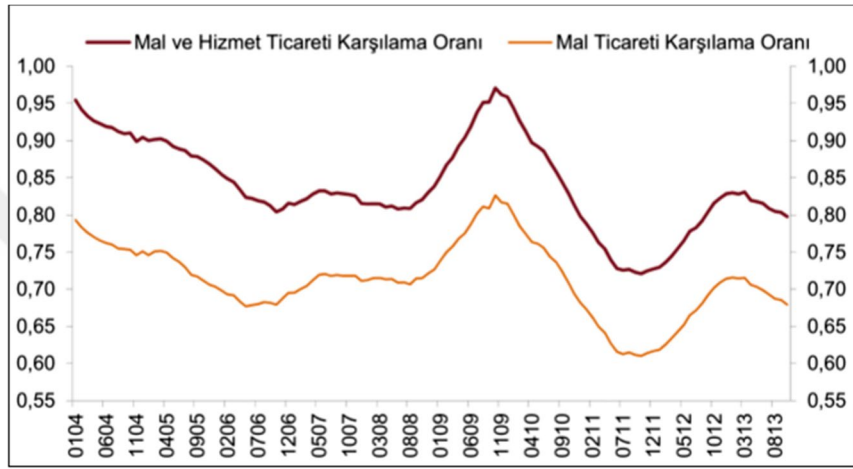
Yıllar	Toplam	Yatırım (sermaye malları)	Hammadde (ara malı)	Tüketim malları			
				Toplam	Dayanıklı	Yarı Dayanıklı	Dayanaksız
2014	242 177	35 996	176 722	29 007	4 664	6 913	5 642
2013	251 661	36 771	183 811	30 416	4 962	6 795	5 392
2012	236 545	33 925	174 930	26 699	4 353	5 893	5 177
2011	240 842	37 271	173 140	29 692	4 337	6 453	5 895
2010	185 544	28 818	131 445	24 735	3 499	5 303	5 531
2009	140 928	21 463	99 510	19 290	2 619	4 090	4 949
2008	201 964	28 021	151 747	21 489	3 531	4 808	5 301
2007	170 063	27 054	123 640	18 694	3 027	3 914	4 359
2006	139 576	23 348	99 605	16 116	2 297	3 248	3 736
2005	116 774	20 363	81 868	13 975	1 839	2 506	3 415
2004	97 540	17 397	67 549	12 100	1 440	1 911	3 184
2003	69 340	11 326	49 735	7 813	917	1 265	2 355
2002	51 554	8 400	37 656	4 898	687	869	1 740
2001	41 399	6 940	30 301	3 813	632	723	1 317
2000	54 503	11 365	36 010	6 929	1 126	932	1 371
1999	40 671	8 727	28 854	4 820	807	787	1 134
1998	45 321	10 661	29 907	5 005	907	908	1 025
1997	48 559	11 108	32 120	5 052	821	841	944
1996	43 627	10 254	29 114	4 021	619	763	732

Kaynak: T.C. GTB verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda yer alan çizelgede ülkemizin ithalinin enerji bağımlılığı kapsamında ele alındığı görülmektedir. Bununla birlikte ara ürün ve sermaye ürünleri ithalin başka alanlardan çok olması ihracımızın ithalimize göre olmasından kaynaklandığı görülmektedir. “Cari İşlemler Dengesi, 2010 yılında 45,4 milyar dolar, 2011 yılında 75 milyar dolar, 2012 yılında ise 48,5 milyar dolar açık vermiştir. Cari İşlemler Açığı, 2013 yılında ise bir önceki yılın aynı dönemine göre 16,5 milyar dolar artarak 65 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Cari İşlemler Açığı, 2014 yılında 45,8 milyar dolar olurken aylık cari açık ise Aralık ayında 6,8 milyar dolar olmuştur” (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, RYKGM – EADD, 2015: 4).

Dış ticareti yapan ülkelerin finansları, iktisadi çalışmalar ve dış siyasette oluşacak değişimleri kontrol altına alabilmek için, ithalat ve ihracatta oluşan gelişmeleri yakından takip etmektedir. İthalat ve ihracat değerlerinde ülkelerin ticaret akışını ele alan en önemli gösterge denk gelme değerleridir. Yapılan ihracın ithali ne derecede karşılayabildiğini gösteren bu değer, hem tüm devletlerin karşılıklı ticaret güçlerini hem de bir devletin senelere göre ticaretteki başarısının değişimini

denkleştirmesi bakımından önem arz etmektedir (Aydın vd. 2014: 1). İhracın ithale denk gelme değerinin hesabı yapılırken bu hesaba yalnızca ürün ticareti katılmakta hizmet ticareti hesabın haricinde bırakılmıştır. Bu durum ürün ve hizmet ticaretinde denge gözetmeyen ülkemiz için kötü bir sonuç yaratmıştır. Bu yüzden ürün alım ve satımında ithalat ve ihracat açığı olurken hizmette baya iyi olup fazlaya ehil bir devlet niteliği göstermiştir (Aydın vd., 2014: 3).

Şekil 9: Türkiye’de İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Kaynak: T.C. Merkez Bankası, 2014, Ekonomi Notları. *12 aylık ortalamalardır.

Şekil 9’da mal ticareti karşılama oranları ile toplam ticareti karşılama oranlarının karşılaştırılması yapılmıştır. Şekle göre 2006 yılına kadar olan süreçte mal ticareti daha fazla gelişim gösterdiği için, hizmet ticareti toplam ticareti karşılama oranında bir azalma gösterdiği görülmektedir. Sonraki yıllarda ise hizmet ticareti mal ticaretiyle dengelenmeye başlamış ve bu da şekle paralel çizgiler olarak yansımıştır. Karşılama oranlarının tepeye çıktığı yıllardan sonra eğimin aşağıya doğru düşmesinde, önceki yıllarda yaşanan küresel finansal krizin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ancak burada dikkat çeken ayrıntı kriz yaşandığı dönemde karşılama oranı en yüksek seviyesini göstermiştir. Bunun nedeni ise iç talepte çok büyük bir daralma yaşanmasıdır. Daralma ithalatı kısmış, fakat ihracat aynı oranda kısılmamıştır. Türkiye bu kriz ortamından çabuk sıyrılmıştır ve ithalatını tekrar arttırabilmiştir. Ancak küresel boyuttaki bu kriz sonucunda ihracat yapılan ülkelerin ekonomilerini çabuk kalkındıramamaları neticesinde ihracat hacmi yavaşlamıştır. Bu

nedenlerden dolayı karşılama oranları çok fazla düşmüştür. Sonraki yıllarda ise bu oranın iyileştirilmesi için iç dış talebi dengeleme uygulamalarına başvurulmuştur (Aydın vd., 2014: 3-4).

Tablo 2.26’da ülke gruplarına göre yıllık ihracat rakamları verilmiştir. Türkiye’nin GB oluşturduğu 1996 yılından itibaren belli yıl aralıklarıyla ihracat rakamları açıklanmıştır. Gümrük Birliği’ne başlarken AB ile yapılan ihracat 12 milyar 590 milyon dolar iken, 2014 verilerine göre ihracat 68 milyar 517 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye OECD Ülkelerinden sonra en fazla ihracatı AB Ülkelerine yapmaktadır. Yakın ve Orta Doğu’ya 1996 yılında 2 milyar 595 milyon dolar olan ihracat 2014 yılında 35 milyar 384 milyon dolar olarak gerçekleşmiş. En az ihracat 1996’da da 2014’te de diğer ülke ve bölgelere gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2.26: Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracat Rakamları (Bin Dolar)

Ülke Grupları	2015*	2014	2010	2005	2000	1996
AB (28 Ülke)	21 064 747	68 517 820	52934 452	41 532 953	15 688 009	12 590 475
Türkiye Serbest Bölgeleri	655 196	2 269 847	2 083 788	2 973 224	895 420	447 108
Diğer Avrupa (AB Hariç)	6 601 331	15 184 760	11 124 225	5 687 313	1 830 505	2 522 208
Kuzey Amerika	2 344 868	7 292 435	4 242 435	5 275 698	3 308 600	1 739 694
Güney Amerika	470 509	1 852 385	1 237 356	273 783	120 419	85 766
Yakın ve Orta Doğu	11 274 648	35 384 489	23 294 873	10 184 230	2 572 846	2 595 420
Diğer Ülke ve Bölgeler	23 804	230 507	101 627	207 536	385 457	17 826

*2015 yılı rakamları “Ocak, Şubat, Mart ve Nisan” ayları baz alınarak yazılmıştır.

Kaynak: T.C. Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı verilerine göre yazar tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye, AB ülkelerine yapamadığı ihracatın yönünü değiştirip Irak, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, İran, Mısır, Azerbaycan ve Libya gibi Yakın ve Orta Doğu pazarına ihraç etmiştir (Şentürk, 2014: 140). Türkiye’nin ABD’ye gerçekleştirdiği ihracat hacmi 2014 yılı için 9 milyar dolar civarında seyretmektedir. İki ülke arasında ticaretin artmasında var olan mekanizmalar ve uygulanan çalışmalar

etkili olmaktadır. Bu miktarın daha da artırılması yönünde çalışmalar sürdürülmektedir.

Tablo 2.27’de seçilen bazı birlik ülkelerine yapılan ihracat rakamları verilmiştir. OECD Ülkelerine 1996 yılında 14 milyar 711 milyon dolar ihracat yapılırken, 2014 yılında 76 milyar 678 milyon dolar ihracat yapılmıştır. En çok ihracat yapılan ülke grubudur. 2015 yılının ilk dört aylık verilerine bakıldığında OECD ile ihracatın aynı hızda devam ettiği görülmektedir. İkinci olarak İslam İşbirliği Teşkilatı gelmektedir. 1996’da 4 milyar dolar ihracat yapılırken 2014 yılında bu rakam artmış, 48 milyar 627 milyon dolar ihracat yapılmıştır.

Tablo 2.27: Seçilmiş Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracat Rakamları (Bin \$)

Ülke Grupları	2015*	2014	2010	2005	2000	1996
OECD Ülkeleri	27 031 841	76 678 213	57 394 215	45 846 867	19 672 362	14 711 886
Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)	4 746 597	19 688 227	14 456 173	8 619 516	2 466 867	2 926 482
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı(ECO)	3 238 989	11 717 687	7 617 077	2 669 869	873 613	1 129 289
Türk Cumhuriyetleri	1 895 274	7 108 544	3 921 072	1 409 257	572 451	747 290
İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)	15 183 646	48 627 256	32 469 556	13 061 019	3 573 099	4 142 965
Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)	3 641 330	15 617 459	10 288 272	4 784 950	1 516 966	2 553 583

*2015 yılı değerleri “Ocak, Şubat, Mart ve Nisan” ayları baz alınarak yazılmıştır.

Kaynak: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı.

Türkiye, aynı zamanda Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün kurulması için önderlik yaparak bölgesel birleşmelerin daha aktif çalışmasına yardım etmiştir (Çavuşoğlu, 2014: 6). KEİ ile 2014 yılında 11 milyar 717 milyon dolar ihracat gerçekleştirilmiştir. Türkiye en az ihracatı ise Türk Cumhuriyetleriyle yapmaktadır. 2014 yılında 7 milyar dolar ihracat yapılmıştır.

Tablo 2.28: Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalat Rakamları (Bin \$)

Ülke Grupları	2015*	2014	2010	2005	2000	1996
AB (28 Ülke)	25 953 452	88 783 540	72 391 053	52 781 362	28 552 276	24 349 181
Türkiye Serbest Bölgeleri	405 547	1 260 771	878 447	760 060	495 865	296 708
Diğer Avrupa (AB Hariç)	10 163 729	36 367 325	30 101 101	20 300 337	6 123 634	3 945 103
Kuzey Amerika	4 262 854	13 834 992	13 234 069	5 822 698	4 167 457	3 859 521
Güney Amerika	1 138 136	3 934 733	2 942 329	1 747 404	551 392	534 239
Yakın ve Orta Doğu	4 786 886	20 480 465	13 010 828	6 066 417	3 373 163	3 314 822
Diğer Ülke ve Bölgeler	3 574 301	13 653 413	6 703 268	6 889 561	1 207 554	28 838

*2015 yılı değerleri 'Ocak, Şubat, Mart ve Nisan' ayları baz alınarak yazılmıştır.

Kaynak: T.C. Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı.

Tablo 2.28'de ülke gruplarına göre yıllık ithalat rakamları verilmiştir. Gümrük Birliği'nin imzalandığı 1996 yılında AB ülkeleriyle yapılan ithalat 24 milyar dolar iken, 2014 yılına gelindiğinde ise yaklaşık olarak 89 milyar dolar düzeylerinde seyretmiştir. İhracat rakamlarıyla karşılaştırıldığında 1996 yılında yapılan ithalat, ihracatın iki katı kadar fazla gerçekleşmiştir. 2014 yılında ise ihracatın ithalatı karşılama oranı yükseltilmiştir. AB ile 2014 yılında ticari açık 20 milyar 265 milyon dolardır. Diğer Avrupa ülkeleri AB'den sonra gelmektedir. 1996 yılında yaklaşık 4 milyar dolar olan ithalat, 2014 yılında 36 milyar 367 milyon olmuştur. İhracatta AB'den sonra gelen Yakın ve Orta Doğu, ithalatta yerini diğer Avrupa ülkelerine bırakmıştır. Yakın ve Orta Doğu'dan 2014 yılında 20 milyar dolar ithalat gerçekleştirilmiştir. 1996 yılında en az ithalat yapılan grup diğer ülke ve bölgelerken, 2014 yılında en az ithalat yapılan ülke 1 milyar 260 milyon dolar rakam ile Türkiye Serbest Bölgeleri'dir.

2014 yılı rakamlarıyla Yakın ve Orta Doğu ile Türkiye Serbest Bölgelerinde ihracat ithalattan fazladır. Tablo 3.19'da seçilen bazı birlik ülkelerine yapılan ihracat rakamları verilmiştir. OECD ülkeleri 1996'dan beri en çok ithalat yapılan ülkelerdir. 2014 yılında 116 milyar 518 milyon dolar ithalat gerçekleşmiştir. KEİ ile yaklaşık 41 milyar dolar ithalat gerçekleştirilmiştir. İİT seçilmiş ülke grupları arasında ihracatta ikinci sırada iken, ithalatta dördüncü sıradadır. İİT ile 29 milyar dolar ithalat

yapılmıştır ve ithalat ihracata göre fazladır. En az ithalat yapılan ülke ihracatta olduğu gibi ithalatta da Türk Cumhuriyetleridir. 2014 yılı ihracat ve ithalat rakamları karşılaştırıldığında, seçilmiş ülke gruplarından İslam İşbirliği Teşkilatı ve Türk Cumhuriyetleri'ne yapılan ihracat ithalattan fazladır.

Tablo 2.29: Seçilmiş Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalat Rakamları (Bin \$)

Seçilmiş Ülke Grupları	2015*	2014	2010	2005	2000	1996
OECD Ülkeleri	33 295 630	116 518 098	94 162 761	67 237 823	36 279 739	31 318 168
Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)	11 736 312	40 926 921	32 979 705	20 403 552	6 746 471	3 896 560
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)	3 454 813	13 443 503	11 607 394	5 044 327	1 542 984	1 196 818
Türk Cumhuriyetleri	881 803	2 997 231	2 923 668	1 203 548	628 013	304 007
İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)	7 775 275	29 107 197	22 200 530	9 741 049	6 320 881	5 587 347
Bağımsız Devletler Topluluğu	9 925 234	33 085 484	28 908 734	16 885 910	5 537 720	3 041 658

*2015 yılı değerleri 'Ocak, Şubat, Mart ve Nisan' ayları baz alınarak yazılmıştır.

Kaynak: T.C. Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı.

Yukarıda tablolarda seçilen ülke grupları şu ülkeleri kapsamaktadır:

“AB 28 ülkesi Almanya, İsveç, Macaristan, İtalya, Lüksemburg, Fransa, İngiltere, İspanya, Malta, Hollanda, Belçika, Polonya, Bulgaristan, Yunanistan, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, İrlanda (Birleşik Krallık), Slovakya, Romanya, Portekiz, Finlandiya, Slovenya, Litvanya, Estonya, Letonya, Güney Kıbrıs ve Hırvatistan'dır.

“Diğer Avrupa” olarak bahsedilen kümede Türkiye, Rusya, Beyaz Rusya, Norveç, İsviçre, KKTC, Ukrayna, İzlanda, , Makedonya, Lihtenştayn, Sırbistan, Moldova, Hırvatistan, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kosova, Karadağ, San Marino, Andora, Faroe Adaları, Cebelitarık ve Vatikan sayılmaktadır.

“Yakın ve Orta Doğu” ülkeleri; Azerbaycan, Suudi Arabistan, İran, Irak, Yemen, Bahreyn, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, İsrail, Filistin, Katar, Ermenistan, Lübnan, Ürdün, Kuveyt, Gürcistan ve Suriye’yi içermektedir.

“Kuzey Amerika” ABD, Kanada, Grönland ve Saint Pierre ülkelerini kapsamaktadır.

“Güney Amerika” kümesinde Kolombiya, Arjantin, Paraguay, Bolivya, Brezilya, Falkland Adaları, Guyana, Peru, Şili, Surinam, Ekvator, Uruguay ve Venezuela ülkeleri sayılmaktadır.

“Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’na dahil olan ülkeler; Türkiye, Rusya Federasyonu, Bulgaristan, Yunanistan, Ukrayna, Romanya, Sırbistan, Moldova, Azerbaycan, Arnavutluk, Gürcistan, Ermenistan’dır.

“Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’na dahil olan ülkeler; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Pakistan, Türkmenistan, Afganistan, İran ve Türkiye’dir.

“İslam İşbirliği Teşkilatı’na dahil olan ülkeler; Türkiye, Arnavutluk, Azerbaycan, Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn, Afganistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Kazakistan, Filistin, Irak, İran, Suriye, Pakistan, Mozambik, Umman, Yemen, Benin, Brunei, Burkina Faso, Mısır, Kamerun, Fas, Cezayir, Cibuti, Gine, Gine Bissau, Guyana, Katar, Kırgızistan, Komorlar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Maldivler, Mali, Moritanya, Nijer, Nijerya, Malezya, Endonezya, Bangladeş, Senegal, Sierra Leone, Somali, Sudan, Surinam, Togo, Tunus, Fildişi Kıyısı, Gabon, Gambiya, Uganda, Çad, Ürdün’dür.

“Bağımsız Devletler Topluluğu” içinde Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Moldova, Azerbaycan, Beyaz Rusya bulunmaktadır.

“Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü’nde (OECD) 34 ülke; Türkiye, Fransa, Almanya, İsveç, İsviçre, Avustralya, Norveç, Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Macaristan, İzlanda, İspanya, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Polonya, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Portekiz, Slovakya, Slovenya, Güney Kore, Yunanistan, Birleşik Krallık, ABD

bulunmaktadır.

“Türk Cumhuriyetleri’nde Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kuzey Kıbrıs yer almaktadır.

Türkiye GB’ye girdiği dönemde en fazla AB ile ticaret gerçekleştirmiş ve bu ticareti toplamdan neredeyse yarısından fazla oranda pay sahibi olmuştur. Ancak günümüze gelindiğinde AB’yle ticarete azalmalar meydana gelmiştir. Bu düşüş Türkiye’nin başka ülkelere de ticaretini kaydırmasıyla alakalıdır. İhracatta Yakın ve Orta Doğu ülkelerine özellikle de Irak’a, ithalatta ise Rusya Federasyonu, Çin ve İran’a yapılan ticaret artmıştır (Şentürk, 2014: 127).

Çin ile Türkiye arasındaki ilişki, 2010 yılı itibariyle stratejik boyutlara taşınmıştır. Türkiye’nin en büyük iki ticaret partneri AB ve Rusya’dır. Üçüncü sırada yer alan partner ise dış politikada önem verdiği Asya Pasifik bölgesi ülkelerinden Çin’dir. 2014 yılında 27,7 milyar dolarlık ticaret hacminin daha da artırılması ve DYY’lerin ülkeye çekilmesi için ilişkiler ilerletilmeye çalışılmaktadır. Türkiye’nin 8-12 Nisan 2012 tarihlerindeki Çin ziyareti sırasında, Sincan Uygur Özerk Bölgesi Ekonomik ve Teknolojik Kalkınma Bölgesine, Türk firmalarının yatırım yapması yönünde Çin’in istekli olduğu dile getirilmiştir (Çavuşoğlu, 2014: 102).

Tablo 2.30: Türkiye’nin Şanghay İşbirliği Örgütü Üyelerine İhracatı (Bin Dolar)

Yıllar	Rusya	Çin	Kazakistan	Özbekistan	Kırgızistan	Tacikistan
2014	5 943 189	2 861 136	977 562	603 013	421 689	277 393
2013	6 964 209	3 600 865	1 039 420	562 526	388 336	283 620
2012	6 680 777	2 833 255	1 068 625	449 884	257 470	234 947
2011	5 992 633	2 466 316	647 822	354 490	180 241	172 575
2010	4 628 153	2 269 175	818 900	282 666	129 202	143 890
2005	2 377 050	549 764	459 946	151 071	89 529	46 717
2000	643 903	96 010	118 701	82 647	20 572	4 467
1996	1 511 634	65 115	164 044	230 492	47 100	4 444

Kaynak: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı.

Tablo 2.30’da Türkiye’nin ŞİÖ üyeleri ile yaptığı ihracat rakamları verilmiştir. ŞİÖ

ülkeleri arasında en çok ihracat Rusya ile yapılmaktadır.1996 yılında 1,5 milyar dolar olan ihracat 2000 yılında düşme eğilimine girmiş, daha sonraki yıllarda tekrar artış göstermiştir.

2014 yılındaki ihracat rakamı 5 milyar 943 milyon dolardır. İhracatta ikinci sırada yer alan Çin ile 1996 yılında ihracat 65 milyon dolar ve 2014 yılında 2 milyar 861 milyon dolar seviyelerinde seyretmiştir. En az ihracat yapılan ülke ise 277 milyon dolar ile Tacikistan'dır.

Tablo 2.31: Türkiye'nin AB ve ŞİÖ Karşılaştırması: Toplam İhracat İçinden Aldığı Pay (Milyon Dolar)

Yıllar	AB Ülkeleri	ŞİÖ	AB % pay	ŞİÖ % pay
2014	68 517 820	26 483 982	43,472	16,803
2013	63 039 810	12 838 976	41,527	8,458
2012	59 398 977	11 524 958	38,959	7,559
2011	62 589 257	9 814 077	46,394	7,275
2010	52 934 452	8 271 986	46,481	7,264
2005	41 532 953	2 671 077	56,525	3,635
2000	15 688 009	966 300	56,482	3,479
1996	12 590 475	2 022 829	54,212	8,710

Kaynak: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı.

En az ihracat yapılan ülke Tacikistan olmasına rağmen, bu ülke ile ilişkilerin seviyesi memnuniyet vericidir. 2012 yılının Aralık ayında Tacikistan Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'ye ziyareti sırasında "İşbirliği Konseyi" kurulması kararlaştırılmıştır. İlişkileri arttırmaya yönelik çalışmalar devam etmektedir. (Çavuşoğlu, 2014: 94).

Tablo 2.31'de görüldüğü üzere ŞİÖ üyeleriyle ihracat çok fazla geliştirilememiştir. Hatta Rusya, Çin, Kazakistan ve Tacikistan'da ihracat rakamları 2013 yılına göre düşüş göstermiştir. Tablo 2.31 ve tablo 2.33'de görüldüğü üzere, ihracat ve ithalat rakamları arasında çok ciddi bir fark vardır. İhracatın ithalatı karşılama oranı çok düşüktür.

Tablo 2.32’de AB ve ŞİÖ’nün Türkiye’nin ihracatından aldıkları paylar gösterilmiştir. Tabloya göre 1996 yılında AB ihracatta % 54,2 ile oldukça yüksek orana sahiptir. ŞİÖ ise 1996 yılında % 8,7’lik bir orana sahiptir. İlerleyen yıllarda devamlı olarak artış göstermiş ve 2014 yılında % 16,8 oranla iki katına çıkmıştır. Özellikle Rusya ve Çin ile yapılan ihracat, bu payın artışında etkilidir. AB ülkelerinde ise 2010 yılına kadar artış gösteren ihracat payı, 2010 yılından sonra azalma eğilimine girmiştir.

Tablo 2.32: Türkiye’nin Şanghay İşbirliği Örgütü Üyelerinden İthalatı (Bin Dolar)

Yıllar	Rusya	Çin	Kazakistan	Özbekistan	Tacikistan	Kırgızistan
2014	25 288 597	24 918 223	1 236 268	780 707	160 947	65 648
2013	25 064 214	24 685 885	1 760 115	815 417	371 358	36 964
2012	26 625 286	21 295 242	2 056 086	813 287	345 178	45 226
2011	23 952 914	21 693 336	1 995 115	939 882	324 283	52 123
2010	21 600 641	17 180 806	1 392 528	861 373	283 689	30 900
2005	12 905 620	6 885 400	558 900	261 466	47 309	14 113
2000	3 886 583	1 344 731	346 376	85 794	16 511	2 350
1996	1 921 139	556 492	100 595	58 054	2 786	5 879

Kaynak: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı.

Tablo 2.32’de Türkiye’nin ŞİÖ üyeleri ile yaptığı ithalat rakamları verilmiştir. ŞİÖ ülkeleri arasında en çok ithalat yapılan ülke Rusya’dır. Rusya ile yapılan ithalatın denli büyük olmasının nedeni Rusya’nın doğalgaz rezervlerinden ciddi ölçüde satın alınmasıdır. 1996’dan bu yana özellikle Rusya ve Çin’den yapılan ithalat son derece artmıştır. 1996 yılında Rusya ile 1,9 milyar dolar ithalat yapılırken 2014 yılında bu rakam 25 milyar 288 milyon dolara yükselmiştir. Türkiye’nin ŞİÖ üyeleri arasında en az ithalat yaptığı ülke Kırgızistan olmuştur. 2014 yılında ithalat 65 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Rusya ile Türkiye arasında işbirliği kurma mücadelesi devam etmektedir. İki ülkenin aralarında ihracat ve ithalat toplamı 2014 yılında 31 milyar dolar civarında

gerçekleşmiştir. Rusya, Türkiye'nin ikinci ticaret ortağıdır. Türk müteahhitler, 50 milyar dolar seviyesinde yatırımlarda bulunmuşlardır. Geliştirilen Akkuyu nükleer enerji santrali projesi, işbirliğini arttıracaktır. Ayrıca Rusya ile vizelerin kaldırılmasıyla, Rusya turizmde en fazla Türkiye'yi tercih etmiş, 2013 turist sayısı 4,3 milyon olmuştur. 2014 yılında da en çok turist getiren ülke Rusya'dır (Çavuşoğlu, 2014: 14).

Tablo 2.33: Türkiye'nin AB ve ŞİÖ Karşılaştırması: Toplam İthalat İçinden Aldığı Pay (Milyon Dolar)

Yıllar	AB ülkeleri	ŞİÖ	AB % pay	ŞİÖ % pay
2014	88 783 540	52 450 390	36,660	21,658
2013	92 457 992	52 734 983	36,739	20,955
2012	87 657 462	51 180 505	37,057	21,637
2011	91 439 406	48 957 653	37,966	20,328
2010	72 391 053	41 349 937	39,015	22,286
2005	52 781 362	20 672 808	45,199	1,771
2000	28 552 276	5 682 345	52,386	10,426
1996	24 349 181	2 644 945	55,812	6,063

Kaynak: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı verileriyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dış ticaret verileri neticesinde belli sonuçlara varılmaktadır. Buna göre; Türkiye son yıllarda ticaret partnerlerinde değişiklik yaşamıştır. AB ile ticaret hacminde düşüş yaşanırken Rusya ve Çin ile ticaret gelişme göstermektedir. Ancak verilere bakıldığında görülmektedir ki; Rusya ve Çin'e yapılan ithalat kadar ihracat yapılamadığından dış ticarete çok fazla açık verilmektedir (Şentürk, 2014: 141).

Tablo 2.34: Türkiye'nin Ticaretinde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)

Yıllar	AB	ŞİÖ
2014	77,174	50,493
2013	68,182	24,346
2012	67,762	22,518
2011	68,448	20,046
2010	73,122	20,004
2005	78,688	129,174
2000	54,944	17,0053
1996	51,708	76,479

Kaynak: İhracat ve ithalat rakamları karşılaştırılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

2014 yılı, çok taraflı platformlarda aktif bir görüntü sergilemek bakımından oldukça hareketli geçmiştir. BM içinde İspanya'yla birlikte başlatılan "Medeniyetler İttifakı" ve Finlandiya'yla birlikte başlatılan "Barış için Arabuluculuk" Girişimlerinin önemi, giderek zenginleşen kapsam ve faaliyetleriyle birlikte artmaktadır. Türkiye'nin ABD'yle birlikte eş başkanlığını yaptığı "Terörizmle Mücadele Küresel Forumu" da (TMKF) terörle mücadelede uluslararası işbirliği bağlamında önemli bir yer edinmiştir. TMKF'nin altı çalışma grubundan Afrika Boynuzuna ilişkin olanının eş başkanlığını AB'yle birlikte yürütmektedir (Çavuşoğlu, 2014: 6-7).

2009 yılından bu yana, bu kapsamda farklı konularda anlaşmalar yapılmış, ekonomik anlamda karşılıklı bağımlılık tesis etmeye ve sosyokültürel etkileşimi artırmaya yönelik tedbirler alınmıştır. Bu çerçevede yüksek düzeyli işbirliği mekanizmaları kurduğumuz ülke sayısı 2014'te 17'ye çıkmıştır. Ayrıca iki ülkeyle de yüksek düzeyli işbirliği komisyonu mekanizması mevcuttur. Bu türden mekanizmaların başka ülkelerle de tesis edilmesi yönünde temaslar gerçekleştirilmektedir (Çavuşoğlu, 2014: 5-6).

AB'nin yürüttüğü STA görüşmeleri arasında, ABD'yle 8 Temmuz 2013 tarihinde müzakerelerine başladığı Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTYO) Anlaşması önemli bir yere sahiptir. Dünya gayrisafi hasılasının %47'sini ve küresel ticaret akışının %30'unu gerçekleştiren AB ile ABD arasında imzalanması planlanan

bu kapsamlı anlaşma, uluslararası ticarette düzen belirleyici ve kural koyucu nitelik taşıyacaktır. Türkiye, Gümrük Birliği'nden kaynaklanan yükümlülükler ve ekonomik çıkarları doğrultusunda, AB-ABD TTYO sürecine paralel olarak ABD'yle STA müzakerelerine başlanmasına ve hâlihazırda sürdürülen TTYO müzakerelerine dâhil olmaya yönelik çalışmalar yapmaktadır (Çavuşoğlu, 2014: 11).

Tablo 2.35: Yurtdışında Yerleşik Kişilerin Türkiye'deki Doğrudan Yatırımlarının Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Yıllar	Almanya	Rusya	ABD	Çin	Türkiye
2014	693 00000	730 00000	175 00000	28 00000	12550000000
2013	1 968 00000	875 00000	326 00000	9 00000	12457000000
2012	491 00000	11 00000	439 00000	10 00000	13282000000
2011	665 00000	762 00000	1 403 00000	0	16176000000
2010	580 00000	2 00000	323 00000	1 00000	9099000000
2009	497 00000	12 00000	260 00000	1 00000	8585000000
2008	1 237 00000	71 00000	868 00000	0	19851000000
2007	954 00000	108 00000	4 212 00000	1 00000	22047000000

Kaynak: T.C. Merkez Bankası verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.36: Yurtdışında Yerleşik Kişilerin Türkiye'deki Doğrudan Yatırımlarının Toplam Yatırım Payı (%)

Yıllar	Almanya'nın Toplam İçindeki Payı	Rusya'nın Toplam İçindeki Payı	ABD'nin Toplam İçindeki Payı	Çin'in Toplam İçindeki Payı
2014	5,5219124	5,816733	1,394422	0,223108
2013	15,798346	7,024163	2,617002	0,007225
2012	3,6967324	0,082819	0,330523	0,07529
2011	4,1110287	4,710682	0,867334	0
2010	6,3743268	0,02198	0,354984	0,01099
2009	5,7891672	0,139779	0,302854	0,011648
2008	6,2314241	0,357665	4,372576	0
2007	4,3271193	0,489863	19,10464	0,004536

Kaynak: TÜİK'ten alınan verilerden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.36'dan da görüleceği üzere AB'deki en büyük ticaret partnerlerimizden olan Almanya ile Rusya'nın ülkemizdeki son dönem DYY oranları hemen hemen aynıdır. Söz konusu durum DYY oranları dikkate alındığında ülkemiz açısından ŞİÖ kurucusu olan Rusya'nın son dönemde AB'nin lider ülkesi olan Almanya kadar önem arz ettiğinin göstergesidir. Özellikle Rusya'nın Batı ile olan siyasi ilişkilerindeki gerginlikler neticesinde ortaya çıkan ekonomik yaptırımlar göz önünde bulundurulursa Rusya'nın ülkemizdeki DYY içerisindeki payını gelecekte artıracığı öngörüsünde bulunmak yanlış olmayacaktır. Bu bakımdan Türkiye ile ŞİÖ arasında zamanla gelişecek olan ekonomik ve siyasi entegrasyonun ŞİÖ ülkelerinden Türkiye'ye doğru gerçekleşecek olan DYY'leri artırıcı bir etkisi olacağı öngörüsünde bulunmak doğru olacaktır.

Söz konusu ekonomik ve siyasi işbirliği artırıcı politikaların beklenen sonuçlarından biri de ülkeye giren DYY miktarının artırılarak, uluslararası yatırımların ülkenin kalkınma süreçlerine pozitif katkı yapmasını sağlamaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİ VE TÜRKİYE İLE ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜYELERİ ARASINDAKİ DIŞ TİCARET

3.1. Türkiye'nin Küreselleşme Sürecinde Dünya Ticaretine Uyumu

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden günümüze kadar birçok ülke ve uluslararası ekonomik örgütler ile anlaşmalar imzalamıştır. Türkiye uluslararası ekonomi örgütlerine katılmakla beraber ülkelerle ikili ticari ve ekonomik işbirliği antlaşmaları imzalamaktadır. Bu antlaşmalar ile iki ülke arasındaki dış ticaretin her alanda geliştirilmesi amaçlanmakta, ülkeler uluslararası ticaret düzeyinin kayrılan ülke statüsünden faydalanılmak istemektedirler. Antlaşma gereği ülkelerin birbirlerine uyguladıkları ekonomik ayrıcalıkları ve kolaylıkları incelemek için karma ekonomik komisyonlar kurulmaktadır. Bu komisyon iki ülke arasındaki ticarete bir sorun yaşandığında müdahale etmekte ve ticaretin gelişmesi için önerilerde bulunmaktadır. Türkiye dış ticareti geliştirmek için birçok ülke ile karşılıklı ticaret anlaşması yapmıştır (<https://ticaret.gov.tr/>, 2020).

Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Rusya, Ukrayna, Bulgaristan ve Romanya kendi aralarında 1992 yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü kurmuştur. Daha sonraki yıllarda bu Örgüte Arnavutluk, Sırbistan ve Yunanistan'da katılmıştır. Böylelikle Türkiye Sovyetlerden ayrılan ülkelerle ilk ekonomik birliğini oluşturmuştur. KEİ'nin kuruluş amacı coğrafi olarak birbirlerine yakın ülke ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı özelliklerinden yararlanarak, teknoloji, sermaye, emek ve sosyal ilişkiler ile bir birliktelik kurmasıdır (Ardıl, 2012, s. 454).

Tablo 3.1: Türkiye'nin Üye Olduğu Uluslararası Ekonomik Örgütler

Uluslararası Örgütler	Kuruluş Tarihi	Üye Olduğu Tarih
Dünya Ticaret Örgütü (WTO)	1.1.1995	26 Mart 1995
G-20	Kurucu Üye	1976
D-8	Kurucu Üye	1997
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)	Kurucu Üye	1985
Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)	Kurucu Üye	1960
Karadeniz Ülkeleri Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ)	Kurucu Üye	1992
Uluslararası Para Fonu (IMF)	1944	1947
Dünya Bankası (DB)	1944	1947
İslam Kalkınma Bankası (IKB)	Kurucu Üye	1974
Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) (Diyalog Ortağı)	1996	2012 (Diyalog Ortaklığı)
Avrupa Birliği (AB) (Gümrük Birliği)	1992	1996 (Gümrük Birliği)

Kaynak: (<https://ticaret.gov.tr/>,2020)

3.2. Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı

Türkiye dış ticaretinin 1992-2017 yılları arasındaki değişimi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.2: Türkiye'nin Dış Ticaret İstatistikleri (1992-2017 Dönemi) (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	(X-M)*	(X/M)**
1992	14 714	22 871	- 8 157	64,3
1993	13 345	29 428	- 16 083	52,1
1994	18 105	23 270	- 5 165	77,8
1995	21 637	35 709	- 14 072	60,6
1996	23 224	43 626	- 20 402	53,2
1997	26 261	48 558	- 22 297	54,1
1998	26 974	45 951	- 18 977	58,7
1999	26 587	40 971	- 14 384	65,4
2000	27 775	54 502	- 26 727	51,0
2001	31 334	41 399	- 10 065	75,7
2002	36 059	51 533	- 15 474	69,9
2003	47 252	69 339	- 22 087	68,1
2004	63 167	97 539	- 34 372	64,8
2005	73 467	116 774	- 43 307	62,9
2006	85 534	139 576	- 54 042	61,3
2007	107 271	170 062	- 62 791	63,1
2008	132 027	201 963	- 69 936	65,4
2009	102 142	140 928	- 38 786	72,5
2010	113 883	185 544	- 71 661	61,4

2011	134 906	240 841	- 105 935	56,0
2012	152 461	236 545	- 84 084	64,5
2013	151 802	251 661	- 99 859	60,3
2014	157 610	242 177	- 84 567	65,1
2015	143 838	207 234	- 63 396	69,4
2016	142 529	198 618	- 56 089	71,8
2017	157 055	233 791	-76 736	67,2

Notlar: *(X-M): Dış ticaret dengesi. **(X/M): İhracatın ithalatı karşılama oranı.

Kaynak: (<http://www.tuik.gov.tr>, 2020)

Tablo 3.2'de 2001 krizinden sonra Dünyada büyüyen ekonomi, AB ile üyelik müzakereleri ve ekonomideki düzenlemeler sonucunda Türkiye ekonomisinin %20 civarında büyüdüğü görülmektedir. Türkiye 2003-2008 yılları verilerine göre, Dünya ticaret hacminde ilk 20 da yer almıştır. Bu artışın başlıca sebepleri, dışa açılma, dış ticareti arttırmak için teşvikler, ihracatı arttırmak için izlenen başarılı politikalar, devalüasyon politikası ve iç talep kontrolü vb. gelmektedir (Şahin, 2016, s. 412-413).

2005 yılından 2009 yılına ihracat ortalama %24 civarında büyümüştür. Bunun başlıca sebepleri, ithalatın serbestleşmesi ve büyümesi, imalat sanayi kapasitesinin gelişmesi ve çeşitlenmesi, kapasite kullanımının yükseltilmesi, verim artışı ve dünya piyasasındaki yükselmelerdir. Türkiye UNCTAD'ın Handbook of Statistics 2015 yılı verilerine göre 2014 yılında ihracatta Dünya 31.'si olmuştur (Şahin, 2016).

Türkiye'nin 2008 yılında yaptığı ihracat 132 milyar dolar iken, 2009 yılında 102 milyar dolar, 2010 yılında ise 113 milyar dolar olmuştur. Düşüşün başlıca sebebi dünyada yaşanan ekonomik krizdir. 2012-2014 yıllarında ihracatta yüksek artışlar yaşanmıştır. 2014 yılından sonra ise AB ülkelerinin borç krizi, petrol fiyatlarının düşmesi ile Rusya, Azerbaycan, Irak gibi komşu ülkelerin ekonomik kriz yaşamaması, Orta Doğuda ki iç savaş, ihracatın düşmesine neden olmuştur (Şahin, 2016, s. 416).

Türkiye'nin 1990'lı yıllarda ihracatının başında tekstil-giyim ve gıda sanayi ürünleri başta gelmekteydi. 2000 yılından 2005 yılına kadar tekstil ve giyim eşyası ihracatta birinci sıradadır. 2002-2008 yılları arasında makine ve taşıt araçları ihracatı hızla artmıştır. 2006 yılında ilk sırada giyim ve tekstil ürünler, ikinci sırada makine ve taşıma araçları, üçüncü sırada metal eşya sanayi ürünleri yer almıştır. AB ile GB

anlaşmasının imzalanması ile otomotiv ve madeni eşya sanayilerinde yüksek oranda artış yaşanmıştır (Şahin, 2016, s. 148).

Dış pazarlara açılmanın etkilerini ve Türkiye'nin ihracatındaki değişimi TEPAV'ın verilerinden izlemek mümkündür. 2005 yılında yeni ürünlerin ihracat getirisi, 1995 toplam ihracatının %17,2'si kadardır. 2005'te yeni pazarlara yapılan ihracat 1995 yılındaki toplam ihracatın %73,1'ine yaklaşmıştır. Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı olan AB üyelerinin 20 sanayi ürününde talebi artmıştır. Türkiye'nin ihracatında, talebi artan sanayi ürünlerin 1995 yılındaki payı %2,1 iken 2004'de %6,2'ye yükselmiştir. UNCTAD verilerine göre 2005-2014 yılları arasında Türkiye 260 ürün grubu ihraç etmiştir. Ürün çeşitliliği yüksek olsa da 2011-2015 dönemi verileri incelendiğinde, Türkiye'nin ihraç ettiği ilk 10 ürün grubu toplam ihracatın %76,5'ine, ilk 15 ürünün ise %92,5 sahiptir (Şahin, 2016, s. 419-420).

UNCTAD verilerine göre Türkiye'nin ürün yoğunlaşma ve farklılaşma endeksi 2014 yılında 0,069'dur. 2014 yılında gelişmiş ülkeler ortalaması 0,065 iken Almanya 0,097, İngiltere 0,111, Japonya 0,128'dir. Böylelikle Türkiye'de ihracatta yoğunlaşma olmadığı görülmektedir. UNCTAD 2005 yılı verilerine göre Türkiye'nin ürün farklılaştırma endeksi 0,529, Almanya'da 0,292, İngiltere'de 0,261, İtalya'da 0,368'dir. 2014 yılı verilerine göre ise Türkiye'de 0,423, Almanya'da 0,337, İngiltere'de 0,324, İtalya'da 0,376'dır. Orta gelirli ülkeler için ürün farklılaştırma endeksi 2005 yılında 0,417, 2014 yılında ise 0,354 olduğu gözlemlenmiştir. Endeks rakamları incelendiğinde, Türkiye'nin ürün farklılaştırma endeksinin gelişmiş ülkelere ve orta gelirli ülkelere daha fazla olmakla birlikte gittikçe azaldığı görülmektedir. UNCTAD verilerini incelediğimizde Türkiye'nin ürün çeşidinde ve pazar alanlarında çeşitlilik gösterdiğini görmekteyiz. Ürün yoğunlaşma (toplulaşma) endeksi, ülkenin piyasa toplulaşma derecesini; ürün farklılaştırma endeksi, ülkenin ihracat ürün birleşiminin dünya ortalamasından mutlak sapmasını göstermektedir (Şahin, 2016, s. 420).

2005 yılından 2009 yılına kadar Türkiye ithalatının yaklaşık %25,6 oranında büyüdüğü gözlemlenmiştir. Türkiye dış ticaretine bakıldığında her yıl dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Bunun başlıca sebebi olarak yatırım ve ara malları ithal ikamesinde istenilen sonuca ulaşamamış olunması gösterilebilir.

Türkiye gibi ülkelerde ithalat ile yatırım ve büyüme oranları arasında ilişki vardır. İthalat ne kadar çok artar ise büyüme oranı o kadar artar. Türkiye’de ekonomik büyümenin başında ithalatın geldiği ampirik araştırmalar ile TEPAV tarafından test edilmiştir. İthalatın önemli oranı yatırım ve ara mallardan yapıldığı için ithalatın artması ile birlikte yatırımlarda artmaktadır. Türkiye’de büyüme endeksinin artması, döviz kurundan çok ithalata bağlıdır. Tüketim mallarının ithalatı ise döviz kuruna duyarlıdır (Şahin, 2016, s. 417).

1997-2013 yılları arasında Türkiye ithalatının yaklaşık %16,5’i yatırım malları, %10’u tüketim malları ve geri kalan pay ise ara mallar ve enerji ürünleridir. Bu dönemde yatırım mallarının payı %5 azalmış, ara mallar %5 artmıştır. Ara malların ve enerjinin yükselmesini en önemli sebebi enerji fiyatları ve döviz kurudur. Enerjinin ithal talep esnekliğinin düşük olması, enerji alımında bir azalmaya sebep olmamıştır. 2007 yılındaki kısa süreli yükselme hariç döviz kurunda önemli bir artış olmamıştır. Reel Döviz Kuru (REDK) Endeksi 2004 yılında 202,5, 2005’de 199,6, 2007’de 127,7 ve 2015’de 100’den küçüktür.

REDK endeksinin yükselmesi ile, fiyat rekabet gücü kaybedilir ve Türkiye’nin dış ticaretini olumsuz etkilenir (Şahin, 2016, s. 422). Türkiye’de cari açığın büyümesindeki en büyük sebep enerji fiyatlarındaki artıştır. Enerji fiyatları 2003 düzeyinde olsa idi 2006 yılında cari açık %6,1 yerine %3,0 2008’de %5,6 yerine %1,3 2014’de %5,8 yerine %0,3 olacaktı. 2014 yılından sonra petrol fiyatlarının düşmesi ile birlikte dış ticaret açığının azaldığı görülmüştür. Türkiye’nin ithalatında enerjinin payı yaklaşık %23 civarındadır. Türkiye 2000-2009 yılları arasında yılda ortalama 23,4 milyon ton ham petrol, 2009-2015 yılları arasında yılda ortalama 17,5 milyon ton petrol 2015 yılında ise 25,1 milyon ton olarak gerçekleşmiştir (Şahin, 2016, s. 422-423).

Türkiye ithalatının %90’nını ham petrol, petrol ürünleri ve gazdan oluşmaktadır. Türkiye ihracattan aldığı gelirin yaklaşık %40’nı enerji ürünleri ithalatı için kullanmaktadır. Türkiye’nin ithalatındaki ürün çeşitlemesi ihracata oranla daha azdır. Türkiye’nin ithalatta ürün farklılaştırma endeksi UNCTAD 2014 yılı verilerine göre, 0,306, pazar toplulaştırma endeksi ise 0,130’dur. Aynı yılda ürün farklılaştırma

endeksi Almanya'da 0,180, İtalya'da 0,218, pazar toplulaşma endeksi ise Almanya'da 0,070, İtalya'da 0,075'tir (Şahin, 2016, s. 424).

Tablo 3.3'te görüldüğü üzere Türkiye ekonomisi 1994, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında küçülmüştür. Türkiye'de 1994 yılında kamu borçlarının ve maaşlarının açık vermesi ve bu giderlerin merkez bankasından karşılanması ile ülkede kriz meydana gelmiştir. 1998 yılında Asya ülkelerinde çıkan kriz Rusya'yı da etkilemiş ve sonucunda Dünya ticaretinde küçülme yaşanmıştır. Türkiye'de yaşanan 1999 depremi ve Dünyada yaşanan ticari daralma Türkiye'yi ekonomik krize sokmuştur. Depremi sanayi bölgesinde yaşanması Türkiye'nin ihracat ve ithalatını olumsuz etkilemiştir. 2001 yılında Kara Çarşamba olarak adlandırılan ekonomik kriz Türkiye tarihinin en büyük krizidir. 2001 yılında, bankaların kaynak sıkıntısı, döviz kıtlığı, ülkeye yabancı yatırım gelmemesi, Türk Lirasının değerinin düşmesi gibi nedenler ile kriz yaşanmıştır. 2009 yılında Dünyada kriz yaşanması ile Dünya ticaret hacmi düşmüş ve Türkiye bu krizden etkilenmiştir (Akpınar, 2009).

Tablo 3.3: Türkiye'nin Büyüme, İşsizlik, Nüfus Artış ve Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP) Artış Oranları (%)

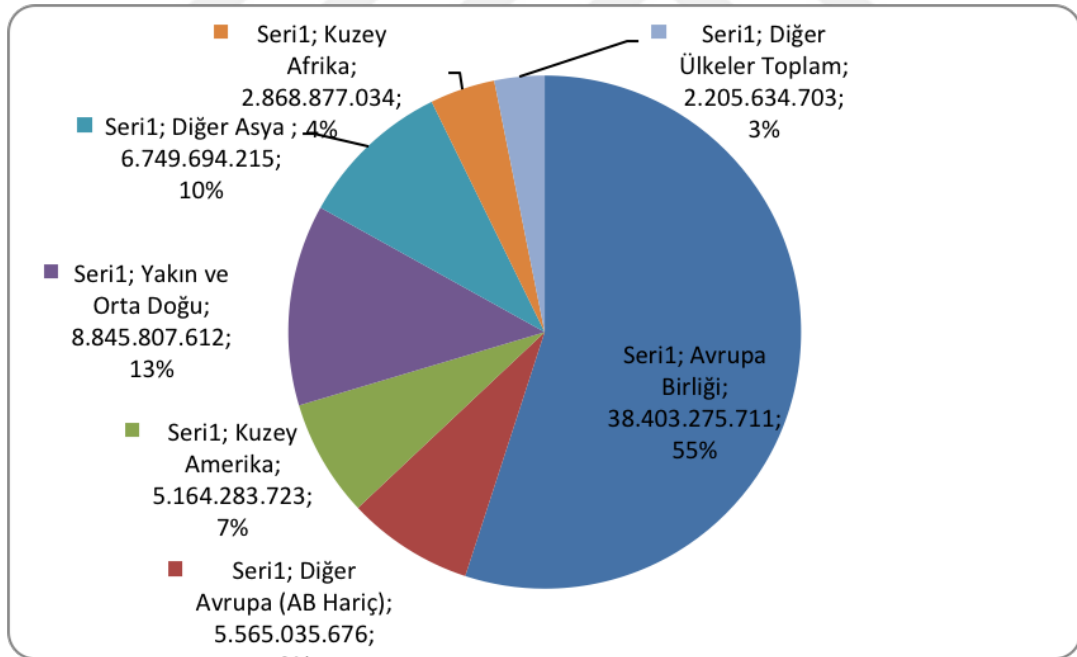
Yıllar	GSYH Büyüme Oranı	İşsizlik Oranı	Nüfus Artış Oranı	SAGP Artış Oranı
1992	5,04	8,5	1,66	6,79
1993	7,65	9	1,62	8,93
1994	-4,67	8,6	1,61	-5,97
1995	7,88	7,6	1,60	8,42
1996	7,38	6,6	1,60	7,49
1997	7,58	6,8	1,60	7,48
1998	2,31	6,9	1,59	6,01
1999	-3,39	7,7	1,56	-3,89
2000	6,64	6,5	1,53	9,26
2001	-5,96	8,4	1,50	-4,56
2002	6,43	10,4	1,48	1,55
2003	5,61	10,5	1,45	3,06
2004	9,64	10,8	1,40	13,68
2005	9,01	10,6	1,34	9,70
2006	7,11	8,7	1,27	14,63
2007	5,03	8,9	1,21	9,05
2008	0,85	9,7	1,21	8,10
2009	-4,70	12,6	1,28	-3,59

2010	8,49	10,7	1,38	12,99
2011	11,11	8,8	1,50	12,59
2012	4,79	8,1	1,58	5,08
2013	8,49	8,7	1,63	7,96
2014	5,17	9,9	1,64	3,62
2015	6,09	10,2	1,61	3,80
2016	3,18	10,8	1,59	0,88

Kaynak: (<https://www.worldbank.org/>, 2020)

3.2.1. 1992-1996 Dönemi

1992 yılında Sovyetler Birliğinin dağılması ile Birlikte Orta Asya'da düzen değişmeye başlamış ve dengeler yeniden kurulmaya başlamıştır. Türkiye bu tarihten itibaren SSCB'den ayrılıp bağımsızlığını ilan eden devletler ile siyasi ve ekonomik işbirliğine başlamıştır. Bu ülkelerle kültürel, tarihi ve dini yakınlık olması bu işbirliğinin gelişimine katkıda bulunmuştur (Büyükkakıncı, 2005, s. 1-3).

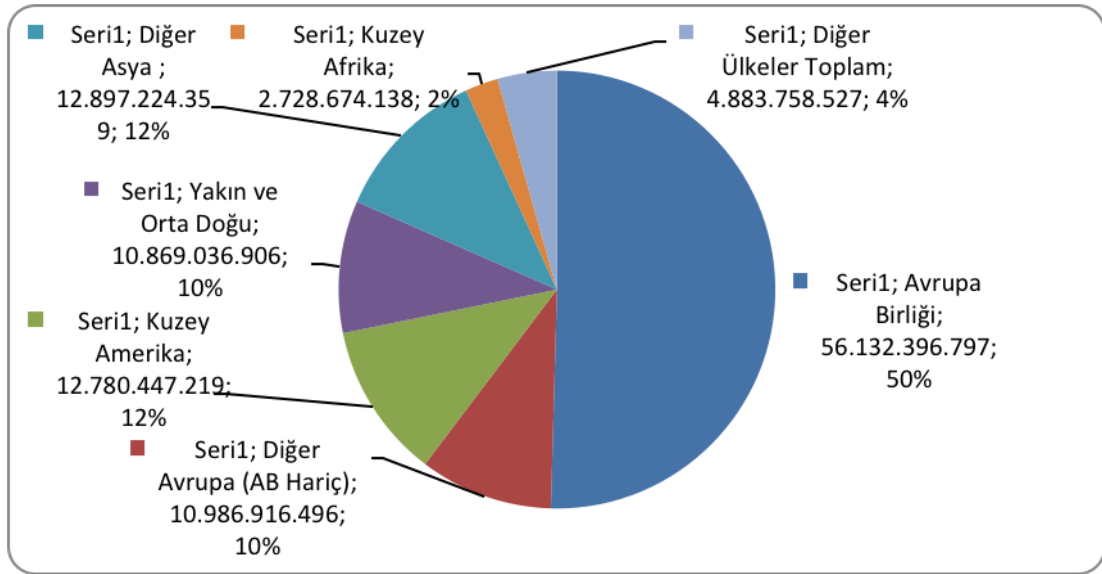

Şekil 10: Türkiye'de İhracatın Ülkelere Göre Dağılımı (1992-1995 Dönemi)

Kaynak: (<http://www.tuik.gov.tr>, 2020)

Şekil 10'da görüldüğü üzere GB antlaşması öncesi Türkiye'nin ihracatının yarısından fazlası Avrupa Kıtasıdır. Bunun başlıca sebepleri arasında; SSCB'nin dağılması

sonrasında Rusya ve bağımsızlığını ilan eden ülkelerin kapalı ekonomi sisteminden yeni çıkması ve dünya piyasasına adapte olamaması sayılabilir. Çin'in kapalı ekonomiden çıkıp dünya piyasasına entegre olamaması ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin ekonomik gelişme gösterememesi de bu nedenler arasına eklenebilir (Sönmez ve Şimşek, 2011, s. 108).

Şekil 11: Türkiye'de İthalatın Ülkelere Göre Dağılımı (1992-1995 Dönemi)

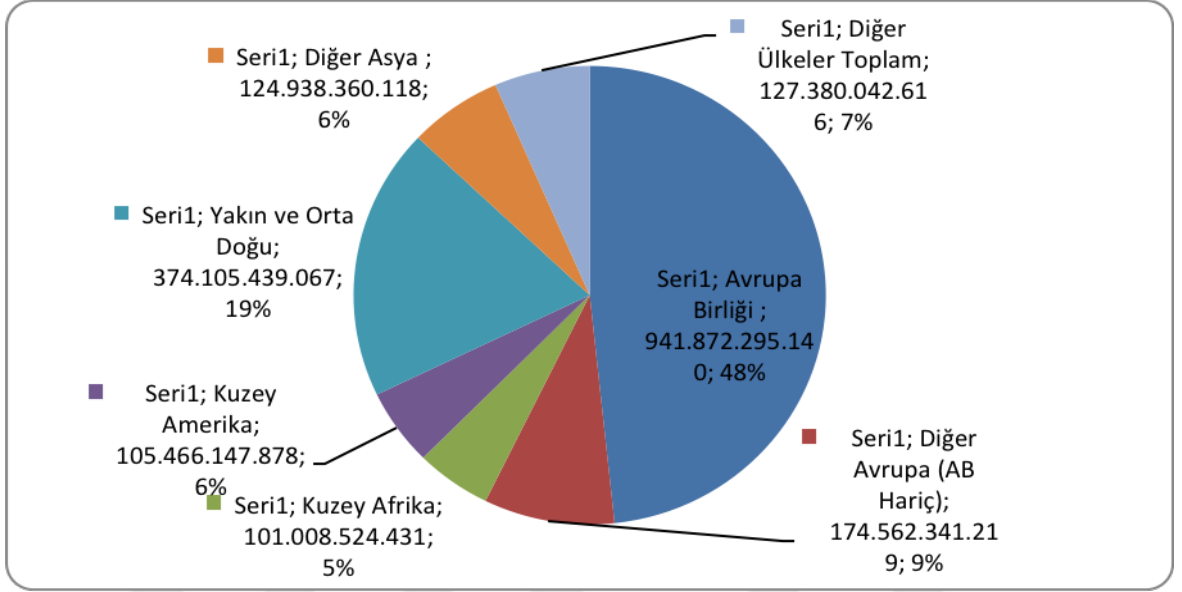
Kaynak: (<http://www.tuik.gov.tr>, 2020)

Şekil 11 incelendiğinde Türkiye'de ithalatın %60'ının Avrupa kıtasından yapıldığı görülmektedir. Türkiye'nin ticaret hacmine bakıldığında %60'ına yakını Avrupa Birliği ve AB'ye dahil olmayan, Avrupa ülkeleri ile yaptığı gözlemlenmektedir. 1990'lı yıllarda Avrupa ve Amerika'nın siyasi ve ekonomik olarak güçlü olması Türkiye'nin dış ticaretinin bu bölgelere yönelmesine neden olmuştur.

3.2.2. 1996-2017 Dönemi

Türkiye'nin 1 Ocak 1996 yılında Gümrük Birliği Antlaşmasını kabul edip yürürlüğe koyması ile birlikte Türkiye'nin dış ticaretinde yeni bir dönem başlamıştır. Türkiye Gümrük Birliğini AB'ye giriş için bir kapı olarak görmekteydi. Antlaşma ile birlikte ekonomik olarak Avrupa Birliğine tamamen entegre hale gelmiş olacaktı. İlgili dönemde Türkiye'nin AB'ye katılımına verdiği önem ve batı bloğuna yönelimindeki diğer önemli etmenler ise doğu bloğunun kapalı bir ekonomi modeli izlemesi ve

komünist yönetim biçimlerini benimsemiş olması da sayılabilmektedir (Doğan ve Kaya, 2011, s. 1). Genel bir gösterim sağlanması açısından, Türkiye'nin 1996-2017 yılları arasında dünyaya gerçekleştirdiği toplam ihracatın toplam ihracattaki payı Şekil 11'de verilmiştir. Görüleceği üzere, ilgili dönemde toplam ihracatın %48'lik bir pay ile birinci sırada yine AB ile gerçekleştirmiştir.

Şekil 12: Türkiye'de İhracatın Ülkelere Göre Dağılımı (1996-2017 Dönemi)

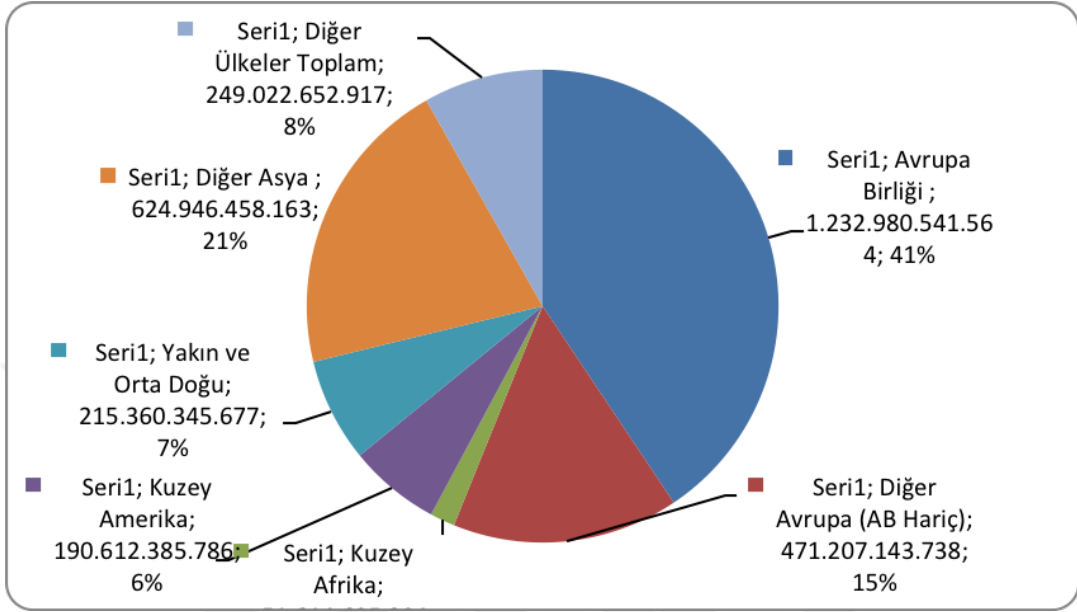
Kaynak: (<http://www.tuik.gov.tr>, 2020)

Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ilk dört ülke sırasıyla Almanya, Irak, İngiltere ve Birleşik Arap Emirlikleri olurken, en çok ihraç ettiği fasıllar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (<http://www.tuik.gov.tr>, 2020):

- Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosiklet ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça ve aksesuarları,
- Elektrikli makine ve ses cihazları, ses kaydetme-verme, televizyon görüntüsü-ses kaydetme-verme cihazları, bunların aksam, parça ve aksesuarları,
- Kazanlar makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler bunların aksam ve parçaları,
- Plastik ve mamulleri,
- Yenilen meyve ve sert kabuklu meyveler ve

- Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, mineral mumlardır.

Şekil 13: Türkiye'de İthalatın Ülkelere Göre Dağılımı (1996-2017 Dönemi)

Kaynak: (<http://www.tuik.gov.tr>, 2020)

Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülkeler sırasıyla Çin, Rusya, Almanya ve ABD şeklindedir. Türkiye'nin dünyadan en çok ithal ettiği fasıllar aşağıdaki gibidir (<http://www.tuik.gov.tr>, 2020):

- Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mamuller,
- Organik kimyasal ürünler,
- Eczacılık ürünleri,
- Plastikler ve mamulleri,
- Demir veya çelikten eşya,
- Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosiklet ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça ve aksesuarları,
- Elektrikli makine ve ses cihazları, ses kaydetme-verme, televizyon görüntüsü-ses kaydetme-verme cihazları, bunların aksam, parça ve aksesuarları,

- Kazanlar makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler bunların aksam ve parçalarıdır.

3.3. Türkiye ve Çeşitli Ekonomik Birlikler Arasındaki Dış Ticaret Yapısı

Türkiye AB, NAFTA, BDT ve ŞİÖ gibi Ekonomik Birlikler ve bu Birliklere üye ülkeler ile ihracat ve ithalat yaparak, ticari etkisini dünya üzerinde farklı bölgelere ulaştırmakta ve ekonomik ilişkilerini etkin bir şekilde sürdürdüğü görülmektedir. Aşağıda söz konusu Ekonomik Birliklere üye ülkeler gösterilmektedir.

Tablo 3.4: Ekonomik Birliklere Üye Ülkeler

Avrupa Birliği (AB): Fransa, Hollanda, Almanya, İtalya, İngiltere, İrlanda, Danimarka, Yunanistan, Portekiz, İspanya, Belçika, Lüksemburg, İsveç, Finlandiya, Avusturya, Malta, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Slovenya, Hırvatistan, Güney Kıbrıs
Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA): Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kanada, Meksika
Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT): Azerbaycan, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Moldova, Kırgızistan, Rusya, Türkmenistan, Özbekistan, Ukrayna
Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ): Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan
Kaynak: (http://www.tuik.gov.tr , 2020)

Aşağıda Türkiye'nin 1996 yılından 2016 yılına kadar AB, NAFTA, BDT ve ŞİÖ üyeleri ile yaptığı dış ticarete ilişkin bilgiler verilmiştir.

Tablo 3.5: 1996-2017 Döneminde Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) Arasındaki Dış Ticaret (Milyon Dolar)

Yıllar	Toplam İhracat	AB Ülkelerinin Toplam İhracattaki Payı (%)*	Toplam İthalat	AB Ülkelerinin Toplam İthalattaki Payı (%)**	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı**
1996	12.590	54,2	24.349	55,8	51,7
1997	13.470	51,3	26.127	53,8	51,6
1998	14.837	55,0	25.297	55,1	58,7
1999	15.545	58,5	22.538	55,4	69,0
2000	15.688	56,5	28.552	52,4	54,9
2001	17.575	56,1	19.840	47,9	88,6
2002	20.458	56,7	25.698	49,8	79,6
2003	27.479	58,2	35.157	50,7	78,2
2004	36.699	58,1	48.131	49,3	76,2
2005	41.533	56,5	52.781	45,2	78,7
2006	48.148	56,3	59.447	42,7	81,0

2007	60.754	56,6	68.472	40,3	88,7
2008	63.719	48,3	74.513	36,9	85,5
2009	47.228	46,2	56.616	40,2	83,4
2010	52.934	46,5	72.391	39,0	73,1
2011	65.589	48,6	91.439	38,0	71,7
2012	59.398	39,0	87.657	37,1	67,8
2013	63.040	41,5	92.458	36,7	68,2
2014	68.514	43,5	88.783	36,7	77,2
2015	63.998	44,5	78.681	38,0	81,3
2016	68.344	48,0	77.501	39,0	88,2
2017	73.628	46,8	84.991	36,3	84,6

Notlar: *(AB'ye yapılan ihracat/Türkiye'nin toplam ihracatı)*100. **(Türkiye'nin AB'den ithalatı/Türkiye'nin toplam ithalatı)*100. ***(ihracat/ithalat)*100.

Kaynak: (<http://www.tuik.gov.tr>, 2020)

Tablo 3.5 incelendiğinde Türkiye ihracatında AB'nin payı en yüksek %58'leri en düşük %39'ları görmüş, ithalatta ise en yüksek %56'ları en düşük %36'ları görmüştür. İhracatta düşüşlerin sebebi Türkiye'nin Yakın ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine ihracata yönelmesidir. İthalat oranlarının düşmesi ise Dünya piyasasında büyüyen Çin ve Hindistan gibi ekonomilerden yapılan ithalatların artmasıdır. 2008 krizinden Avrupa ülkelerinin daha fazla etkilenmesi ve pazarlarını küçültmesi ile birlikte Türkiye Yakın ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yönelmiştir.

Tablo 3.5'i incelediğimizde dış ticaret dengesinin yaklaşık %20'lik açık verdiği görülmektedir. Türkiye'nin AB üyelerine yaptığı başlıca ihraç ürünleri fasıllar itibarıyla şöyledir:

- Yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler (Fasıl 8)
- Örne giyim eşyası ve aksesuarı (Fasıl 60)
- Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı (Fasıl 61)
- Motorlu kara taşıtları, traktör, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça ve aksesuarları (Fasıl 87)
- Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları (Fasıl 84)
- Elektrikli makine ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü- ses kaydetme-verme cihazları, aksam, parça ve aksesuarları (Fasıl 85)

Türkiye'nin AB'den ithal ettiği başlıca fasıllar ise aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- Plastik ve mamulleri (Fasıl 39)
- Demir ve çelik (Fasıl72)
- Motorlu kara taşıtları, traktör, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça ve aksesuarları (Fasıl 87)
- Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları (Fasıl 84)
- Elektrikli makine ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü- ses kaydetme-verme cihazları, aksam, parça ve aksesuarları (Fasıl 85)

Türkiye'nin AB'ye ihraç ve ithal ettiği fasıllara baktığımızda 87, 84 ve 85 kodlu Fasılları hem ihraç hem de ithal etmektedir. Türkiye AB'den özellikle teknoloji olarak gelişmiş mallar almaktadır.

Türkiye 2016 verilerine göre en çok ihracat yaptığı AB ülkeleri sırasıyla, Almanya (12 milyar ABD\$), İngiltere (11,7 milyar ABD\$), İtalya (7,6 milyar ABD\$), Fransa (6 milyar ABD\$), İspanya (4 milyar ABD\$). Türkiye'nin 2016 yılında ithalat yaptığı başlıca AB üyeleri sırasıyla, Almanya (21,5 milyar ABD\$), İtalya (10,2 milyar ABD\$), Fransa (7,3 milyar ABD\$), İspanya (5,7 milyar ABD\$), İngiltere (5,3 milyar ABD\$) (<http://www.tuik.gov.tr>, 2020).

TÜİK verilerine göre Türkiye ile AB üyeleri arasındaki dış ticaret incelendiğinde son 10 yıldır Almanya, İtalya, İngiltere, Fransa ve İspanya'nın en önemli ticaret ortağı olduğu görülmektedir. Türkiye, Almanya ile olan dış ticaretinde her yıl 1. olmuştur. Türkiye, Ab ülkeleri ile dış ticaretinde dikkat çeken veriler, Hollanda ile dış ticaret dengesinin olması, Almanya ile dış ticaretinde yüksek oranda açık vermesi ve İngiltere ile dış ticaretinde yüksek oranda fazla vermesidir (<http://www.tuik.gov.tr>, 2020).

Tablo 27'ye bakıldığında, Türkiye'nin 2002 yılından 2005 yılına kadar NAFTA ülkeleri ile yaptığı ticarete, dış ticaret fazlası verilirken, 2005 yılından sonra 2013 yılına kadar dış ticaret açığı verildiği görülmektedir. Türkiye 2013 yılından sonra Çin ve Hindistan gibi pazarlarını genişleten ülkelere daha fazla ithalat yapması sonucu

NAFTA ülkelerinden ithalatı azaltmıştır. NAFTA üyesi olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Türkiye'nin önemli bir ticari ortağıdır. Tablodan görüldüğü gibi, 2009 yılında ihracatta ve ithalatta sert bir düşüş yaşanmıştır. Bunun sebebi NAFTA üyelerinden en önemli ticaret ortağımız olan ABD'nin ekonomik krize girmesidir.

Tablo 3.6: 1996-2017 Döneminde Türkiye ile Nafta Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret (Milyon Dolar)

Yıllar	Toplam İhracat	NAFTA Ülkelerinin Toplam İhracattaki Payı (%)*	Toplam İthalat	Nafta Ülkelerinin Toplam İthalattaki Payı (%)**	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1996	1.758	7,6	3.990	9,1	44,1
1997	2.171	8,3	4.689	9,7	46,3
1998	2.424	9	4.292	9,3	56,5
1999	2.627	9,9	3.304	8,1	79,5
2000	3.350	12,1	4.219	7,7	79,4
2001	3.349	10,7	3.421	8,3	97,9
2002	3.672	10,2	3.472	6,7	105,8
2003	4.013	8,5	3.840	5,5	104,5
2004	5.357	8,5	5.234	5,4	102,4
2005	5.439	7,4	6.019	5,2	90,4
2006	5.580	6,5	7.197	5,2	77,5
2007	4.737	4,4	9.385	5,5	50,5
2008	4.953	3,8	13.786	6,8	35,9
2009	3.672	3,6	9.848	7	37,3
2010	4.388	3,9	13.728	7,4	32
2011	5.604	4,2	18.048	7,5	31,1
2012	6.868	4,5	15.951	6,7	43,1
2013	6.818	4,5	14.953	5,9	45,6
2014	7.604	4,8	14.779	6,1	51,5
2015	7.410	5,2	12.931	6,2	57,3
2016	7.769	5,5	12.751	6,4	60,9
2017	10 142	6,5	14 886	6,4	68,1

Notlar: *(Türkiye'nin NAFTA Ülkelerine ihracatı/Türkiye'nin toplam ihracatı)*100. ** (Türkiye'nin NAFTA'ya ithalatı/Türkiye'nin Dünyadan ithalatı)*100.*** (İhracat/İthalat)*100

Kaynak: (<http://www.tuik.gov.tr>, 2020)

Türkiye'nin NAFTA ülkelerine ihraç ettiği başlıca fasıllar şu şekilde sıralanabilir:

- Taş, alçı, çimento, amyant, mika ve benzeri maddelerden eşya (Fasıl 69)
- Demir ve çelik (Fasıl 72)

- Demir ve çelikten eşya (Fasıl 73)
- Motorlu kara taşıtları, traktör, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça ve aksesuarları (Fasıl 87)
- Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları (Fasıl 84)

Tablo 2.6 incelendiğinde 2009 yılından sonra Türkiye'nin NAFTA ülkelerine ihracatında, demir-çelik ihracatı başta olmak üzere yüksek oranda artış görülmektedir. Türkiye 2011 yılında NAFTA'ya 603 Milyon dolar değerinde demir-çelik ihracatı yaparken, bu rakamlar 2016 yılında 984 Milyon dolar olmuştur.

Türkiye'nin NAFTA ülkelerinden ithal ettiği başlıca fasıllar ise şunlardır:

- Demir ve çelik (Fasıl 72)
- Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları (Fasıl 84)
- Hava taşıtlar, uzay araçları ve bunların aksam ve parçaları (Fasıl 88)
- Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar, bunların aksam, parça ve aksesuarları.

Tablo 3.6 incelendiğinde Türkiye'nin NAFTA ülkelerinden yaptığı ithalatın 2011 yılından sonra hızla düştüğü görülmektedir. Türkiye, NAFTA'dan 2011 yılında Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mamullerden (Fasıl 27) 1.700 milyon dolarlık ithalat yaparken, 2016 yılında 677 milyon dolarlık ithalat yapmıştır. Eczacılık (Fasıl 30) ürünlerinden 2011 yılında 860 milyon dolarlık ithalat yapılırken, 2016 yılında bu rakam 615 milyon dolara düşmüştür. Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucatı (Fasıl 52) ithalatı 2011 yılında 1.305 milyon dolar iken, 2016 yılında 525 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında demir ve çelik ithalatı 3.097 milyon dolar düzeyinde iken 2016 yılında 845 milyon dolar olmuştur. Türkiye'nin NAFTA'dan ithalatının azaldığı ürünlerin başında Fasıl 27, 30, 52, 72 gelmektedir.

Tablo 3.7: 1996-2017 Dönemi Türkiye ile Bağımsız Devletler Topluluğu Dış Ticaret İlişkileri

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	BDT'nin Toplam İhracattaki Payı (%)*	İthalat (Milyon \$)	BDT'nin Toplam İthalattaki Payı (%)**	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı***
1996	2.553	11	3.041	7	84
1997	3.338	12,7	3.549	7,3	94,1
1998	2.502	9,3	3.633	7,9	68,9
1999	1.418	5,3	3.640	8,9	39
2000	1.517	5,5	5.537	10,2	27,4
2001	1.834	5,9	4.503	10,9	40,7
2002	2.175	6	5.416	10,5	40,2
2003	2.807	5,9	7.503	10,8	37,4
2004	3.762	6	12.620	12,9	29,8
2005	4.785	6,5	16.886	14,5	28,3
2006	6.584	7,7	22.984	16,5	28,6
2007	9.442	8,8	30.829	18,1	30,6
2008	12.940	9,8	41.052	20,3	31,5
2009	7.957	7,8	24.757	17,6	32,1
2010	10.228	9	28.908	15,6	35,4
2011	13.376	9,9	33.159	13,8	40,3
2012	15.074	9,9	35.248	14,9	42,8
2013	16.924	11,1	34.000	13,5	49,8
2014	15.616	9,9	33.085	13,7	47,2
2015	10.568	7,3	27.152	13,1	38,9
2016	7.249	5,1	20.729	10,4	35
2017	9.107	5,8	26.079	11,1	34,9

Notlar: *(Türkiye'nin BDT'ye ihracatı/Türkiye'nin Dünyaya İhracatı)*100. **(Türkiye'nin BDT'ye ithalatı/Türkiye'nin Dünyaya ithalatı)*100. ***((İhracat/ithalat)*100.

Kaynak: (<http://www.tuik.gov.tr>, 2020)

Tablo 3.7'den görüldüğü üzere, 1999 yılından 2009 yılına kadar Türkiye'nin BDT ülkelerine ihracat ve ithalatında artış söz konusudur. 2008 Dünya Krizi sonrasında ithalat ve ihracatta azalma olsa da 2009 yılından 2014 yılına kadar artışlar yaşanmıştır. 2014 yılında Orta Asya Devletlerinin ve Rusya'nın ekonomik krize girmesi ile ihracat ve ithalatlarda tekrardan azalma meydana gelmiştir. Kısacası BDT ile yaptığı dış ticarete Türkiye yüksek oranda açık vermektedir.

Türkiye'nin BDT ülkelerine ihraç ettiği başlıca fasıllar sırasıyla aşağıdaki gibidir:

- Yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler (Fasıl 8)

- Plastik ve mamulleri (Fasıl 39)
- Demir ve çelikten eşya (Fasıl 73)
- Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörleri bunların aksam ve parçaları (Fasıl 84)
- Elektrikli makine ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü- ses kaydetme-verme cihazları, aksam, parça ve aksesuarları (Fasıl 85)

Tablo 3.7’de görüldüğü üzere Türkiye’nin BDT’ye ihracatı 2014 yılından sonra düşmeye başlamıştır. Bunun başlıca sebebi BDT’de en büyük ticaret ortağımız olan Rusya’nın ekonomik krize girmesidir. Kriz sonucunda ihraç edilen tüm ürünlerde neredeyse iki katı kadar düşme yaşanmıştır. Türkiye’nin ihracatında en az etkilenen örme, giyim eşyası ve aksesuarıdır (Fasıl 61). 2014 yılında 493 milyon dolarlık ihracat yapan Türkiye, 2016 yılında 447 milyon dolarlık bir ihracat gerçekleştirmiştir.

Türkiye’nin BDT ülkelerinden ithal ettiği başlıca fasıllar ise aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Hububat (Fasıl 10)
- Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar (Fasıl 15)
- Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar (Fasıl 27)
- Demir ve çelik (Fasıl 72)
- Demir veya çelikten eşya (Fasıl 74)
- Alüminyum ve alüminyumdan eşya (Fasıl 76)

Tablo 3.7’de bu bağlamda incelendiğinde, 2014 yılından sonra ithalatta düşüş yaşandığı görülecektir. Buna rağmen, hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlarda (Fasıl 15) artış yaşanmıştır. Türkiye 2011 yılında 570 milyon dolarlık ithalat yaparken, bu rakam 2016 yılında 931 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye, dış politikasını uzunca bir süre AB üyelik süreci çerçevesinde yürütmüştür. Orta Asya ülkeleri, bağımsızlıklarını ilan eder etmez ağabeylik vazifesini üstlenen Türkiye'nin bu görevine şüpheli yaklaşmışlar ve önceliklerini Rusya devletine tanımışlardır. Bu iki önemli neden Orta Asya'daki etkin Türkiye modelini zayıflatmaktadır. Aynı zamanda bu ülkeler Türkiye'yi ne gösterildiği kadar güçlü ne de zannedildiği kadar zayıf görmektedirler. Aslında bu ülkeler için Türkiye çok önemli bir konumdadır fakat devletler dış politikadaki önceliklerini Türkiye adına kullanmazlar (Kamalov, 2011: 66). Türkiye, Kırgızistan'ın refah seviyesine gelme aşamasında ona yardım etmeye gayret göstermiştir. 1992 yılından beri Kırgızistan'ın kalkınması için TİKA aracılığıyla, ülkeye toplam 50 milyon dolar tutarında destek verilmiştir.

Türkiye'nin Kırgızistan'a olan desteği sadece ekonomik alandaki yardımlarla sınırlı değildir, 2004 yılından bugüne kadar ticaretten sağlığa, eğitimden sosyal ve kültürel hayata kadar pek çok alanda işbirliği programları geliştirmiş, resmi anlamda kalkınmasına yardımcı olmuştur. Bu bakımdan toplam destek tutarı olarak 729 milyon dolarlık bir yardım yapılmıştır. Orta Asya'daki nüfusu ve yetişmiş insan gücü, coğrafi konumu ve doğal kaynakları bakımından özel bir konuma sahip Özbekistan ile Türkiye'nin ilişkileri ise durgun bir seyir izlemiştir. Ancak son dönemde hareketlenme söz konusudur (Çavuşoğlu, 2014: 94).

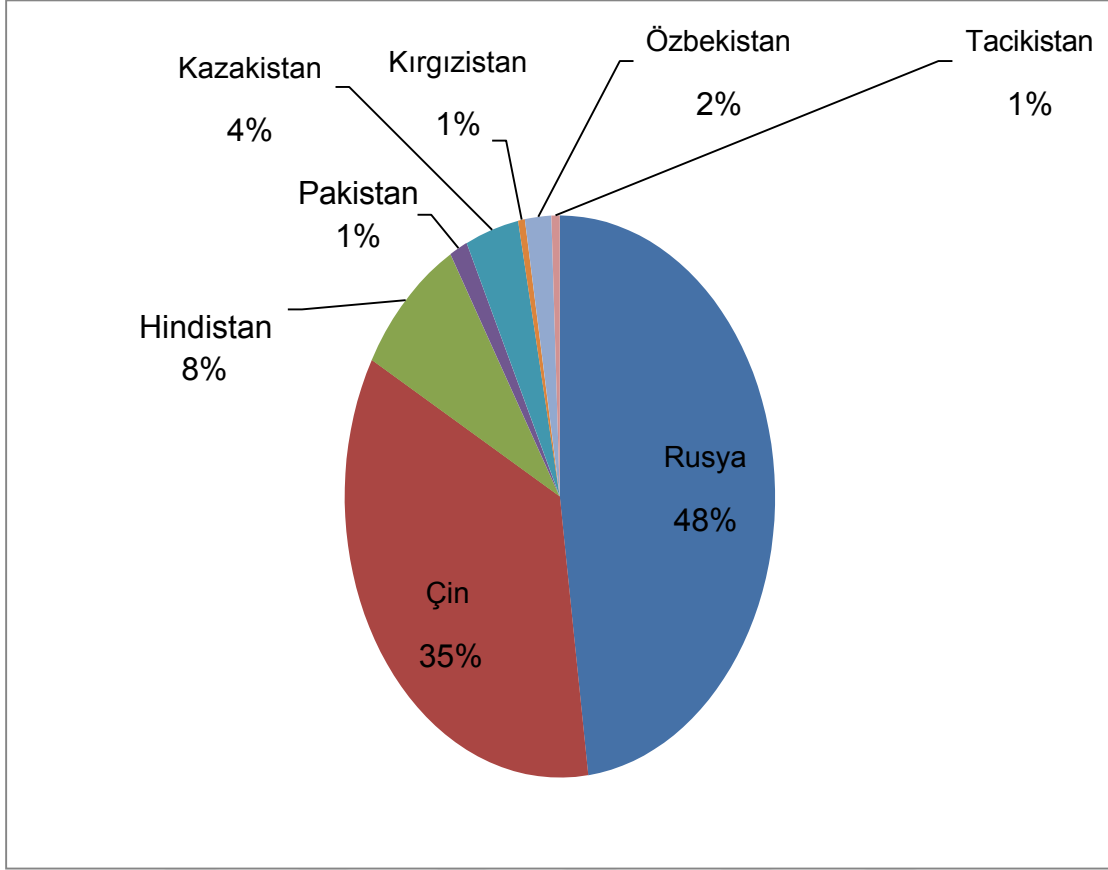
Bazı Çinli araştırmacılar, Türkiye'nin "Avrupa Birliği'ne katılamaması halinde Asya bölgesine dönüş yapabileceğini düşünmektedirler. Bunun sonucunda Orta Asya-Doğu Türkistan sorununda etkin görev alan Türkiye'nin Çin'in bölge üzerindeki çıkarlarını zedeleyebileceği düşünülmektedir. Böyle bir ortamda Türkiye sadece Çin'in adım atmasını beklememeli, kendisi Çin ile olan ilişkilerini olumlu yönde geliştirmeye çalışmalıdır (Yıldırım, 2005: 3). Türkiye'nin örgüte katılması konusuna, örgütün iki kurucu üyesinden biri olan Çin pek fazla sıcak bakmamaktadır. Buna neden olarak da örgütün amaçları ve bölgedeki bir takım gelişmeleri göstermektedir. Ancak Rusya Çin'in aksine Türkiye'nin önceliğini ABD'den Orta Asya'ya çevirerek örgütün daha güçlü olmasını istemektedir. Türkiye de bu konuda ŞİÖ'ye dahil olma fikrini zaman zaman dile getirmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Başbakan olduğu dönemde Putin'e "Zaman zaman bize takılıyorsun. AB'de ne işin var diyorsun. O

zaman ben de şimdi size takılayım. Hadi gelin bizi Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dâhil edin, biz de AB'yi gözden çıkaralım” sözlerini kullandığını açıklamıştır (Zorlu, 2014: 2).

ŞİÖ kurulduğundan bu yana bölgedeki nüfuz mücadelesinde bir taraf olarak yerini almış bulunmaktadır. Bu örgütün güçlenmesinin, Türkiye ve Orta Asya arasındaki ilişkilere engel teşkil etme olasılığı, ülke açısından çıkarlarına ters düşebilir. Ancak Orta Asya bölgesi Türkiye'ye çeşitli imkânları barındırmaktadır. Bu nedenle gelişmelerin yakından izlenmesi Türkiye açısından büyük önem taşımaktadır (Yıldırım, 2005: 2-3).

3.4. Türkiye ile Şanghay İşbirliği Örgütü Üyeleri Arasındaki İlişkiler

Türkiye, Şanghay İşbirliği Örgütü kurulduğu günden itibaren yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Türkiye'nin Rusya ile tarihsel birlikteliği, jeopolitik yakınlığı ve Rusya'nın Türkiye'yi kendi doğalgazını, yer altı kaynaklarını AB'ye taşımak için bir köprü olarak görmesi, iki ülkeyi konjonktür gereği birbirlerine yakınlaştırmaktadır. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ile ise dini kültürel ve milli birliktelik olması, Pakistan'ın Kurtuluş Savaşında, Kıbrıs Barış Harekâtında, önemli ve zor günlerinde Türkiye'nin yanında olması gibi etkenler Türkiye'yi örgüte yakınlaştırmaktadır. Ticari olarak ŞİÖ üyeleri ile Türkiye arasındaki toplam ekonomik ilişki aşağıda incelenmiştir. Şekil 20'yi incelediğimizde Şanghay İşbirliği Örgütü ile Türkiye arasındaki toplam ticaret hacminin çoğunu Rusya ile Çin karşılamaktadır. Rusya %48, Çin %35 Hindistan %8, Kazakistan %4, Özbekistan %2, Pakistan %1, Tacikistan ve Kırgızistan ise çok küçük bir paya sahiptir. Tabloyu incelediğimizde toplam ticaret hacminde Türkiye'nin Rusya, Çin ve Hindistan ile %91'lik bir pay yüzdesine sahip olduğunu ve Kazakistan'da dahil edildiğinde %95'lik bir pay yüzdesi olduğunu görmekteyiz (TÜİK 2018).

Şekil 14. Türkiye'nin ŞİÖ Üyelerine Toplam Ticaret Hacmi (1992-2017 Dönemi) (%)

Notlar: Türkiye'nin ŞİÖ üyelerine 2001 yılından 2016 yılına kadar yaptığı ihracat ve ithalat toplamının yüzdesi

Kaynak: (<https://www.tuik.gov.tr>, 2020)

Dış ticaretin bu denli düzensiz olmasının en büyük sebeplerinden biri Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan gibi ülkelerin ekonomik olarak çok geride olması ve Türkiye'de üretilen malların Hindistan ve Pakistan'ın halkına satılamamasıdır. Türkiye dış ticaretinin neredeyse dörtte üçünden fazlasını Rusya ve Çin'den yapmaktadır. Bunun başlıca sebepleri arasında Türkiye'nin doğal kaynaklar bakımından Rusya'ya bağlı olması ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin pazar çeşitliliğine, teknolojik gelişmişliğe sahip olmasıdır.

3.4.1. Literatür İncelemesi

İncelemede Şanghay İşbirliği Örgütü hakkında yapılan çalışmalar yer almaktadır.

Akman (2015) Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Oluşumunda Rusya-Çin İlişkileri ve İlişkilerin Problemleri başlıklı çalışmasında, Rusya ve Çin'in tek kutuplu dünyayı,

stratejik işbirlikleri ile çok kutupluluğu oluşturmak için en uygun taraflar olduklarını kabullenmeleriyle, her iki devlet arasında birçok alanda stratejik işbirliğine gidildiğini ve böylelikle karşılıklı askeri, enerji, ekonomik ve kültürel ilişkilerde büyük ilerleme sağlandığını, bu stratejik ortaklığın getirilerinin yanında büyük sorunlar da çıkabileceği sonucuna varmıştır.

Aydın (2016) çalışmasında, SSCB döneminden kalan miras sonrasında bölgede oluşan güvenlik problemlerinin çözümü adına Şangay İşbirliği Örgütü'nün bu problemlerin çözümündeki etkinliğini sorgulamıştır. Sonuç olarak ŞİÖ, bölgesel bir güç odağı varlığını devam ettirerek bölgesel, uluslararası güvenlik konularında etkinliği bulunduğunu ancak Orta Asya'da yaşanan güvenlik problemlerinde ŞİÖ'nün yeterli etkinliği gösterememesi, örgütün kurumsal yapısını tam olarak tamamlayamamış olması, yetkin bürokratlara ve yeterli bütçeye sahip olamaması, üyelerin çıkarlarının çatışması gibi problemlere çözümler geliştirebildiği takdirde bölgenin güvenliğini sağlanmasında aktif olarak rol alacakları düşüncesine varmıştır.

Zeyrek (2010) çalışmasında Şanghay İşbirliği Örgütü başlıklı çalışmada Rusya ve Çin hem Şanghay İşbirliği Örgütü içinde hem Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı, Orta Asya'daki bölgesel bütünleşme çabalarından da faydalanarak, kendi konumlarını güçlendirme çabası içerisinde olduğu sonucuna varmıştır.

Yesevi (2013) Avrasya'da Güvenliğin İnşası: Şanghay İşbirliği Örgütü başlıklı çalışmasında Şanghay İşbirliği Örgütü'nün yapısı, etkinliği, rolü, üye ülkeler arasındaki ilişkileri ve Türkiye'nin bu örgütteki yerini incelemiştir. Türkiye'nin ekonomik alanda işbirliği artırma eğilimi bulunmaktadır ancak bunun daha temel bir ayrıma, kulüp değişimine, eksen kaymasına dönüşmesi beklenmemelidir sonucuna varmıştır.

Özdaşlı (2012) çalışmasının sonucunda güvenlik amacıyla kurulan ŞİÖ'nün 'Doğu'nun NATO'su' olarak adlandırılmasına neden olduğunu, bu bakımdan sınır sorunlarının çözüme kavuşturulması için başlatılan görüşmelerin siyasi, ekonomik ve askeri donanımla örgütü kuruluşundakinden çok daha kurumsal hale getirdiğini düşünmektedir. Ayrıca Hindistan, İran gibi bölgesel güçlerin gözlemci, Belarus ve Türkiye gibi ülkelerin ise diyalog ortağı statüsü ile örgüte bağlanmaları örgütün

bölgesel bir yapılanma olmanın ötesinde daha kapsamlı ve küresel bir yapıya bürüneceği kanısına varmıştır.

Yardımcıoğlu ve Koçarslan (2010) çalışmalarında oldukça önemli bir potansiyele sahip olan bu örgüt ile ilgili taraflarca iyi ilişkiler kurulması küresel barış açısından önem arz ettiği, söz konusu örgüte kuşkuyla yaklaşılması faydadan çok zarar vermiştir. Tekrar Soğuk Savaş dönemindeki kutuplaşmayı gündeme getirebileceğini ve öyle bir durumdan da herkesin zarar göreceği kanısındadırlar. Finansman ve yatırım konularında farklı dış politikalar geliştirilmesinin Türkiye açısından faydalı olabileceği, bu yüzden ŞİÖ ile yakın ilişkiler kurulması ülkemizin ve bölgenin geleceği açısından önem arz ettiğini sonucuna ulaşımlardır.

Mineyeva (2010) çalışmasında ŞİÖ çok taraflı yönlerden ele alındığında, diğer bölgesel örgüt türlerinden farklı olarak ŞİÖ kuralları, üye devletlerin yerel otoriter rejimlerini yükseltme odaklı olduğu, “Şanghay Ruhu” kavramı, Orta Asya Devletleri bünyesindeki rejimin ayakta kalmasını destekleyen “bağımsızlığa saygı ve devletin iç işlerine karışmama” esaslı kuralların taslağını çizdiğini ve ülkeler arasında yeni bir işbirliği modelini kapsadığını savunmaktadır. İstikrarlı bir Orta Asya bölgesi için ŞİÖ bölgesel işbirliği önemli bir rol oynadığı, Orta Asya devletleri arasında barış ve işbirliği için uygun bir platform sağladığı sonucuna varmıştır.

Deniz (2013) Mekansal Güç Asya'nın Siyasi Gücü: Şanghay İşbirliği Örgütü başlıklı çalışmasının sonucunda Şanghay İşbirliği Örgütü'nü, Asya'nın siyasi gücü olarak gerek bölgesel gerekse uluslararası güvenlik konularında etkili olmaya başladığını ileri sürmüştür.

Altundağ (2016) Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü başlıklı çalışmasında, ŞİÖ bünyesinde aralarındaki güvenlik bunalımını aşan devletler birbirlerine karşı olan güven problemini de çözmeyi başardıkları takdirde Şanghay İşbirliği Örgütü, bölgenin istikrarı ve refahı ile beraber dünya barışına da katkı sağlayacak potansiyele sahip bir örgüt adayı olacağı sonucuna varmıştır.

2008 Yılı Küresel Ekonomik Kriz Sürecinde Türkiye'nin Maastricht Kriterlerine Yakınlaşmasının Kümeleme Analizi Yöntemiyle İncelenmesi başlıklı çalışmasında

Gül (2014), Türkiye Maastricht Kriterleri açısından Avrupa Birliği Ülkeleriyle kıyaslandığında gerek kriz öncesi ve gerek kriz sonrası çoğu AB ülkesine göre daha iyi konumda olduğunu ancak kriz ve sonrası dönem de AB ülkelerinde yaşanan ekonomik kriz Maastricht kriterlerin de belirlenen referans değerleri yükseltilmiş olmasından Türkiye'yi bu kriterlere yaklaştırdığını ifade etmektedir. Dolayısıyla çalışmada, 2008 küresel krizinden etkilenmesine karşı diğer Avrupalı ülkelerden daha fazla göstermiş olduğu direnç, AB üyeliği yolunda önemli bir adım oluşturduğu sonucuna varılmıştır.

Yılmaz ve Kaya (2003) çalışmalarında, AB'nin genişleme sürecinde üye ve aday ülkelerin ekonomik performans kriterlerini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda Lüksemburg tek başına, AB'nin yeni üyeleri büyük bir çoğunlukla kendi aralarında, eski üyeler büyük bir çoğunlukla kendi aralarında ve aday ülkelerden Romanya ve Türkiye ise ikili bir küme oluşturmuşlardır. Aday ülkelerden Bulgaristan'ın incelenen bu beş değişken açısından üye ülkelerle aynı kümeyi paylaştığı, Romanya ve Türkiye'nin ise benzer konumda oldukları sonucuna varmışlardır.

Turanlı, Özden ve Türedi (2006) yaptıkları çalışmadaki amaç Avrupa Birliği'ne üye ülkeler ve aday üye olan ülkeler arasındaki benzerlikleri temel makroekonomik göstergeler açısından kümeleme analizi kullanılarak ortaya koymaktır. Avrupa Birliği üye ülkeleri ekonomik güç bakımından iki kümeye ayrılmıştır. İlk kümenin hemen hemen kurucu ülkeler olduğu ve diğer kümenin de yeni ve aday üyeler olduğu görülmüştür. Aday üyelerle en son üye olan ülkelerin ekonomik yapıları birbirine yakın olmasına rağmen üyelik dışında bırakılmışlardır. Romanya ile Bulgaristan'ın üyelik için tarih aldığı sadece Hırvatistan ve Türkiye'nin üyelik süreci dışında bırakılmasında kasıt aranması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Erkekoğlu (2007) AB'ye Tam Üyelik Sürecinde Türkiye'nin Üye Ülkeler Karsısındaki Görelî Gelişme Düzeyi: Çok Değişkenli İstatistiksel Bir Analiz başlıklı çalışmasında, AB ile Türkiye'yi sosyo-ekonomik açıdan incelemiştir. Türkiye'nin AB'nin sosyoekonomik performansını yakalayabilmesi için kişi başına düşen gelirini artırarak, gelir dağılımı adaletini sağlamak yönünde çaba göstermesi gerektiği sonucuna varılmıştır (Erkekoğlu, 2007, s. 28–50).

Özbek ve Atik (2013) çalışmalarında AB'ye üye ve aday ülkelerin 2010 yılı inovasyon göstergeleri kümeleme analizi kullanılarak gelişme durumları incelenmiştir. Türkiye ile birlikte AB'ye Temmuz 2013'de katılan Hırvatistan, birliğe 2007 yılında üye olan Bulgaristan ve Romanya ve 2004 de birliğe katılan Çek Cumhuriyeti, Letonya, Polonya, Slovenya ve Slovakya aynı kümede yer almıştır. Türkiye'nin genellikle AB'ye son yıllarda katılan ülkeler ile aynı kümede yer alarak benzer bir inovasyon performansına sahip olduğu sonucuna varılmıştır (Özbek & Atik, 2013, s. 193-210).

Turan, Özarı ve Demir (2016) çalışmada Ortadoğu ülkelerinin ve Türkiye'nin yaşamış olduğu siyasi olaylar neticesinde 1980-2013 yılları arasında bu ülkelerin ekonomik yapılarının birbirine benzer olup olmadığı ve yaşanan siyasal olaylar neticesinde bu benzer yapıların değişip değişmediğini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda yaşanan siyasi olayların ekonomik değerler açısından farklılaşma gösterdiği, bu dönemler sonrasında ülkelerin ekonomik açıdan benzer olduğu ülke gruplarının değişim gösterdiğini belirlenmiştir (Turan, Özarı, & Demir, 2016).

Altun (2011) Çalışmada, hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan kümeleme teknikleri ile AB ülkeleri ve Türkiye sürdürülebilir kalkınma değişkenleri kullanılarak kümeleme analizi yapılmıştır. Değişkenlere ait analiz sonuçlarına göre, Türkiye'nin AB ortalamasında bir sürdürülebilir kalkınma düzeyine sahip olduğu ve AB ülkelerinden büyük farklılıklar göstermediği sonucuna varılmıştır (Altun, 2011, s. 319-332).

Kaya ve Türkmen (2013) çalışmalarında gelişmekte olan 23 ekonomi üzerinde 2008 küresel ekonomik krizinin ortak noktaları ve farklılaşan boyutlarını gözlemlemek amacıyla yaptığı analiz sonucunda kullanılan değişkenler itibariyle, bazı ülkelerin kriz öncesi durumlarını kriz sonrasında koruyamadıkları tespit etmişlerdir. Buna karşılık, bazı ülkelerin ise 2006-2011 yılları arasında aynı kümede yer alarak kriz öncesi ve 67 sonrası grup olarak, kriz karşısında birbirlerine yakınsayan etkilere sahip olduklarını belirlemişlerdir.

Aykın ve Korkmaz (2014) Türkiye ve Üye Ülkelerin AB-2020 Stratejisi Göstergeleri Açısından Kümelenmesi başlıklı çalışmalarında kümeleme analizi Türkiye'yi Malta ile aynı kefedede değerlendirilmesine karar verilmiştir. Analiz sonuçları Türkiye AB-

2020 hedeflerine yakınsama çalışmalarında en az Malta kadar çaba sarf etmesi gerektiği düşünülmüştür. Performansı AB yönetimi tarafından takip edilip tavsiye raporuna bağlanan Malta'nın tecrübeleri Türkiye için yol gösterici olacağı uygun görülmüştür.

Çalışmalara istinaden bu çalışmada, Türkiye Şanghay Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret İlişkilerinin İncelenmesi adlı başlık altında Türkiye'ye Şanghay örgütünün ekonomik etkisi ve ülkeler arasındaki ticaretin canlanmasındaki etkileri göz önüne alarak, AB üyeliğinin yıllardır sürüncemede olması nedeniyle, farklı bir bakış açısı olarak ŞİÖ ele alınmış, Şanghay ülkeleri ile daha etkin ihracat ve ithalat rakamlarına ulaşılması ile Türkiye'nin elde edebileceği fayda üzerinde özgün bir biçimde çalışmanın literatür kısmı tamamlanmıştır.

3.4.2. Türkiye ve Şanghay Ülkeleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Türkiye Sovyetler Birliğinin dağılması sonucu bağımsızlığını kazanan devletler ile ekonomik iş birliğine başlamıştır. Türkiye'nin Çin ve Hindistan gibi büyüyen ekonomi pazarlarından faydalanmak istemesi ve Rusya'nın sahip olduğu yeraltı kaynaklarına olan ihtiyacı ŞİÖ üyeleri ile işbirliği ihtiyacını arttırmaktadır (Akal vd., 2011, s. 4-6).

Tablo 29'dan görüldüğü üzere Türkiye ile ŞİÖ'ye üye devletler arasındaki ticarete dengesizlik söz konusudur. Türkiye'nin dış ticaret hacmine bakıldığında son 10 yılda ŞİÖ üyesi devletlerinin dış ticaretteki payı yaklaşık %15 oranındadır. Bu oranın önemli bir kısmı Türkiye'nin ithalatından kaynaklanmaktadır. Son 10 yıla bakıldığında Türkiye ithalatının yaklaşık %25'lik kısmını ve ihracatının ise yaklaşık %10'luk bir kısmını ŞİÖ üye devletlerinden karşılamaktadır. Türkiye, ŞİÖ üyelerine yaptığı ihracatta 1993 yılında %11,3 lük bir paya sahip iken, bu oranı yeniden yakalaması mümkün olmamıştır (<http://www.tuik.gov.tr>, 2020).

Tablo 29 daha yakından incelendiğinde en dikkat çekici özellik 2015 yılında ortaya çıkmaktadır. Türkiye ile Rusya arasında 2015 yılında yaşanan uçak krizi ile birlikte yaşanan siyasi gerilimin ekonomik ilişkilere yansması söz konusu olmuştur. 2014 yılından sonra ithalat ve ihracat oranında gerçekleşen düşüş, Türkiye-Rusya

arasındaki uçak krizi, Kırım olayından dolayı Rusya'ya uygulanan ekonomik yaptırım ve buna bağlı olarak Rus ekonomisinin küçülmesi ve Türkiye'nin büyüme oranındaki düşüşünden dolayı gerçekleşmiştir. Türkiye'nin dış ticarete ŞİÖ üyelerine yaptığı ihracat ve ithalat oranları incelendiğinde Türkiye'nin, ŞİÖ devletleri açısından önemli bir pazar olduğu görülebilecektir.

Tablo 3.8: 1992-2016 Türkiye ŞİÖ Üyeleri Arasındaki Dış Ticaret İlişkileri

Yıllar	ŞİÖ Üyelerine Yapılan Toplam İhracat (Milyon \$)	ŞİÖ Üyelerinin Toplam İhracattaki Payı (%)	ŞİÖ Üyelerinden Yapılan Toplam İthalat (Milyon \$)	ŞİÖ Üyelerinin Toplam İthalattaki Payı (%)	Toplam Dış Ticaret Hacmi (Milyon \$)	ŞİÖ Üyelerinin Toplam Dış Ticaret İçindeki Payı (%)
1992	751	5,1	1.400	6,1	2.121	5,6
1993	1.736	11,3	2.124	10,9	3.860	11,1
1994	1.540	8,5	1.573	6,8	3.113	7,5
1995	1.771	8,2	3.201	9	4.972	8,7
1996	2.157	9,3	2.985	6,8	4.664	6,8
1997	2.195	8,4	3.587	7,4	5.306	7,1
1998	1.945	7,2	3.697	8,1	5.171	7,1
1999	1.095	4,1	3.862	9,5	4.441	6,6
2000	1.073	3,9	2.729	5	3.162	3,8
2001	1.542	4,9	4.961	12	5.942	8,2
2002	1.857	5,1	6.276	12,2	7.323	8,4
2003	2.454	5,2	9.412	13,6	10.810	9,3
2004	3.087	4,9	15.491	15,9	17.070	10,6
2005	4.080	5,6	22.266	19,1	24.344	12,8
2006	5.357	6,3	30.986	22,2	34.034	15,1
2007	7.874	7,3	41.657	24,5	46.196	16,7
2008	10.209	7,7	53.101	26,3	59.172	17,7
2009	6.539	6,4	35.977	25,5	39.604	16,3
2010	9.125	8	45.507	24,5	49.618	16,6
2011	11.081	8,2	53.327	22,1	59.068	15,7
2012	12.590	8,3	57.577	24,3	62.702	16,1
2013	13.709	9	59.535	23,7	65.568	16,3
2014	11.928	7,6	59.781	24,7	63.530	15,9
2015	8.635	6	53.298	25,7	55.071	15,7
2016	6.674	4,7	48.689	24,5	48.345	14,2
2017	8.710	5,5	52.051	22,3	60.761	15,5

Notlar: *(Türkiye'nin ŞİÖ'ye ihracatı/Türkiye'nin Dünyaya İhracatı)*100. **(Türkiye'nin ŞİÖ'ye ithalatı/Türkiye'nin Dünyaya ithalatı)*100.***((İhracat/ithalat)*100.

Kaynak: (<http://www.tuik.gov.tr>, 2020)

Aşağıda Türkiye Cumhuriyeti ile Şanghay İşbirliği Örgütü üyeleri arasında gerçekleşen ticarete yatırım malı, ara malı ve tüketim mallarının miktarı, yüzdeleri ve değişim oranları incelenmiştir. Verilerin incelemesine geçmeden önce kısaca yatırım malı, ara mal ve tüketim malı nelerdir incelenmektedir.

Yatırım Malı: Gıda sanayi, içki sanayi, tütün ve tütün mamulleri sanayi, dokuma ve giyim sanayi ile dayanaklı tüketim malları üreten sanayileri

Ara Mal: Kağıt, basım, deri ve deri mamulleri, lastik, plastik, kimya, petrokimya, petrol, gübre, çimento, pişmiş kil ve çimentodan gereçler, cam,, seramik, demir ve çelik ile demir dışı metaller sanayileri

Tüketim Malı: Madeni eşya, elektriksiz marinalar imalat, tarım alet ve marinaları imalat, optik donatımı imalat, elektrikli makineler imalat, kara ve demiryolu taşıtları imalat, elektronik, gemi ve imalat, elektrikli makineler imalat, kara ve demiryolu taşıtları imalat, elektronik, gemi ve uçak sanayi dalları

Türkiye'nin dış ticaretindeki en önemli paya ara malları grubu sahiptir. Dış ticaretin açık vermesindeki sebeplerin başında ara mallar gelmektedir. Türkiye'nin enerji, petrol ve doğalgaz gibi yer altı kaynaklarının bulunmaması buna yol açan en önemli etkenlerdendir (<http://www.tuik.gov.tr>, 2020).

Tablo 3.8 incelendiğinde, Türkiye'nin ŞİÖ üye ülkeler ile arasında gerçekleştirdiği dış ticarete yatırım malı ihracatta düşük bir paya sahip iken ithalatta büyük bir paya sahip olduğu görülür. Türkiye'nin yatırım malı açısından Avrupa ülkelerine daha yatkın olduğundan dolayı Türkiye yatırım malı ihracatının çoğunu Avrupa'ya yapmaktadır. Tablodan görüldüğü gibi Türkiye'nin yatırım malı ithalatının 1996'dan 2016 yılına düzenli olarak artmaktadır.

Tablo 3.9: Türkiye – ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Yatırım Malları Ticareti (1992-2017 Dönemi)

Yıllar	İhracat (X) (Milyon \$)	İhracat Değişim (%)	Pay* (%)	İthalat (M) (Milyon \$)	İthalat Değişim (%)	Pay** (%)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (X/M) (%)
1992	94,6		19,2	41		0,86	228,5
1993	105,8	11,8	19,2	41	-1,9	0,55	260,59
1994	148,5	40,4	20,2	29	-27,6	0,57	505,1
1995	135,4	-8,8	16	142	382	1,75	95,55
1996	247	82,4	22,1	130	-8,3	1,3	190
1997	245	-0,8	19,2	195	50	1,8	125,64
1998	121	-50,6	9	183	-6,2	1,7	66,12
1999	73	-39,7	4	184	0,5	2,1	39,67
2000	88	20,5	4	382	107,6	3,4	23,04
2001	127	44,3	4,8	218	-42,9	3,1	58,26
2002	110	-13,4	3,9	324	48,6	3,9	33,95
2003	161	46,4	3,7	809	149,7	7,1	19,9
2004	256	59	3,9	1.383	71	9	18,51
2005	370	44,5	4,6	2.175	57,3	10,7	17,01
2006	589	59,2	6,3	3.134	44,1	13,4	18,79
2007	999	69,6	7,3	4.610	47,1	17	21,67
2008	1.243	24,4	7,5	5.291	14,8	18,9	23,49
2009	519	-58,2	4,7	4.711	-11	22	11,02
2010	694	33,7	5,9	6.143	30,4	21,3	11,3
2011	1.112	60,2	7,8	7.540	22,7	20,2	14,75
2012	1.184	6,5	8,6	8.036	6,6	23,7	14,73
2013	1.252	5,7	8	9.632	19,9	26,2	13
2014	1.305	4,2	8,1	9.075	-5,8	25,2	14,38
2015	898	-31,2	5,8	9.088	0,1	26	9,88
2016	813	-9,5	5,1	10.358	14	28,8	7,85
2017	1.083	33,2	5,9	8826	-14,8	26,7	12,27

Notlar: *TR'nin toplam yatırım malı ihracatında ŞİÖ üye ülkelerin payı(%). **TR'nin toplam yatırım malı ithalatında ŞİÖ üye ülkelerin payı(%). *** $(X/M)*100$. Bu oran 100'den büyük ise dış ticaret fazlası, 100'den küçük ise dış ticaret açığı söz konusudur.

Kaynak: (<http://www.tuik.gov.tr>, 2020)

Türkiye'nin ŞİÖ üye devletlerden ara mal ithalat miktarı yüksektir. Ara mal ithalatının yüksek olmasının en başlıca sebebi Türkiye'nin yer altı kaynağı konusunda özellikle Rusya'ya bağlı kalmasıdır. Bir diğer sebep ise Çin Halk Cumhuriyetinden ithal edilen ara mallardır. Çin'in teknoloji alanındaki ilerlemeleri

sonucunda, mal çeşitliliğine gitmesi ile birlikte Türkiye için önemli bir ticaret ortağı durumuna gelmektedir

Tablo 3.10: BEC Sistemine göre Türkiye –ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Tüketim Malı Ticareti (1992-2017 Dönemi)

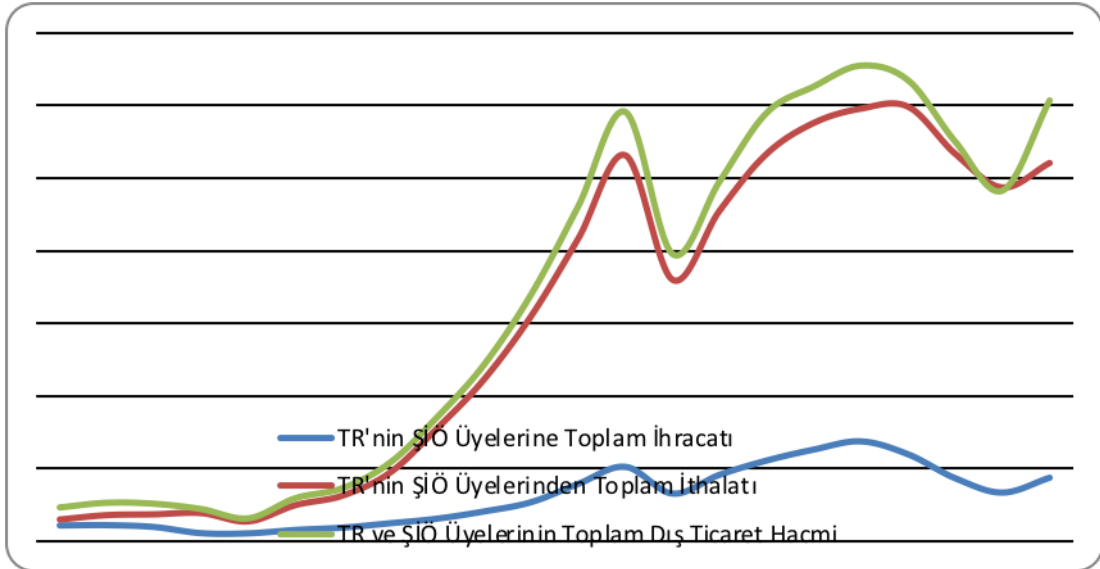
Yıllar	İhracat (X) (Milyon \$)	İhracat Değişim (%)	Pay* (%)	İthalat (M) (Milyon \$)	İthalat Değişim (%)	Pay** (%)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (X/M) (%)
1992	258		3,24	94		5,3	274,47
1993	496	92,2	6	165,6	76,2	6,62	299,52
1994	685	38,1	7,46	71,4	-56,9	5,32	959,38
1995	1.095	59,9	9,24	109,4	53,2	4,7	1000,91
1996	1.237	13	10	147	34,4	3,7	841,5
1997	1.706	37,9	12,3	202	37,4	4	844,55
1998	1.111	-34,9	7,7	235	16,3	4,7	472,77
1999	546	-50,9	3,9	280	19,1	5,8	195
2000	463	-15,2	3,3	400	42,9	4,2	115,75
2001	521	12,5	3,4	280	-30	7,3	186,07
2002	669	28,4	3,6	404	44,3	8,2	165,59
2003	967	44,5	4	760	88,1	9,7	127,24
2004	1.233	27,5	4	1.408	85,3	11,6	87,57
2005	1.556	26,2	4,5	2.258	60,4	16,2	68,91
2006	2.008	29	5,3	2.949	30,6	18,3	68,09
2007	2.505	24,8	5,7	3.442	16,7	18,4	72,78
2008	3.225	28,7	6,9	4.410	28,1	20,5	73,13
2009	2.054	-36,3	5	3.885	-11,9	20,1	52,87
2010	2.957	44	6,8	4.948	27,4	20	59,76
2011	3.516	18,9	6,7	6.227	25,8	20,8	56,46
2012	3.789	7,8	6,8	5.798	-6,9	21,7	65,35
2013	4.154	9,6	6,8	6.303	8,7	20,7	65,91
2014	3.180	-23,4	4,9	6.205	-1,6	21,4	51,25
2015	2.624	-17,5	4,4	5.402	-12,9	18,9	48,57
2016	1.760	-32,9	3	4.683	-13,3	16,8	37,58
2017	2.425	37,8	3,7	4.490	-4,1	15,8	54,01

Notlar: *Türkiye'nin toplam tüketim malı ihracatında ŞİÖ üye ülkelerin payı(%). **Türkiye'nin toplam tüketim malı ithalatında ŞİÖ üye ülkelerin payı(%). *** $C=(A/B)*100$ 100 den büyük ise dış ticaret fazlası, 100 den küçük ise dış ticaret açığı vermektedir.

Kaynak: (<http://www.tuik.gov.tr>, 2020)

Tablo 3.10'dan da görüldüğü üzere, Türkiye ile ŞİÖ ülkeleri arasında gerçekleşen dış ticarete tüketim malları ihracatı 2003 yılına kadar Türkiye'nin daha lehine gerçekleşmektedir. 2003 yılından sonra 2016 yılına kadar Türkiye'nin tüketim malları ithalatı, ihracatından her yıl fazla olmuştur. Tüketim mallarındaki değişimin en önemli sebeplerinden biri Çin ile Türkiye pazarlarının birbirlerine benzerliği ve Çin pazarının her geçen gün giderek gelişmesidir. 2005 yılında AB üyelik müzakerelerinin başlaması ile birlikte Türkiye AB üyelerine yönelmiştir.

Türkiye'nin 1999 yılında yüzde 4,3 oranında küçülmesi sonucu ŞİÖ ülkeleri ile olan dış ticaretinde azalma meydana gelmiştir. Bunun dışında 2014, 2015, 2016 yıllarında Türkiye ile ŞİÖ ülkeleri ile arasındaki ticaret hacminin küçüldüğü görülmektedir. Bunun başlıca sebeplerinden biri olarak Türkiye ekonomisinin 2014, 2015 ve 2016 yılında öteki yıllara oranla daha az büyümesi olarak ele alınabilir. Türkiye'nin dış ticaretteki değişim oranındaki düşüşün en temel özelliklerinden biri ŞİÖ ülkeleri ile olan ticaretinin en yüksek olduğu ülkelerden birinin Rusya olmasıdır. Rusya, petrol fiyatlarının düşmesi ve Ruble'nin değer kaybetmesi ile birlikte ekonomik krize girmekte, bunun sonucunda ihracat ve ithalat rakamlarında düşüşler ortaya çıkmaktadır.

Şekil 15: Türkiye ile ŞİÖ Ülkeleri Arasındaki Toplam Dış Ticaret (1996-2017 Dönemi)

Kaynak: (<https://www.tuik.gov.tr>, 2020)

Şekil 15'ten de görüldüğü gibi, Türkiye'nin ŞİÖ üyelerine yaptığı ihracatta çok yüksek artış yaşanmamasına karşın ithalatın yüksek oranda artması söz konusudur.

Türkiye'nin ŞİÖ'ye üyelik durumu ve ticaret açısından değerlendirildiğinde, Rusya ve Çin gibi ülkelerin başat rol oynamaları ve Türkiye'nin bu ülkeler ile ilişkilerini güçlendirmesi; Avrasya politikası açısından değerlendirildiğinde bölgede etkin bir güç olma, bölge güçlerini içine alabilecek oluşumlara girebilme, bu güçler içinde aktif rol üstlenebilme ve var olan bölgesel güç olabilme potansiyelini geliştirebilme açısından bakıldığında büyük önem taşımaktadır (Çomak, 2009, s. 22). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin sahip oldukları zengin doğal kaynakları kendileri işletebilmek için çaba sarf etmekte, ekonomilerini merkezi planlı modelden serbest pazar ekonomisine doğru yeniden yapılandırma uğraşı vermektedirler (Seyidoğlu, 2013, s. 318).

Türkiye'nin bu büyük fırsatı doğru bir şekilde değerlendirmesi ekonomisi açısından önemli bir kilometre taşı olacaktır. Sovyetler birliğinin dağılmasının ardından ülkelerin bağımsızlıklarını tanıyan ilk ülkenin Türkiye oluşu ülkelerin bağlarını 1991'lere taşımaktadır. Bu da ülkeler arasında güçlü bağların oluşmasına sebep olmuştur. Brzezinski'nin 'Avrasya yerkürenin en büyük kıtasıdır ve jeopolitik olarak bir eksenidir, Avrasya'ya hükmeden bir güç, dünyanın en ileri ve ekonomik olarak en verimli üç bölgesinden ikisini kontrol edecektir' tezi göz önünde bulundurulduğunda, Avrasya'nın yaklaşık %90'ını oluşturan Şanghay İşbirliği Örgütü'ne etkin bir üye olmanın ne denli önemli olduğu ortadadır (Brzezinski, 2017, s. 52).

Tablo 3.11. BEC Sistemine Göre 2000-2014 Türkiye –ŞİÖ Dış Ticareti (Milyon ABD \$)

Yıllar	Yatırım Malı İhracatı	Yatırım Malı İthalatı	Ara Malı İhracatı	Ara Malı İthalatı	Tüketim Malı İhracatı	Tüketim Malı İthalatı
2000	106	386	769	6.382	575	407
2005	386	2.218	2.902	21.533	1.888	2.276
2006	746	3.143	3.673	30.812	2.472	3.004
2007	1.298	4.620	5.716	40.450	3.013	3.491
2008	1.644	5.300	7.603	51.675	4.064	4.460
2009	930	4.724	5.783	31.144	2.740	3.934
2010	1.177	6.158	8.016	42.230	3.937	5.007
2011	1.800	7.550	9.541	55.299	4.629	6.249
2012	1.732	8.050	17.440	55.780	4.857	5.866
2013	1.593	9.641	11.712	53.928	4.854	6.340
2014	1.619	9.086	8.946	54.276	5.438	6.235

Kaynak: (<https://www.tuik.gov.tr>, 2020)

Bu sınıflandırma temel alındığında TUIK verilerinden hazırlanan Tablo 5’de de görüldüğü gibi Türkiye, tüm mal gruplarında ŞİÖ’ den ithalatçı konumundadır (diğer mal grupları dış ticareti çok düşük olduğundan Tablo 3.11’de yer almamaktadır)

Bundan sonraki bölümlerde SSCB’nin dağılması ile birlikte 1996 yılında kurulan ŞİÖ üyesi olan Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Hindistan ve Pakistan ile Türkiye arasındaki dış ticaret ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. İnceleme neticesinde ŞİÖ üyesi ülkelerle Türkiye tarafından kurulacak veya geliştirilecek ikili ticari ilişkilerin ekonomik açıdan değerlendirilmesi mümkün olacaktır.

3.4.2.1. Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki Ticari İlişkiler

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin dağılması ile kurulan ve Sovyetlerin mirasçısı sayılan Rusya Federasyonu ile ekonomik ilişkiler başlamıştır. Sovyetler daha çok dışa kapalı bir ekonomi politikası izlerken Rusya serbest piyasa ekonomisine geçmiştir. Rusya sınırlarının yatırıma açılması ile birlikte birçok Türk şirketi Rusya’da yatırıma başlamıştır. Sovyetler zamanında 1984 ve 1987 yıllarında imzalanan doğalgaz anlaşması ile Türkiye ve Rusya arasındaki ticaret daha da şekillenmiştir. Yapılan anlaşma gereği Rusya’dan alınan doğalgazın %70’nin Türk malları ile ödenmesine karar verilmiş ve böylece Türk malları Rus pazarına girmiş (Egeli, 2008, s. 6-7).

Türkiye-Rusya dış ticaret ilişkileri Tablo 34’te özetlenmiştir. Tablodan da görüldüğü üzere Türkiye ile Rusya arasında gerçekleştirilen dış ticarete Türkiye aleyhine bir durum gelişmektedir. 2008’de yaşanan Küresel Krizden başta ABD olmak üzere Almanya, Fransa, İtalya gibi birçok ülke etkilenmiştir fakat Türkiye bu krizi 2008 yılından sonra hissetmeye başlamıştır. 2008 yılından sonraki ithalat ve ihracat oranındaki düşmeler bundan kaynaklanmaktadır. Türkiye açısından önemli bir pazar konumunda olan Avrupa ülkeleri ve ABD gibi ülkelerde yaşanan küçülmeden dolayı yeterli oranda ihracat yapılamamıştır. Bu durum Rusya’dan yapılan ithalatın kısılmasına neden olmuştur. Krizin Rusya’yı da etkilemesi sonucu Tüm dünyada olduğu gibi 2009, 2010 yıllarında ihracatta düşüşler yaşanmıştır (Yıldırım, 2010, s. 47-49).

Tablo 3.12: Türkiye-Rusya Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	Dış Denge
2000	643.903	3.886.583	4.530.486	-3.342.680
2001	924.107	3.435.673	4.359.780	-2.511.566
2002	1.172.039	3.891.722	5.063.761	-2.179.683
2003	1.367.591	5.451.316	6.818.907	-4.083.725
2004	1.859.187	9.033.138	10.892.325	-7.173.951
2005	2.377.050	12.905.620	15.282.670	-10.528.570
2006	3.237.611	17.806.239	21.043.850	-14.568.628
2007	4.726.853	23.508.494	28.235.347	-18.781.641
2008	6.483.004	31.364.477	37.847.481	-24.881.473
2009	3.202.398	19.450.085	22.652.483	-16.247.587
2010	4.628.153	21.600.641	26.228.794	-16.972.488
2011	5.992.663	23.952.914	29.945.548	-17.960.281
2012	6.680.586	26.625.286	33.305.872	-19.944.700
2013	6.964.209	25.064.214	32.028.423	-18.100.004
2014	5.943.014	25.293.392	31.239.105	-19.347.679
2015	3.588.657	20.401.756	23.990.413	-16.813.099
2016	1.732.954	15.162.386	16.895.340	-13.429.432
2017	2.734.316	19.514.094	22.248.410	-16.779.778
2018	3.401.617	22.306.475	25.708.092	-18.904.858
2019/5	1.466.986	9.005.067	10.472.053	-7.538.081

Kaynak: (<https://ticaret.gov.tr/>, 2020)

Tablo 3.12’de görüldüğü üzere Türkiye Rusya’dan genel olarak mineral yakıtlar ve mineral yağlar yani doğalgaz ve petrol gibi ürünlerden alım yapmaktadır. 2006 yılından 2015 yılına kadar bakıldığında Türkiye’nin Rusya’dan yaptığı ithalatın yarısından fazlası enerji alanındadır daha sonra ise demir çelik ve hububat gelmektedir. Türkiye’nin Rusya’ya yaptığı ihracatın başında ise otomobil, traktör, motosiklet gibi ürünler gelmektedir. Bunları meyve, sebze ve kazanlar, mekanik cihazlar gibi ürünlerin aksam ve parçaları izlemektedir (<http://www.tuik.gov.tr>, 2020).

Türkiye ile Rusya enerji alanında sıkı bir işbirliği içerisindedir. Türkiye ilk nükleer santral ihalesini bir Rus şirkete vermiştir. Genel olarak enerji alanında Türkiye’nin jeopolitik konumu bakımından Rusya ile Türkiye arasında taşıma için anlaşmalar imzalanmıştır. Bunlardan ilki 1997 yılında iki ülke arasında imzalanan Karadeniz Doğalgaz Boru Hattı Mavi Akım projesidir. 2001 yılında Rusya-Türkiye-Orta Asya

arasında siyasi ve ekonomik gelişim için bir grubun oluşturulmasına bu grubun ilişkileri geliştirmek için çalışmasına karar verildi (Çulha, 2017, s. 288-289).

İki ülke arasında Mavi Akımdan sonra imzalanan en büyük anlaşma Türk Akımı projesidir. Bu proje ile Türkiye, Rusya ile Batı arasındaki doğalgaz sevkiyatın da transit ülke konumuna gelmektedir. Türk akımı projesinin ortaya çıkmasının sebebi Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan Kırım sorunudur. Rusya'nın Kırım'ı işgal etmesi ve Ukrayna ile arasının bozulması sonucunda ülkesindeki doğalgazı taşımak için başka alternatif yollar arayışına girmiştir. Rusya Ukrayna ile yaşadığı bu sorunun benzerini ileride Romanya ve Bulgaristan ile yaşaması durumunda başka bir alternatif yol güzergâhı gerçekleştirerek bu sorunları azaltmak istemiştir. Türkiye jeopolitik konumu bakımından bölgede en uygun ülke konumundadır (Bilen, 2016).

Tablo 3.13. Türkiye'nin Rusya Federasyonu'ndan İthalatında Mal Gruplarına Göre Dağılımı (İlk 5 Fasil / Milyon \$)

Fasil	Hareket	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Mineral Yakıtlar ve Yağlar	Dünyadan İthalat	38.496	54.117	60.116	55.917	54.889	37.841
	Rusya'dan İthalat	15.951	16.832	19.012	17.118	16.493	12.938
	Rusya'nın Payı (%)	41,44	31,10	31,63	30,61	30,05	34,19
	Rusya'nın Toplam İhracat	262.683	352.185	368.853	372.036	346.119	216.101
Çelik	Dünyadan İthalat	16.118	20.424	19.642	18.690	17.575	14.775
	Rusya'dan İthalat	2.130	3.066	2.648	2.924	2.689	2.743
	Rusya'nın Payı (%)	13,22	15,01	13,48	15,65	15,30	18,57
	Rusya'nın Toplam İhracat	18.756	21.980	22.607	20.069	20.555	15.220
Alüminyum ve Mamülü	Dünyadan İthalat	1.056	1.931	1.514	2.000	2.339	1.664
	Rusya'dan İthalat	387	545	887	1.005	1.451	883
	Rusya'nın Payı (%)	36,69	28,26	58,56	50,25	62,03	53,04
	Rusya'nın Toplam İhracat	2.396	4.438	6.251	4.752	7.086	5.652
Hububat	Dünyadan İthalat	2.487	3.258	2.984	3.236	3.499	3.333
	Rusya'dan İthalat	869	1.171	973	841	1.108	868
	Rusya'nın Payı (%)	34,94	35,95	32,63	25,99	31,68	26,05
	Rusya'nın Toplam İhracat	6.668	7.739	7.262	7.124	6.325	7.060
Hayvansal ve Bitkisel Yağlar	Dünyadan İthalat	990	1.602	1.865	1.810	2.133	1.860
	Rusya'dan İthalat	91	102	645	548	875	797
	Rusya'nın Payı (%)	9,20	6,39	34,61	30,31	41,04	42,86
	Rusya'nın Toplam İhracat	680	1.059	2.256	2.185	2.266	1.873

Kaynak: <http://www.trademap.org/Index.aspx> (2020)'de yer alan veriler kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır. Sıralama 2015 yılı verilerine göre dir.

Tablo 3.13’da yer alan verilere göre Türkiye’nin ŞİÖ üyesi olan Rusya Federasyonu’ndan yaptığı ithalatta rafine petrol, doğalgaz, demir cevheri, ham alüminyum, buğday, gübre, bitkisel yağlar ile demir ve çelik önemli bir paya sahiptir. Nitekim Türkiye’nin ithal ettiği doğalgazın %55-56’sı boru hattı ile Rusya Federasyonu’ndan gelmektedir. Özellikle 27. fasıla giren eşyanın ağırlıklı olarak bu ülkeden ithal edilmesi, Türkiye’nin enerji bakımından Rusya Federasyonu’na bağımlı olduğunu da göstermektedir. Diğer taraftan Türkiye ithal ettiği hububatın ortalama %48,14’ünü, alüminyum ve mamullerinin %31,21’ini ve bitkisel ve hayvansal yağların %27,40’ını Rusya Federasyonu’ndan ithal etmektedir. 2015’te Rusya Federasyonu; Türkiye’nin ihracat yaptığı ülkeler arasında Almanya, İngiltere, Irak, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İsviçre, İspanya, Birleşik Arap Emirlikleri ve İran’ın ardından 11.sıradadır. 2014 yılında yedinci; 2013’te dördüncü; 2012, 2011 ve 2010’da ise altıncı sıradadır. Türkiye’nin ithalat yaptığı ülkeler arasında Almanya, İngiltere, Irak, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İsviçre, İspanya, Birleşik Arap Emirlikleri ve İran’ın ardından 11. sıradadır. 2014’te yedinci; 2013’te dördüncü; 2012, 2011 ve 2010 yıllarında ise altıncı sıradadır (TÜİK, 2016).

Tablo 3.14. Türkiye’nin Rusya Federasyonu’na İhracatında Mal Gruplarına Göre Dağılımı (İlk 5 Fasil-Milyon \$)

Fasil	Hareket	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Meyveler	Dünyaya İhracat	3.494	3.908	3.807	3.969	4.327	4.355
	Rusya'ya İhracat	566	597	544	614	622	599
	Rusya'nın Payı (%)	16,22	15,28	14,31	15,48	14,38	13,77
	Rusya'nın Toplam İthalatı	5.471	6.204	6.279	6.401	5.479	3,944
Sebzeler	Dünyaya İhracat	1.108	1.070	966	1.039	1.082	1.040
	Rusya'ya İhracat	301	319	322	347	384	336
	Rusya'nın Payı (%)	27,22	29,82	33,39	33,40	35,56	32,37
	Rusya'nın Toplam İthalatı	2.223	3.039	2.485	2.881	2.959	1.891
Makineler	Dünyaya İhracat	9.415	11.560	12.006	12.989	13.591	12.333
	Rusya'ya İhracat	276	498	563	729	577	317
	Rusya'nın Payı (%)	2,94	4,31	4,69	5,62	4,25	2,58
	Rusya'nın Toplam İthalatı	36.982	51.672	57.818	56.964	52.105	34.147

Plastikler ve Mamulü	Dünyaya İhracat	13.814	15.803	15.150	17.000	18.063	5.358
	Rusya'ya İhracat	588	831	771	947	646	186
	Rusya'nın Payı (%)	4,26	5,26	5,09	5,57	3,58	3,47
	Rusya'nın Toplam İthalatı	22.677	37.860	44.604	40.193	31.426	7.629
Örme Eşya	Dünyaya İhracat	3.717	4.580	5.014	5.608	6.097	1.140
	Rusya'ya İhracat	230	273	300	319	307	168
	Rusya'nın Payı (%)	6,20	5,97	6,00	5,69	5,04	11,01
	Rusya'nın Toplam İthalatı	8.125	10.057	11.503	11.466	11.030	269

Kaynak: <http://www.trademap.org/Index.aspx> (2020)'de yer alan veriler kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır. Sıralama 2015 yılı verilerine göre dir.

Tablo 3.14'da yer alan verilere göre Türkiye ŞİÖ üyesi olan Rusya Federasyonu'na ihraç ettiği başlıca eşya; narenciye, domates, üzüm, salatalık gibi sebzeler ve meyveler, tekstil ürünleri, beyaz eşya, otomotiv, mobilya, plastikten mamul eşya ve mücevherat ürünleri bulunmaktadır. 2015 sonu itibariyle Türkiye'nin eşya türleri bazında Rusya Federasyonu'na yaptığı ihracatta daralmanın etkisi görülebilmekle birlikte fasıl bazında bu ülkeye yapılan ihracatta ilk beş sırada yer alan eşyanın toplam ihracattaki payı, ortalama; % 14,91; %31,96; % 4,07; % 4,54 ve % 6,65 civarındadır.

3.4.2.2. Türkiye ile Çin Arasındaki Ticari İlişkiler

Türkiye ile Çin arasında 1974 yılında Ticaret antlaşması, 1981 yılında Çin ile Ticaret Protokolü ve 1982 yılında "1983-1984 Türkiye-Çin Ekonomi, Sınai ve Teknolojik İşbirliği Karma Komitesi Tutanağı" imzalanmıştır. 1995 yılında Türkiye ve Çin arasında gerçekleşen ziyaretler sonrası İpek Yolu ticaretinin tekrar canlandırılması konusu gündeme gelmiştir. 2001 yılında hazırlanan "Harekat Planı" ile iki ülke arasında kültürel ve ekonomik ilişki arttırılmak istenmiştir (Karacadağ, 2016).

İki ülke arasında çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır ve en son imzalanan anlaşma olan Uluslararası Karayolları Taşımacılık Anlaşması bu anlaşmaların en önemlilerindedir. Çin lojistik projeleri için 2 trilyon dolarlık bir bütçe ayırmıştır ve ayrılan bu bütçenin ilk kullanım yeri olarak Türkiye seçilmiştir. Yapılan bu anlaşma neticesinde Türkiye, Çin'in ihraç ettiği malları üçüncü bir ülke olan yani Rusya AB ülkeleri Türk Cumhuriyetler gibi ülkelere taşıyabilecektir. Çin'in bu anlaşmayı ilk

olarak Türkiye ile gerçekleştirmesi ve Türkiye'nin iyi bir ortak olabileceğini düşünmesinin temel sebebi İpek Yolunu tekrardan canlandırma düşüncesidir. Yapılan bu anlaşmalar, yollar ve lojistik operasyonlar sayesinde Türkiye lojistik ve ihracat alanında kazanım sahibi olacaktır (Yücel, 2015).

Tablo 3.15 incelendiğinde Türkiye'nin Çin ile arasında gerçekleşen dış ticarete yüksek miktarda dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Türkiye'nin Çin'den ithalatı 2010-2016 yılları arasında %10'luk bir paya sahiptir. Türkiye'nin 1996'dan 2013 yılına kadar Çin'e yaptığı ihracatın Türkiye'de kriz yaşanan 1999 yılı hariç her yıl arttığı gözlenmektedir. Türkiye'nin büyüme oranındaki düşüşü ile birlikte Çin pazarına ihraç ettiği ürünlerde de azalma meydana gelmiştir. Tablodan görüldüğü gibi, 1996-2016 döneminde Türkiye'nin ithal ettiği ürünler artmaktadır. Buradan hareketle dünyada büyüyen Çin etkisinin Türkiye pazarında da rağbet gördüğü rahatlıkla söylenebilir.

Türkiye'nin Çine ihraç ettiği ürünlerin başında mermer ve traverten, kurşun, çinko, krom, demir, bakır, bor oksitleri ve bor asitler gelmektedir. Türkiye'nin ithal ettiği ürünlerin başında ise sırasıyla otomatik bilgi işlem makineleri ve üniteleri, oyuncaklar, ses, görüntü ve çevirmeye yarayan araçlar, hücresel/diğer kablosuz ağlar için telefonlar ve yük/insan taşıma amaçlı gemiler gelmektedir (<http://www.mfa.gov.tr>, 2020).

Tablo 3.15. Türkiye-Çin Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2007	1.039.523	13.234.092	14.272.615	-12.194.569
2008	1.437.204	15.658.210	17.095.414	-14.221.007
2009	1.599.139	12.676.573	14.275.712	-11.077.433
2010	2.269.175	17.180.806	19.449.982	-14.911.631
2011	2.466.316	21.693.336	24.159.652	-19.227.019
2012	2.833.255	21.295.242	24.128.497	-18.461.987
2013	3.600.865	24.685.885	28.286.751	-21.085.020
2014	2.861.052	24.918.224	27.779.276	-22.057.171
2015	2.414.790	24.873.457	27.288.247	-22.458.666
2016	2.328.044	25.441.433	27.769.477	-23.113.389
2017	2.936.262	23.370.620	26.306.882	-20.434.358
2018	2.912.539	20.719.063	23.631.602	-17.806.524

Kaynak: (<https://ticaret.gov.tr/>, 2020)

Tablo 3.16. Türkiye'nin Çin'e İhracatında Mal Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

ÜRÜNLER	2013	2014	2015
MERMER VE TRAVERTEN, EKOSİN, SU MERMERİ, KİREÇLİ TAŞLAR	977,2	825,0	726,0
PEROKSİBORATLAR (PERBORATLAR)	224,8	218,5	197,7
KROM CEVHERLERİ VE KONSANTRELERİ	422,6	273,1	186,0
KURŞUN EVHERLERİ VE KONSANTRELERİ	154,3	97,7	117,3
KIYMETLİ METAL CEVHERLERİ VE KONSANTRELERİ	184,1	134,7	114,7
BAKIR CEVHERLERİ VE KONSANTRELERİ	405,7	215,8	111,2
TABİİ BORATLAR VE BUNLARIN KONSANTRELERİ	109,5	117,4	108,3
SENTETİK FİLAMANT DEMETLERİ	30,9	6,0	35,0
YÜN VE YAPAĞI (KARDESİZ/TARANMAMIŞ)	24,8	34,4	28,4
MERKEZİ ISITMA KAZANLARI (84.02 POZİSYONUNDAKİLER HARİÇ)	27,7	37,2	28,2
DOKUNMUŞ HALILAR VE DOKUMAYA ELVERİŞLİ MADDELERDEN DİĞER YER KAPLAMALARI	44,7	49,5	27,2
BOR OKSİTLERİ, BORİK ASİTLER	55,3	44,2	26,3
TIPTA, CERRAHİDE, DIŞÇİLİKTE VE VETERİNERLİKTE KULLANILAN ALET VE CİHAZLAR	13,9	19,6	25,7
DEBAGATTE KULLANILAN SENTETİK ORGANİK VE ANORGANİK MADDELER VE MÜSTAHZARLAR	23,7	23,1	24,8
DİĞER KABUKLU MEYVELER (TAZE/KURUTULMUŞ) (KABUĞU ÇIKARILMIŞ/SOYULMUŞ)	1,6	2,1	23,1
DEMİR VEYA ÇELİKTEN ELEKTRİKSİZ MERKEZİ ISITMAYA MAHSUS RADYATÖR, MOTORLU HAVA PÜSKÜRTÜCÜLER, BUNLAR	26,6	29,8	22,1
DABAKLANMIŞ, APRELENMİŞ KÜRKLER	37,8	24,0	19,0
TURBOJETLER, TURBOPROPELLERLER VE DİĞER GAZ TÜRBİNLERİ	1,0	0,5	17,8
TARİFENİN BAŞKA YERİNDE BELİRTİLMİYEN MEYVE VE YENİLEN DİĞER BİTKİ PARÇALARININ KONSERVELELERİ	11,2	10,9	17,8
EKMEK, PASTA, KEK, BİSKÜVİ VE DİĞER EKMEKÇİ MAMÜLLER, HOSTİ, BOŞ İLAÇ KAPSÜLÜ MÜHÜR GÜLLACI, PİRİNÇ	7,8	12,4	15,3

Kaynak: (<https://www.trademap.org/Index.aspx>, 2020)

Türkiye ile ŞİÖ üyesi olan Çin Devletine ilişkin ülkemizin ihracının yetersiz olmasının başlıca sebepleri bulunmaktadır. Çin'in kullanım eğilimleriyle piyasa farklılığı, Çin piyasasının “kendine özgü” dokusu, bölge içi (Güneydoğu Asya ve Pasifik) alım-satımın çok etkili olması, Çin hükümetinin ehemmiyetli, global ticaret devletleri ve bloklarınca sarılması bir sebeptir. Ülkemizin Çin Hükümetine ihracının yapısına bakıldığında; Çin iktisadının gereksinim hissettiği hammaddeler ve kimyasal maddeler yoğunluklu bir yapısının olduğu görülmüştür. Bu bağlamda,

mermer ve doğal taş, krom cevherleri, bakır cevherleri, kurşun cevherleri, manganez ve kimyasal maddeler ülkemizin Çin Hükümetine başlıca ihracat mallarını oluşturmaktadır. Aynı zamanda, oto yedek parçaları, farklı makineler, deri, yün ve fındık gibi birçok mal gruplarının ihracında da iyileşmeler görülmüştür (Gümrük Müsteşarlığı, 2016).

Tablo 3.17: Türkiye'nin Çin'den İthalatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon \$)

ÜRÜNLER	2013	2014	2014
BENZER EŞYA VE BU EŞYANIN AKSAM VE	2.440,8	2.636,4	2.959,0
ELEFON CİHAZLARI, SES, GÖRÜNTÜ VEYA	1.819,4	1.802,0	1.394,1
DİĞER BİLGİLERİ ALMAYA VEYA VERMEYE			
MAHSUS DİĞER CİHAZLAR			
OTOMATİK BİLGİ İŞLEM MAK. BUNLARA AİT	0,2	72,1	510,9
BİRİMLER; MANYETİK VEYA OPTİK			
OKUYUCULAR, VERİLERİ KODA DÖNÜŞT			
DEMİR VEYA ALAŞIMSIZ ÇELİKTEN YARI	770,3	561,8	464,7
MAMULLER			
SADECE VEYA ESAS İTİBARIYLA 85.25 İLA 85.28	447,1	465,0	450,8
POZİSYONLARINDA YER ALAN CİHAZLARA			
MAHSUS AKSAM VE PARÇA			
SENTETİK FİLAMENT İPLİKLERİ (DİKİŞ İPLİĞİ	354,0	427,2	391,3
HARİÇ) (PERAKENDE OLARAK SATILACAK			
HALE GETİRİLMEMİŞ)			
DİĞER AYDINLATMA CİHAZLARI, IŞIKLI	283,9	317,9	373,6
PANOLAR, IŞIKLI TABELALARI VE			
KARAYOLU TAŞITLARI İÇİN AKSAM, PARÇA	74,2	132,7	362,0
VE AKSESUARLAR 283,9 317,9 373,6 8541			
DİYODLAR, TRANSİSTÖRLER VB YARI			
İLETKEN TERTİBAT; IŞIK YAYAN DİYODLAR;			
MONTE EDİLMİŞ PİEZO ELEKTRİK			
ELEKTRİK TRANSFORMATÖRLERİ, STATİK	287,1	318,1	310,0
KONVERTÖRLER (ÖRNEĞİN; REDRESÖRLER)			
VE ENDÜKTÖRLER			
ÜÇ TEKERLEKLİ BİSİKLETLER, SKUTERLER,	343,1	351,1	304,5
OYUNCAK BEBEKLER, DİĞER OYUNCAKLAR,			
KÜÇÜLTÜLMÜŞ MODELLER, BİLM			
HAVA VEYA VAKUM POMPALARI, HAVA VEYA	349,2	278,2	278,0
DİĞER GAZ KOMPRESÖRLERİ, FANLAR,			
ASPİRATÖRÜ OLAN HAVALANDIRMAYA			
DİĞER ALAŞIMLI ÇELİKTEN YASSI HADDE	6,0	67,0	275,1
MAMULLERİ (GENİŞLİĞİ 600 MM.VEYA DAHA			
FAZLA)			
MONİTÖRLER VE PROJEKTÖRLER,	249,0	222,7	247,2
TELEVİZYON ALICI CİHAZLARI			
ELEKTRİKLİ SU ISITICILARI, ELEKTROTERMİK	263,6	268,1	237,8
CİHAZLAR, ORTAM ISITICILARI, SAÇ VE EL			
KURUTUCULARI, ÜTÜLER			
ELEKTRİK MOTORLARI VE JENERATÖRLER	231,1	216,3	227,0
[ELEKTRİK ENERJİSİ ÜRETİM (ELEKTROJEN)			

GRUPLARI HARİÇ]			
BORULAR, KAZANLAR, TANKLAR, DEPOLAR VE BENZERİ DİĞER KAPLAR İÇİN MUSLUKLAR, VALFLER (VANALAR) VE BEN	238,1	231,3	224,0
DERİ VE KÖSELEDEN SANDIK, BAVUL, VALİZ, EVRAK ÇANTASI, SEYAHAT EŞYASI, KILIF VB.	276,2	284,8	218,4
BASKI YAPMAYA MAHSUS MAKİNALAR; KOPYALAMA VE FAKS MAKİNALARI;	282,7	283,9	213,0
BUNLARIN AKSAM, PARÇA VE AKSESUARLARI			
PLASTİKTEN DİĞER EŞYA	193,0	230,6	211,8
PLASTİK, KAUÇUK SIVANMIŞ, EMDİRİLMİŞ ELYAFTAN HAZIR GIYİM EŞYASI	189,0	184,9	203,6

Kaynak: (<https://www.trademap.org/Index.aspx>, 2020)

ŞİÖ üyesi olan Çin'den gerçekleştirilen ithalatın yapısı incelendiğinde, geniş bir ürün çeşitliliği ile karşılaşılmaktadır. İthalatın önemli bir bölümünü yatırım ve ara malları (3/4'ünü), geri kalanını ise tüketim malları oluşturmaktadır. 2010 yılı verilerine göre Türkiye'nin Çin'den ithalatında öne çıkan kalemler, otomatik bilgi işlem makineleri ve aksamı, telli telefon-telgraf için elektrikli cihazlar, elektrikli ses/görüntülü işaret cihazlar, elektrik konvertörleri, pamuk, oyuncak, televizyon alıcıları, iplik ve oto yedek ürünleridir (Gümrük Müsteşarlığı, 2016).

3.4.2.3. Türkiye ile Kazakistan Arasındaki Ticari İlişkileri

Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte Türkiye ile arasında dış ticaret başlamıştır. İki ülke arasındaki tarih, kültür ve köken olarak bağ olması bu ticaretin başlamasında önemli rol oynamaktadır. Tablo 36'ya bakıldığında Türkiye ile Kazakistan arasında gerçekleşen ticarete Kazakistan lehine Türkiye aleyhine bir durum söz konusudur. Şanghay İşbirliği Örgütü üyelerinden Kazakistan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında, Türkiye ile en fazla ticaret hacmi gerçekleştiren ülkedir. Tablo 3.18'e baktığımızda Türkiye ile Kazakistan arasındaki ithalat ve ihracat rakamları inişli çıkışlı gözükmektedir. 2009 yılına kadar artan bir ticaret söz konusudur. 2008 Küresel ekonomik krizin çıkması ile birlikte iki ülke de ticari pazarlarını küçültmek durumunda kalmıştır. Tablo da görüldüğü üzere ticaret rakamları azalsa da ülkelerin dış ticaret hacmindeki pay fazla bir düşüş yaşamamıştır. 2009'dan 2012 yılına kadar yine artan bir ticaret hacmi ile iki ülke de ekonomik gelişime hız katmıştır. 2013 yılından sonra Kazakistan ekonomisinin küçülmesi ile birlikte dış ticaret hacmi tekrar düşmeye başlamıştır (<https://www.trademap.org>, 2020).

Tablo 3.18’de görüldüğü gibi Türkiye Kazakistan’a en fazla ara mal ve tüketim mali ihraç ederken, Kazakistan’dan ara mal ithal etmektedir. Türkiye’nin Kazakistan’dan ithal ettiği ara mallar Türkiye’nin ihraç ettiği yatırım ve tüketim mallarının toplamından fazladır. Türkiye’nin Kazakistan’a ihraç ettiği ürünlerin başında; inşaat malzemeleri, mücevherci eşyası ve aksamı, halı ve yer kaplamaları ve plastik ürünleri gelmektedir. En çok ithal ettiğimiz ürünler; ham petrol, rafine edilmiş bakır ve bakır alaşımları(ham), işlenmemiş kurşun, doğalgaz, işlenmemiş çinko ve alüminyum ve buğday. Türkiye’nin ithal ettiği ürünlerin başında bakır ve bakırdan eşya ve mineral maddeler gelmektedir. Türkiye Kazakistan'dan teknoloji değil, daha çok yeraltı kaynakları ithal etmektedir. İthal edilen yeraltı kaynakları ile Türkiye Kazakistan arasındaki dış ticarete açık meydana gelmektedir (<https://www.mfa.gov.tr>, 2020).

Tablo 3.18: Türkiye Cumhuriyeti Kazakistan Cumhuriyeti arasındaki dış ticaret (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2007	1.079.887	1.284.049	2.363.936	-204.162
2008	890.568	2.331.992	3.222.561	-1.441.424
2009	633.441	1.348.903	1.982.345	-715.462
2010	818.900	2.470.967	3.289.866	-1.652.067
2011	947.822	3.020.009	3.967.831	-2.072.187
2012	1.068.625	3.370.975	4.439.600	-2.302.350
2013	1.039.382	3.106.139	4.145.521	-2.066.758
2014	977.487	2.453.438	3.430.925	-1.457.950
2015	750.027	1.389.643	2.139.670	-639.616
2016	623.715	1.334.646	1.958.361	-710.930
2017	746.244	1.677.932	2.424.177	-931.688
2018	695.265	2.181.678	2.876.943	-1.486.413

Kaynak: (<https://ticaret.gov.tr/>, 2020)

İki ülke arasındaki dış ticaretin mal gruplarına göre dağılımını gösteren aşağıdaki Tablo 3.19’e göre Türkiye ile ŞİÖ’nün üyesi olan Kazakistan arasındaki ticarete ön plana çıkan sektörler; tarım ve hayvancılık, imalat sanayi ve toptan ve perakende ticarettir. B, K ve O gruplarında yer alan balıkçılık, gayrimenkul kiralama ve iş yeri faaliyetleri, diğer sosyal toplumsal ve kişisel hizmetler sektörlerinde dış ticaret oldukça düşük düzeyde gerçekleşmektedir. E grubunda yer alan elektrik ve gaz sektöründe ise, dış ticaret yapılmamaktadır.

Tablo 3.19: Türkiye- Kazakistan Dış Ticaretinin Mal Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon \$)

	A		B		C		D		E		G		K		O	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
19	3	1.08	-	-	18	63	19.375	8.598	-	-	-	198	-	-	-	-
92		2				0										
20	4.57	15.6	-	-	62	17	114.05	156.28	-	-	12	4.35	-	-	-	-
00	2	20				0	1	8			3					
20	2.99	17.2	-	-	168	65	456.53	527.76	-	-	39	13.2	113	-	96	-
05	2	69				8	6	2			07					
20	2.71	119.	17	-	1.2	23	814.82	1.224.	-	-	27	48.0	3	-	11	-
10	2	404			04	0	2	852			40				1	
20	4.49	112.	-	-	503	11	942.79	1.789.	-	-	15	92.6	4	-	14	-
11	0	750				7	3	547			99					
20	5.88	261.	17	-	568	74	1.061.	1.748.	-	-	11	45.6	234	-	57	-
12	4	636					747	701			5	72				
20	10.2	77.9	93	-	801	4	1.027.	1.666.	-	-	51	15.5	557	-	24	-
13	89	56					602	557			96					
20	11.0	91.4	25	-	727	95	963.06	1.136.	-	-	14	8.53	2.2	-	94	-
14	85	83	5			9	2	150			7	46				
20	7.62	14.3	16	-	279	-	740.26	1.093.	-	-	10	2.20	1.6	-	18	-
15	2	78	2				5	243			9	67				
20	26.6	31.8	16	-	67	2	596.18	1.052.	-	-	70	7.83	545	-	3	1
16	76	52	4				7	048			7					
20	11.1	80.7	13	-	259	4	734.35	1.377.	-	-	3	5.09	376	-	11	3
17	99	92	1				3	259			5				1	

Kaynak: (<https://www.tuik.gov.tr>, 2020)

3.4.2.4. Türkiye ile Kırgızistan Arasındaki Ticari İlişkiler

Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ilk ekonomik işbirliği adımı, 29 Mayıs 1991 tarihinde Ekonomik ve Ticari İşbirliği Protokolü imzalanması ile başlamıştır. Türkiye'nin Kırgızistan'a ihraç ettiği başlıca ürünler; mücevherci eşyası ve aksamı, ütü, elektrom etik cihazlar, dokunmuş halılar, ütüler, tekstil ürünleri, kişisel temizlik ürünleri, kakao içermeyen şeker mamulleri ve elektrikli su ısıtıcılarıdır. Türkiye'nin Kırgızistan'dan ithal ettiği ürünler; kuru baklagiller, işlenmiş kurşun ve alüminyum, pamuk, taze kurutulmuş meyveler, bakır hurdaları, alüminyum hurdaları ve konserve sebzeler (<https://ticaret.gov.tr>, 2020).

Tablo 3.20: Türkiye Cumhuriyeti Kırgızistan Arasındaki Dış Ticaret (Milyon ABD\$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2007	181.311	45.020	226.331	136.291
2008	191.351	47.974	239.325	143.376
2009	140.002	31.446	171.448	108.556
2010	129.202	30.900	160.102	98.302
2011	180.241	52.123	232.364	128.118
2012	257.470	45.226	302.697	212.244
2013	388.336	36.964	425.300	351.372
2014	421.431	65.648	487.079	355.783
2015	294.702	76.858	371.560	217.844
2016	308.933	101.067	410.000	207.866
2017	343.6	143.794	487.394	199.806
2018	291.53	41.165	332.695	250.365

Kaynak: (<https://ticaret.gov.tr/>, 2020)

Tablo 3.20'de Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ticarete bakıldığında Türkiye lehine Kırgızistan aleyhine bir durum söz konusudur. Türkiye ile Kırgızistan arasındaki dış ticarete bakıldığında Türkiye'nin ihracatının başında tüketim malları gelmekte ithalatını ise ara mallardan yapmaktadır. İki ülkenin ticaretindeki pay açısından bakıldığında küçük pay olarak görülmektedir. 2006 yılından günümüze kadar iki ülke arasındaki ticareti arttırmaya çalıştığı görülmektedir. 2008 yılında yaşanan kriz sebebiyle 2009-2010 yılında ithalat ve ihracat da yani iki ülke ticareti açısından da bir küçülme olduğu gözlemlenmektedir (Kaderli ve Küçükkaya, 2012, s. 85-91).

Tablo 3.20'ye baktığımızda Türkiye'nin 2013-2014 yıllarında Kırgızistan'a yaptığı ihracat oranında büyük artış olmuştur. Türkiye tarihinde ilk defa Kırgızistan'a bu kadar yüksek miktarda bir ihracat gerçekleştirilmiştir. Bunun başlıca sebeplerinden biri Kırgızistan ekonomisinin 2013 ve 2014 yıllarında büyük oranda gelişme göstermesidir. Ülke ekonomisinin gelişmesi ile birlikte ticaret hacmi artmış ve ithalat ve ihracatlarında tarihindeki en yüksek seviyeyi görmüştür. Şanghay İşbirliği Örgütü üyeleri ile Türkiye arasında yapılan ticarete Türkiye'nin lehine olduğu tek ülke Kırgızistan'dır (<https://www.trademap.org>, 2020).

İki ülke arasındaki dış ticaretin sektörel dağılımını gösteren yukarıdaki Tablo 3.21'e göre, Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ticarete ön plana çıkan A, D ve G gruplarından yalnızca imalat sanayi sektörünü içeren D grubunda Türkiye karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. İhracatı belirleyen bu temel grup aynı zamanda Türkiye'nin geleneksel ihraç ürünleridir. B ve E gruplarını içeren balıkçılık, elektrik gaz ve su sektörlerinde iki ülke arasında dış ticaret söz konusu olmazken, C,G,K ve O gruplarını içeren madencilik ve taş ocakçılığı, toptan ve perakende ticaret, gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri diğer toplumsal ve kişisel hizmetler sektörlerinde ticaret oldukça düşük düzeylerde gerçekleşmiştir.

Tablo 3.21: Türkiye-Kırgızistan Dış Ticaretinin Mal Gruplarına Dağılımı (Milyon \$)

	A		B		C		D		E		G		K		O	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
1992	-	780	-	-	-	-	1.831	644	-	-	-	17	-	-	-	-
2000	63	721	-	-	7	0.8	20.490	1.612	-	-	-	15	-	-	10	-
2005	270	9.322	-	-	9	-	89.240	4.084	-	-	6	706	2	-	-	-
2010	912	23.971	-	-	30	5	128.250	4.282	-	-	7	2.639	0.9	-	-	-
2011	944	22.865	-	-	39	2	179.252	24.520	-	-	3	4.735	-	-	-	-
2012	1.029	21.958	-	-	76	-	256.350	18.657	-	-	11	4.610	0.2	-	1	-
2013	1.005	21.536	-	-	37	5	387.292	8.339	-	-	0.1	7.057	-	-	-	24
2014	1.558	35.629	-	-	87	0.2	419.771	11.944	-	-	12	18.060	0.1	-	-	12
2015	1.599	25.675	-	-	13	0.5	293.076	39.737	-	-	5	11.444	-	-	-	-
2016	1.567	20.488	-	-	481	84	306.621	75.730	-	-	62	4.763	-	-	-	-
2017	1.798	28.030	-	-	10	1.816	341.807	103.198	-	-	1	10.748	-	-	15	-

Kaynak: (<https://www.tuik.gov.tr>, 2020)

3.4.2.5. Türkiye ile Özbekistan Arasındaki Ticari İlişkiler

Özbekistan'ın bağımsızlığını kazanması ile birlikte diğer Türk devletleri gibi Türkiye ile Özbekistan arasında sıkı bir ekonomik iş birliği başlamıştır. 1992 yılında kurulan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) aracılığı ile Özbekistan'a yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Ülkedeki havaalanları, karayolu ve inşaat gibi sektörlerde Türk-Özbek ortaklığı kurulmuştur. Orta ölçekli şirketlerin Özbekistan üzerindeki yatırımlarını geliştirmek eğitim alanında, sağlık alanında ve teknoloji olarak desteklemek açısından birçok yatırım ortaklığı yapılmıştır. Türkiye tarafından Özbekistan'a 2011 yılına kadar TİKA aracılığı ile 15 milyon dolar yardımda bulunulmuştur. Özbekistan'ın tarım ve sanayisini destekleyip ülkesini geliştirmesi için teknolojik destek sağlanmıştır (Ekenci, 2016, s. 20).

Tablo 3.22: Türkiye Cumhuriyeti Özbekistan Arasındaki Dış Ticaret (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2006	176	415.8	591.8	-239.8
2007	225.6	613.8	839.4	-388.2
2008	337.1	580.8	917.9	-243.7
2009	279.1	413.1	692.2	-134
2010	282.7	861.4	1144	-578.7
2011	354.5	939.9	1294.4	-585.4
2012	449.9	813.3	1263.2	-363.4
2013	562.5	815.4	1377.9	-252.9
2014	603	780.7	1383.7	-177.7
2015	488.6	711.6	1200.1	-223
2016	533	709.3	1242.3	-176.3
2017	680.1	823.3	1503.4	-143.2
2018	951.5	795.5	1747.1	155.9

Kaynak: (<https://ticaret.gov.tr/>, 2020)

Tablo 3.22'de Türkiye ile Özbekistan'ın son on yıl içerisindeki ticaretine baktığımızda Özbekistan lehine, Türkiye aleyhine bir ticaret söz konusudur. 1996 yılına kadar Türkiye lehine olmasının en önemli sebebi, Türkiye'nin henüz Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği (GB) anlaşması yapmamasıdır. GB ile birlikte Türkiye Avrupa pazarına yönelmiştir. Özbekistan'ın Türkiye'ye ihraç ettiği ürünlerin başında; Bakır, bakır alaşımları ve bakır ürünleri, levhalar, pamuk ipliği, işlenmemiş çinko, petrol yağları, azotlu mineral veya gübreler, konserve sebze, altın, işlenmemiş

kurşun, ipek, gibi ürünler oluşturmaktadır. Türkiye'nin ithal ettiği ürünlerin başında; petrol gazları, çinko, otomotiv, yaş meyve, pamuk, radyo aktif elementler ve bakır gelmektedir. Türkiye'nin Özbekistan'dan ithal ettiği malların yarısını bakır ve bakırdan eşya ürünüdür. Bu durum Özbekistan'ın yer altı kaynaklarının Türkiye açısından önemini göstermektedir (<https://www.tuik.gov.tr>, 2020).

İki ülke arasında gerçekleşen ticarete genel olarak Özbekistan yer altı kaynaklarını kullanmakta ve bir alanda ihracat yapmakta fakat Türkiye ihracatını çeşitli alanlara yayarak hammaddeyi işleyip Özbekistan pazarına sokmaktadır. Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin başında; Plastik ürünleri, gıda işleme makineleri, kişisel temizlik ürünleri, römork, ilaç gibi ürünler yer almaktadır. Bu ürünler haricinde birçok üründe ihraç ederek Özbekistan pazarında çeşitlilik yaratmaktadır (<https://www.tuik.gov.tr>, 2020).

Tablo 3.22'de görüldüğü üzere 2006 yılından günümüze dek artarak devam eden bir ticaret söz konusudur. 2008-2009 yıllarında özellikle Türkiye'nin Özbekistan'dan ithal ettiği ürünlerde azalma meydana gelmiştir. Bunun başlıca sebepleri arasında 2008 Küresel Ekonomik Krizi sonucunda Dünya pazarında bir küçülme meydana gelmiştir. Böylelikle Türkiye'nin küçülen pazar sonucunda ihracatı azalmış ve böylelikle hammadde alımını da azaltmıştır. 2009 yılından sonra ise ticaret hızını arttırarak devam etmeye başlamıştır (Yıldırım S. , 2010, s. 47-48).

Tablo 3.22'de dikkat çeken bir başka husus ise 2014 yılında Türkiye'nin ilk defa Özbekistan'a bu yüksek oranda gerçekleştirdiği ihracat olmuştur. Özbekistan gelişmekte olan bir ülkedir. 2013-2014 yıllarında ülke içerisindeki büyümesinde büyük oranda artış olmuş ve bu artış sonucunda ülkenin yaptığı ihracat ve ithalat da artmıştır. Büyüyen ekonomi sonucunda Türkiye'nin Özbekistan pazarındaki payı artmıştır, bunda önemli pay Türkiye'nin ihraç ettiği malların çeşitli olmasıdır (<https://www.trademap.org>, 2020).

Türkiye-Özbekistan Arasındaki Dış Ticaretin Mal Gruplarına Göre Dağılımını gösteren aşağıdaki Tablo 3.23'e göre, iki ülke arasındaki ticarete ön plana çıkan sektör; imalat sanayidir. Bu sektörü tarım ve hayvancılık ve toptan ve perakende ticaret takip etmektedir. B, E, K ve O gruplarında yer alan balıkçılık, elektrik, gaz ve

su, gayrimenkul kiralama ve iş yeri faaliyetleri, diğer sosyal toplumsal ve kişisel hizmetler sektörlerinde dış ticaret oldukça düşük düzeyde gerçekleşmektedir.

Tablo 3.23: Türkiye-Özbekistan Dış Ticaretinin Mal Gruplarına Dağılımı (Milyon \$)

	A		B		C		D		E		G		K		O	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
1992	28.593	19.905	-	-	-	-	25.898	749	-	-	-	393	-	-	-	-
2000	105	39.571	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2005	477	21.331	-	-	76	-	150.504	235.229	-	-	12	4.697	-	-	-	-
2010	3.424	40.560	-	-	705	-	278.418	818.757	-	-	117	2.056	-	-	-	-
2011	5.961	42.047	-	-	365	-	347.849	892.935	-	-	293	4.899	-	-	-	-
2012	4.527	30.190	-	-	465	14	444.693	780.912	-	-	197	2.169	-	-	5	-
2013	8.880	21.967	-	-	409	7	553.204	791.823	-	-	25	1.618	-	-	-	-
2014	9.803	19.154	-	-	426	-	592.766	760.109	-	-	12	1.442	-	-	2	-
2015	4.790	35.282	-	-	303	42	483.463	675.820	-	-	19	409	-	-	3	-
2016	9.649	56.277	-	-	174	77	532.111	652.370	-	-	28	567	-	-	1	-
2017	15.656	54.480	-	-	251	49	664.353	766.829	-	-	9	1.923	-	-	-	-

Kaynak: (<https://www.tuik.gov.tr>, 2020)

3.4.2.6. Türkiye ile Tacikistan Arasındaki Ticari İlişkiler

Türkiye ile Tacikistan arasında 1992 yılının Mart ayında “Kültür İşbirliği Anlaşması”, Nisan ayında ise Ekonomik ve Ticari İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Böylelikle iki ülke arasındaki dış ticaretin ilk adımı atılmış oldu. Diğer Orta Asya devletlerinden farklı olarak iç savaş sebebiyle Tacikistan ile yeterli ekonomik işbirliği içerisine girilememiştir. Tablo 39’da görüldüğü üzere Türkiye ile Tacikistan arasındaki ticarete dengeli bir oran bulunmaktadır. Türkiye’nin Tacikistan’dan ithal ettiği ürünlerin başında alüminyum ve alüminyumdan yapılan eşyalar gelmektedir. Bunu pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat izlemektedir. Türkiye’nin Tacikistan’dan ithal ettiği malların neredeyse çoğunu bu iki alan oluşturmaktadır. Türkiye pamuk alanında ithal ettiği bu hammaddeler ile tekstil alanında ihracat yapmaktadır. Bu da Tacikistan’ı Türkiye için önemli bir hammadde kaynağı haline getirmiştir. Türkiye’nin Tacikistan’a ihrac ettiği başlıca ürünler; kümes hayvanı ürünleri, kişisel temizlik, elektrikli küçük ev aletleri, halı, temizlik maddeleri, plastik ürünleri, alüminyum çubuk ve profiller ve mücevherci eşyası ve aksamı gelmektedir (<http://www.mfa.gov.tr>, 2020).

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler 2008 yılına kadar artarak devam etmekte iken 2009 yılında ilk defa gerilemiştir. 2008 de gerçekleşen Küresel Ekonomik Kriz sonucunda Tacikistan ile ithalat ve ihracat da düşüş yaşanmıştır. Türkiye ile Tacikistan arasındaki ticari ilişkileri uzun vadede devam ettirmek için 2017-2020 Yıllarını Kapsayan İş Birliği Planı’nı imzalamıştır (<http://www.mfa.gov.tr>, 2020).

Tablo 2.24. Türkiye-Tacikistan Arasındaki Dış Ticaret (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2013	283.620	371.358	654.978	-87.738
2014	277.384	160.947	438.331	116.437
2015	162.783	203.760	366.543	-40.977
2016	151.621	162.255	313.876	-10.634
2017	155.863	197.767	353.630	-41.904
2018	177.098	201.406	378.504	-24.308

Kaynak: (<https://ticaret.gov.tr/>, 2020)

Tablo 3.25. Türkiye-Tacikistan'ın İhracatında Mal Grupları (Bin Dolar)

Sıra	GTİP	Mal Grupları (ilk 15)	2018	2019	2020	Pay (%, 2020)	Değişim (%, 2019-2020)
TOPLAM İHRACAT (Diğerleriyle)			1 073 858	1 115 850	1 311 879	100	17,6
1.	7108	Altın (platin kaplamalı altın dahil) (işlenmemiş veya yarı işlenmiş ya da pudra halinde)	0	223 877	593 973	45,3	165,3
2.	7601	İşlenmemiş alüminyum	199 452	175 177	136 489	10,4	-22,1
3.	5201	Pamuk (karde edilmemiş veya penyelenmemiş)	165 303	139 601	135 994	10,4	-2,6
4.	2607	Kurşun cevherleri ve konsantreleri	119 230	117 521	77 956	5,9	-33,7
5.	2523	Çimento	65 371	68 055	59 916	4,6	-12
6.	2608	Çinko cevherleri ve konsantreleri	168 609	128 543	57 755	4,4	-55,1
7.	2716	Elektrik enerjisi	77 955	34 856	55 493	4,2	59,2
8.	5205	Pamuk ipliği (dikiş ipliği hariç) (ağırlık itibarıyla pamuk oranı >=%85 ve perakende olarak satılacak hale getirilmemiş)	37 820	40 629	36 093	2,8	-11,2
9.	8110	Antimon ve antimonun eşya (döküntü ve hurdalar dahil)	26 669	23 045	32 400	2,5	40,6
10.	2617	Diğer metal cevherler ve konsantreleri	35 847	28 352	14 867	1,1	-47,6
11.	6203	Erkekler ve erkek çocuk için takım elbise, takım, ceket, blazer, pantolon, tulum ve şort (yüzme kıyafeti hariç)	16 998	11 121	10 998	0,8	-1,1
12.	7204	Dökme demirin, demirin veya çeliğin döküntü ve hurdaları veya bunların eritilmesi ile elde edilmiş külçeler	0	3 330	8 144	0,6	144,6
13.	2603	Bakır cevherleri ve konsantreleri	75 278	17 810	7 655	0,6	-57
14.	0703	Soğan, şalot, sarımsak, pırasa ve diğer soğanlımsı sebzeler (taze/soğutulmuş)	3 901	7 693	7 471	0,6	-2,9
15.	0813	Meyve (kurutulmuş) (0801, 0806'de kiler hariç)08. fasıldaki sert ve kabukluların karışımları	4 963	5 338	6 902	0,5	29,3

Kaynak: (<https://www.trademap.org/>, 2020)

Tablo 3.26. Türkiye-Tacikistan'ın İthalatında Mal Grupları (Bin Dolar)

Sıra	GTİP	Mal Grupları (ilk 15)	2018	2019	2020	Pay (% 2020)	Değişim (% 2019-2020)
TOPLAM İTHALAT (Diğerleriyle)			3 144 346	3 327 744	3 139 016	100	-5,7
1.	2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	318 762	333 533	275 650	8,8	-17,4
2.	1001	Buğday ve mahlut	172 643	222 775	243 237	7,7	9,2
3.	2711	Petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar	177 285	205 668	195 282	6,2	-5
4.	7214	İnşaat demiri	75 794	84 735	127 362	4,1	50,3
5.	8703	Otomobiller	124 847	149 101	116 071	3,7	-22,2
6.	2818	Suni korundum, alüminyum oksit ve alüminyum hidroksit	86 303	107 092	89 368	2,8	-16,6
7.	1512	Ayçiçeği, aspir, pamuk tohumu yağları ve bunların fraksiyonları (kimyasal olarak değiştirilmemiş)	58 642	77 341	79 593	2,5	2,9
8.	4407	Uzunlamasına kesilmiş, biçilmiş ağaç; kalınlık > 6 mm	62 613	61 788	67 598	2,2	9,4
9.	1701	Kamış/pancar şekeri ve kimyaca saf sakkaroz (katı halde)	56 496	72 633	57 118	1,8	-21,4
10.	3004	Tedavide veya korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış)	34 536	38 131	48 869	1,6	28,2
11.	8704	Esya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar	66 133	55 706	38 122	1,2	-31,6
12.	2713	Petrol koku, petrol bitümeni ve petrol yağlarının veya bitümenli minerallerden elde edilen yağların diğer kalıntıları	39 212	35 368	37 475	1,2	6
13.	9022	X, alfa, beta veya gama ışınli cihazlar, X ışınli tüpler ve jeneratörler ve muayene için kullanılan diğer yardımcı cihaz	1 725	2 140	34 498	1,1	1512,1
14.	0207	Kümes hayvanlarının etleri ve yenilen sakatları (taze, soğutulmuş veya dondurulmuş)	42 632	42 952	31 812	1	-25,9
15.	3102	Azotlu mineral veya kimyasal gübreler	26 095	25 548	30 569	1	19,7

Kaynak: (<https://www.trademap.org/>, 2020)

ŞİÖ üyesi olan Tacikistan yukarıda gösterilen Tablo 3.25 ve Tablo 3.26'daki mal gruplarında dış ülkelere olan ithalat ve ihracat alanına göre malların gruplara göre dağılımı gösterilmiştir. İthalat alanında en çok Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar grubunda fazladır. Dış ülkelerden daha çok alınmaktadır. İhracat kısmında da Altın (platin kaplamalı altın dahil) (işlenmemiş veya yarı işlenmiş ya da pudra halinde) grubunda fazladır ve çok fazla ihracat edilen gruptur.

3.4.2.7. Türkiye ile Hindistan Arasındaki Ticari İlişkiler

Türkiye 15 Ağustos 1947 yılında bağımsızlığını kazanan Hindistan ile siyasi ve ekonomik ilişkilere başlamıştır. Türkiye ile Hindistan arasında imzalanan en önemli antlaşma 1978 yılında Türkiye-Hindistan Ekonomik ve Teknik İşbirliği Karma Komitesi (KEK) antlaşmasıdır. Kuruluşundan günümüze toplam 10 KEK toplantısı gerçekleştirilmiştir (<http://www.mfa.gov.tr>, 2020).

Tablo 3.27: Türkiye-Hindistan Arasındaki Dış Ticaret (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2007	348,2	2.299,7	2.647,9	-1.951,5
2008	542,7	2.457,9	3.000,6	-1.915,2
2009	411,2	1.891,3	2.302,5	-1.480,1
2010	606,8	3.409,9	4.016,7	-2.803,1
2011	756,1	6.498,7	7.254,8	-5.742,6
2012	791,7	5.843,6	6.635,3	-5.051,9
2013	586,9	6.367,8	6.954,7	-5.780,9
2014	586,9	6.898,6	7.485,2	-6.312,0
2015	650,3	5.613,6	6.263,9	-4.963,3
2016	652	5.757,2	6.409,2	-5.105,2
2017	758,6	6.216,8	6.975,4	-5.458,2

Kaynak: (<https://ticaret.gov.tr/>, 2020)

Tablo 3.27 incelendiğinde Türkiye ile Hindistan arasında ki ticaretin Türkiye aleyhine Hindistan lehine bir tablo çıkmaktadır. Türkiye'nin Hindistan'dan ithal ettiği ürünlerin başında altın, gümüş, metal ve bakır cevherleri gelmektedir. Türkiye'nin Hindistan'a ihraç ettiği ürünlerin başında ise; Sentetik filament iplikleri, parça ve aksesuarlar, sentetik organik boyacı maddeler ve karayolları taşıtları için aksam gibi ürünlerdir (<http://www.mfa.gov.tr>, 2020).

Tablo 3.28. Türkiye-Hindistan İhracatındaki Mal Grupları (Milyon Dolar)

İhracattaki Mal Grupları	2017
Mermer ve Traverten	45,6
Haşhaş Tohumu	45,5
Paslanmaz Çelik Döküntü ve Hurdaları	33,6
Dizel Motorlar için aksam; parçalar	12,9
Tabii boratlar ve bunların konsantreleri	12,8

Kaynak: (Türkiye İhratçılar Meclisi, 2017)

Tablo 3.29. Türkiye-Hindistan İthalatında Mal Grupları (Milyon Dolar)

İthalattaki Mal Grupları	2017
Diğer Yağlar	1.964
Poliesterden iplik	257,6
Polipropilen	135,3
Tekerlekli Yeni Zirai ve Ormancılık Traktörleri	112,2
Reaktif Boyalar ve esası	105,9

Kaynak: (Türkiye İhratçılar Meclisi, 2017)

ŞİÖ üyesi olan Hindistan yukarıda gösterilen Tablo 3.28 ve Tablo 3.29 deki mal gruplarında dış ülkelere olan ithalat ve ihracat alanına göre malların gruplara göre dağılımı gösterilmiştir. İthalat alanında en çok Diğer Yağlar grubunda fazladır. Dış ülkelerden daha çok alınmaktadır. İhracat kısmında da Mermer ve Traverten grubunda fazladır ve çok fazla ihracat edilen gruptur.

3.4.2.8. Türkiye ile Pakistan Arasındaki Ticari İlişkiler

14 Ağustos 1947 yılında Pakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte Türkiye ile Pakistan arasında ekonomik ilişkiler başlamıştır. İki ülke arasında 2009 yılında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) mekanizması kurulmuştur (<http://www.mfa.gov.tr>, 2020).

Tablo 3.30’i değerlendiğimizde 2014 ve 2015 yılları hariç Türkiye ile Pakistan arasında gerçekleştirilen ticarete Türkiye aleyhine bir tablo görülmektedir. Son 2 yılda Türkiye’nin Pakistan’a olan ihracatı artmış ithalatı azalmıştır bu da dış ticarete denge gelmesini sağlamıştır. Tablo 41’de görüldüğü gibi özellikle 2006 yılından sonra Türkiye’nin Pakistan’a ihracatı istikrarlı olarak artmaktadır. Türkiye’nin Pakistan’a ihraç ettiği ürünlerin başında; haberleşme cihazları, radar, makine ve teçhizat ve kamera gibi eşyalardan oluşmaktadır. İthal edilen başlıca ürünler ise; plastik, giyim eşyaları, tekstil elyafı, polyester ve pamuktur. Pakistan’da bulunan Türk firmalarının yatırımları genel olarak altyapı çalışması, müteahhitlik, finans ve enerji alanındadır (<http://www.mfa.gov.tr>, 2020).

Tablo 3.30: Türkiye-Pakistan Arasındaki Dış Ticaret (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2013	285,9	436,7	722.6	-150.8
2014	259,3	435,6	694.9	-176.3
2015	289,1	310,6	599.7	-21.5
2016	346,9	263,4	610.3	83.5
2017	352,2	323,1	675.3	29.1

Kaynak: (<https://ticaret.gov.tr/>, 2020)

Tablo 3.31: Türkiye-Pakistan'ın İhracatında Mal Grupları (Bin Dolar)

GTİP	Mal Grupları	2017	2018	2019	Pay (%) 2019	Değişim (%) 2018-2019
TOPLAM İHRACAT (Diğerleriyle)		21.911.598	23.778.621	23.818.817	100	0,2
6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet ve mutfak bezleri	3.142.440	3.263.132	3.261.277	13,7	-0,1
6203	Erkekler ve erkek çocuk için takım elbise, takım, ceket, blazer, pantolon, tulum ve şort (yüzme kıyafeti hariç)	1.983.608	2.182.820	2.343.761	9,8	7,4
1006	Pirinç	1.746.197	2.014.327	2.277.006	9,6	13,0
5205	Pamuk ipliği (dikiş ipliği hariç) (ağırlık itibarıyla pamuk oranı >=%85 ve perakende olarak satılacak hale getirilmemiş)	1.218.987	1.209.724	1.078.482	4,5	-
5209	Pamuklu mensucat (ağırlık itibarıyla % 85 veya daha fazla pamuk içeren ve m2 ağırlığı 200 gr. 1 geçenler)	942.320	971.245	906.472	3,8	-6,7
5208	Pamuklu mensucat (ağırlık itibarıyla % 85 veya daha fazla pamuk içerenler)(m2.ağırlığı 200 gr. 1 geçmeyenler)	557.830	628.940	605.972	2,5	-3,7
4203	Tabii veya terkip yoluyla elde edilen deri ve köseleden giyim eşyası ve aksesuarı	588.152	616.861	589.412	2,5	-4,4
6103	Erkekler ve erkek çocuklar için takım elbise, takım, ceket, blazer, pantolon, tulum ve şort (örme)(yüzme kıyafeti hariç)	471.013	573.140	556.157	2,3	-3,0
6105	Erkekler ve erkek çocuklar için gömlekler(örme)	502.149	510.339	493.419	2,1	-3,3
6109	Tişörtler, fanilalar, atletler, kaşkorseler ve diğer iç giyim eşyası (örme)	304.644	402.466	487.532	2,0	21,1
6307	Diğer hazır eşya (elbise patronları dahil)	442.760	484.283	455.961	1,9	-5,8
9018	Tıpta, cerrahide, dişçilikte ve veterinerlikte kullanılan alet ve cihazlar	365.550	380.778	409.065	1,7	7,4
6110	Kazak, süveter, hırka, yelek vb. eşya (örme)	237.453	349.466	401.356	1,7	14,8
6115	Külotlu çoraplar,taytlar, kısa ve uzun konçlu çoraplar, soketler (varis çorapları dahil) ve patik çoraplar (örme)	325.992	352.533	351.324	1,5	-0,3
0303	Balıklar (dondurulmuş)	267.829	287.891	335.616	1,4	16,6

Kaynak: (<https://www.trademap.org/>, 2020)

Tablo 3.32: Pakistan'ın İthalatında Mal Grupları (bin dolar)

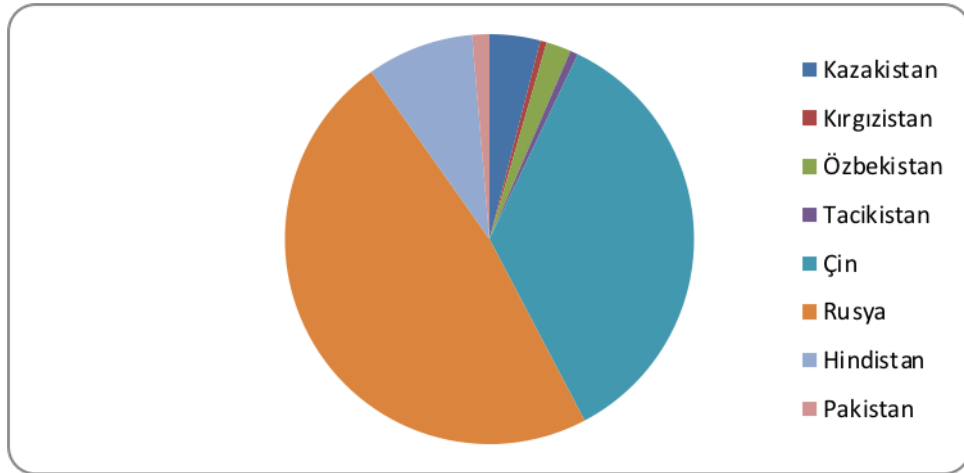
GTİP	Mal Grupları	2017	2018	2019	Pay (%) 2019	Değişim (%) 2018-2019
TOPLAM İTHALAT (Diğerleriyle)		57.518.651	60.391.133	50.134.812	100	-17,0
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	7.419.599	6.862.536	5.387.337	10,7	-21,5
2711	Petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar	1.946.501	3.534.075	3.558.502	7,1	0,7
1511	Palm yağı ve fraksiyonları (kimyasal olarak değiştirilmemiş)	2.099.074	1.937.525	1.755.198	3,5	-9,4
7204	Dökme demirin, demirin veya çeliğin döküntü ve hurdaları veya bunların eritilmesi ile elde dilmış külçeler	1.456.552	1.576.376	1.512.318	3,0	-4,1
8517	Telefon cihazları, ses, görüntü veya diğer bilgileri almaya veya vermeye mahsus diğer cihazlar	1.255.495	1.255.132	1.421.362	2,8	13,2
2701	Taşkömürü; taşkömüründen elde edilen briketler, topak vb. katı yakıtlar	1.064.272	1.625.306	1.383.189	2,8	-14,9
8703	Otomobiller	1.396.410	1.320.168	789.714	1,6	-40,2
1201	Soya fasulyesi	746.092	946.934	756.161	1,5	-20,1
5201	Pamuk (karde edilmemiş veya penyelenmemiş)	762.487	1.052.933	709.510	1,4	-32,6
3902	Propilen ve diğer olefinlerin polimerleri (ilk şekillerde)	615.911	699.426	625.823	1,2	-10,5
3901	Etilen polimerleri (ilk şekillerde)	706.232	692.250	613.732	1,2	-11,3
8504	Elektrik transformatörleri, statik konvertörler (örneğin; redresörler) ve endüktörler	362.838	288.719	573.277	1,1	98,6
0902	Çay	550.361	573.487	496.721	1,0	-13,4
3105	Azot, fosfor ve potasyumun ikisini veya üçünü içeren mineral veya kimyasal gübreler	656.720	881.198	486.304	1,0	-44,8
7208	Demir veya alaşımsız çelikten yassı hadde ürünleri (genişlik >= 600 mm)	400.336	515.218	476.252	0,9	-7,6

Kaynak: (<https://www.trademap.org/>, 2020)

Şanghay İşbirliği Örgütü üyesi olan Pakistan'ın yukarıda gösterilen Tablo 3.31 ve Tablo 3.32'deki mal gruplarında dış ülkelere olan ithalat ve ihracat alanında mal gruplarına göre dağılımı gösterilmiştir. İthalat alanında en çok Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar grubunda fazladır. Dış ülkelere daha çok alınmaktadır. İhracat kısmında da Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet ve mutfak bezleri grubunda fazladır ve çok fazla ihracat edilen gruptur.

3.5. Şanghay İşbirliği Örgütü Üyelerinin Türkiye ile Olan Toplam Ticareti

Türkiye, Şanghay İşbirliği Örgütü kurulduğu günden itibaren yakın ilişkiler kurmuştur. Türkiye ile ŞİÖ üyeleri arasında yakın ilişkiler bulunmaktadır. Türkiye'nin Rusya ile tarihsel birlikteliği, jeopolitik yakınlığı ve Rusya'nın Türkiye'yi kendi doğalgazını, yer altı kaynaklarını AB'ye Taşımak için bir köprü olarak görmesi iki ülkeyi konjonktür gereği birbirlerine yakınlaştırmaktadır. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ile ise dini kültürel ve milli birliktelik olması bu ülkeleri birbirlerine yakınlaştırmaktadır. Pakistan'ın Kurtuluş Savaşında, Kıbrıs Barış Harekatında, önemli ve zor günlerinde Türkiye'nin yanında olması Türkiye'yi yakınlaştırmaktadır. Ticari olarak ŞİÖ üyeleri ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiyi şöyle inceleyebiliriz;

Şekil 16. Türkiye ile ŞİÖ Üyelerine Toplam Ticaret Hacmi (2001-2017) (%)

Kaynak: (<https://www.tuik.gov.tr>, 2020)

Şekil 16'yı incelediğimizde göreceğimiz gibi, Şanghay İşbirliği Örgütü ile Türkiye arasındaki toplam ticaret hacminin çoğunu Rusya ile Çin karşılamaktadır. Rusya

%48, Çin %35 Hindistan %8, Kazakistan %4, Özbekistan %2, Pakistan %1, Tacikistan ve Kırgızistan ise çok küçük bir paya sahiptir. Tabloyu incelediğimizde toplam ticaret hacminde Türkiye'nin Rusya, Çin ve Hindistan ile %91'lik bir pay yüzdesine sahip olduğunu görmekteyiz. Kazakistan'da dahil edildiğinde %95'lik bir pay yüzdesi olduğunu görmekteyiz (<http://www.tuik.gov.tr>, 2020).

Dış ticaretin bu denli düzensiz olmasının en büyük sebeplerinden biri Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan gibi ülkelerin ekonomik olarak çok geride olması ve Türkiye'de üretilen malların Hindistan ve Pakistan'ın halkına entegre edilememesidir. Türkiye dış ticaretinin nerdeyse dörtte üçünden fazlasını Rusya ve Çin'den yapmaktadır. Bunun başlıca sebepleri arasında Türkiye'nin doğal kaynaklar bakımından Rusya'ya bağlı olması ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin gelişmekte olan bir ekonomi olmasından dolayı Pazar çeşitliliğine, teknolojik gelişmişliğe sahip olmasıdır.

SONUÇ

Soğuk Savaş sonrasında bağımsızlığını ilan eden Orta Asya devletleri, enerji ve emniyet bakımından Çin'in nezdinde stratejik bir önem arz etmektedir. Sovyet Rusya'nın çökmesiyle Çin Cumhuriyetinin iyi konuma gelmesi aynı zamana denk gelmiş ve Orta Asya bölgesinde oluşan siyasal boşluğu Çin'in doldurmasına olanak yaratmıştır. 1996'da Boris Yeltsin'in Çin'i ziyaret ettiği sırada beş devletin katılımıyla Şanghay İşbirliği Örgütü oluşturulmuştur. Orta Asya, bölgenin tüm yönlerindeki iç ilişkilerinin temel alanını temsil etmektedir. Bu sebeple Orta Asya Bölgesinde, global ve kıtasal istikrar iç içe geçmiş ve iki taraflı olarak birbirinin etkisi altında kalarak önemli ölçüde aktif bir jeopolitik tekrardan düzenlenme prosesine girmiştir.

1991'de Sovyet'in parçalanmasıyla başlayan bu prosesin şuanda da hızlıca devam ettiği görülmektedir. Avrasya güç savaşlarının merkezinde yer alan Orta Asya ülkeleri, 1991 yılında kurulan yeni devletler olarak bu durumla baş etmekte zorlanmaktadır. Bu zor durumu ortaya çıkaran etkenler her ne kadar Çin, Rusya ve ABD olsa da bu ülkeler ile karşılıklı ilişkilerini geliştirerek bu ülkeleri birbirlerine karşı dengede tutmaya çalışmaktadırlar. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Orta Asya devletlerindeki temel hedeflerinden biri de Çin ve Rusya'yı dengeleyebilmektir. Ayrıca, Orta Asya devletleri, bölgelerindeki ehil oldukları enerji menşelerini çıkaracak endüstri ve finansal potansiyelden mahrumdurlar. Bu sebeple Çin ve Rusya'nın potansiyelinden yararlanarak bu enerji menşelerini çıkartıp satmak için ve farklı finansal bağları geliştirmek amacıyla Şanghay İşbirliği Örgütü bünyesinde bulunmayı kabul etmişlerdir.

Şanghay İşbirliği Örgütü, Çin ve Rusya'nın inisiyatifiyle faaliyete geçmiş ve ilk olarak soğuk savaştan bu yana süren hudut problemlerinin çözüme kavuşmasında etkili olmuştur. 1999 tarihinden itibaren bölgesel emniyet ve finansal bağları örgütüne dönüşmüş, 2001 tarihinde ise Özbekistan'ın da içinde olması ile entegresini tamamlamıştır. 2017 tarihinde Hindistan ve Pakistan'ın Şanghay İşbirliği Örgütü'ne katılmasıyla Örgüt farklı bir boyut kazanmıştır.

ŞİÖ ile ABD'nin Orta Asya bölgesindeki gücü kırılmış, Çin ve Rusya ise Orta Asya bölgesinde daha rahat davranma olanağı yakalamışlardır. Orta Asya Devletleri ise Şanghay İşbirliği Örgütü'nü Rusya/Çin/ABD arasında bir istikrar faktörü olarak kullanmışlardır. Şanghay İşbirliği Örgütü yardımıyla Orta Asya Devletleri hem dev güçlerin kendi üstünde tek başlarına bir siyasi üstünlük baskısı kurabilmelerini engellemeyi amaçlamış, hem de dış siyasette ve iktisadi dış piyasalara rahatça açılmayı hedeflemişlerdir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında çalışmanın birinci bölümünde ekonomik bütünleşme ve etkileri başlığı altında küreselleşme etkisine, ekonomik birleşme sebeplerine, ekonomik birleşme türlerini inceleyerek genel anlamda ekonomik bütünleşme kavramı incelenmiştir. İkinci bölümünde Şanghay İşbirliği Örgütü başlığı altında ŞİÖ'nün kuruluşu, gelişimi, kurumsal yapısı, örgütün işbirliği alanları, ŞİÖ'ye üye ülkelerin yapısıyla (Rusya, Çin, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Pakistan, Hindistan) ilgili ülkelerin ithalat, ihracat ve bunların mal gruplarına göre dağılımı incelenmiştir. İkinci bölümdeki ülkelere geniş anlamda bakıldığında;

Rusya'nın dış ticaretinde 2016 yılına kadar gerileme olduğu görülmüştür. Rusya yaşadığı krizler nedeniyle birçok örgüte üye olmuştur. Bu örgütlerden bir tanesi de Şanghay İşbirliği Örgütüdür. ŞİÖ'ye üye olan ülkelerle Rusya dış ticaretinde daha da çok gelişmiş ve %7 oranında artış yakaladığı gözlenmiştir.

Çin'in ekonomisi 2001'den 2016 yılına kadar artış göstermektedir. Bu hızlı artışla Çin'in kara yolları, demir yolları ve limanlara ağırlık vererek ülkenin alt yapısının da geliştiği görülmektedir. Daha sonra Çin'de ithalat ve ihracat durmuştur. Yani dış ilişkileri güçlendirmek için Çin ŞİÖ'ye üye olarak ekonomik kalkınmayı arttırmayı planlamıştır. Bu durumda üretim verimini artırmak ve üye ülkelere karşılıklı ticari kolaylıklar sağlamayı amaçlamak için ŞİÖ'ye üye olmuş. ŞİÖ'ye katıldıktan sonra Çin'in ekonomisi istikrarlı bir biçimde büyümüştür.

Kazakistan'ın 2015 yılına kadar ekonomisi büyümüştür. Kazakistan dış ekonomisini geliştirmek için Çin ile Şanghay İşbirliği Örgütü'nde bir araya gelerek kalkınma düzeyinde gelişmiştir.

Kırgızistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra ekonomi alanda dış ilişkileri gelişmemiş olduğundan dolayı ŞİÖ'ne üye olarak dış ekonomide kendini geliştirmiştir. Üye olduktan sonra Kırgızistan bölge güvenliği ve ekonomik işbirliğini artırmak ve piyasa ekonomisine geçişi daha da hızlandırarak gelişmiştir. Daha sonra ithalat ve ihracatta oranlar değişmiştir. Zamanla dış ticaret açık vermiştir. Kırgızistan'ın üyeliğinden sonra büyük oranda ekonomide gelişmeler olmuştur.

Özbekistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra dış ticarete yer alabilmek için birçok örgüte katılmıştır. Sonrasında Şanghay İşbirliği Örgütü'ne katılarak kendi ticaretini ülkeler arasında geliştirmeye çalışmıştır. Şanghay İşbirliği Örgütüne üye olduktan sonra Özbekistan da dış ekonomide gelişmeleri çok büyük oranda artış göstermiştir.

Tacikistan bağımsızlığını ilan ettiğinde nüfusu çok azdı. Bu durumda Tacikistan kendini daha iyi koruyabilmek için ekonomisini yükseltmeyi amaçlamıştır. Tacikistan tarım alanında çok gelişmiş olduğu için ihracat oranı çok yüksektir. Bu yüzden ŞİÖ'ye üye olduktan sonra 1995 yılında %27,8 iken 2016 yılına gelindiğinde %35,4'e çıktığı görülmüştür. İthalat oranında da açık vermiştir.

Hindistan'da savaflara katıldığından dolayı ekonomisi çok büyük oranda etkilenmiştir. Bu yüzden dışa açık ticaret yapmak için ŞİÖ'ne katılmıştır. Bu örgüte katılarak ithalat ve ihracat oranında gelişmeler görülmüştür.

Son olarak Pakistan da ekonomisini güçlendirmek için ŞİÖ'ne katılmıştır. ŞİÖ'ne üye olan ülkelerle ile Pakistan ilişkilerini daha sıkı tutmuştur. Pakistan en çok petrol ithal etmiştir. Çünkü petrolü çok azdır. Daha sonra diğer mal gruplarının da ticaretini yaparak kendini geliştirmeye çalışmıştır.

Kısacası Şanghay İşbirliği Örgütüne üye olan devletlerde çok büyük oranda ekonomide büyüme ve gelişme görülmektedir. Ayrıca üyeler arasında çok sıkı ilişkiler kurulmuştur.

Son olarak üçüncü bölümde de Türkiye ekonomisi ve Türkiye ile ŞİÖ üyeleri arasındaki dış ticaret incelenmiştir.

Türkiye dış ticaretini arttırmak için bu ülkelerle ithalat veya ihracat yapmıştır. Bu örgüte Türkiye üye olmamasına rağmen yine de etkilemiştir. Çünkü bu ülkelerle

ekonomi alanında birbirini etkilendiğinden dolayı bu örgüte üye olan ülkelerle çok yakın ilişkiler kurmuştur. Türkiye'nin de dış ilişkilerde ürün verimini arttırmak, ülke ekonomisini kalkındırmak için bu ülkelerle etkileşimde olarak kendini geliştirmiştir. Bu yüzden Türkiye'nin ekonomisinde büyüme görülmüştür.

Şanghay İşbirliği Örgütü üyeleri ile Türkiye arasındaki dış ticaretin incelendiği çalışmada Türkiye'nin üyelerle olan ithalat ve ihracat hareketleri değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda Türkiye'nin Kırgızistan dışındaki ŞİÖ üyeleri olan Rusya, Çin, Özbekistan, Tacikistan, Hindistan ve Pakistan ile dış ticaretinde ithalatın ön planda olduğu, aynı zamanda Türkiye ve ŞİÖ üyeleri arasındaki toplam ticaret hacmi değerlendirildiğinde ticaret hacminin büyük kısmının Rusya ve Çin tarafından karşılandığı görülmektedir.

Avrupa Birliği ülkeleri ile Türkiye'nin dış ticareti vazgeçilmesi mümkün olmayan bir noktada olmakla birlikte, son yıllarda ŞİÖ ülkeleri ile olan ticaretin oranının arttığı, AB ülkelerinin azaldığı görülmektedir. Türkiye'nin ŞİÖ ülkeleri ile ekonomik ve ticari işbirliğini geliştirirken AB ülkeleri ile yapılan ihracat ve ithalatın devamlılığını sağlaması gerekmektedir.

Türkiye bulunduğu konum, komşu ülkeleri ve geçmişten günümüze gelen tarihi ile hem AB hem de ŞİÖ ülkeleri ve diğer bölge ülkeleri ile ticari ilişkilerini geliştirmelidir. Birlikler arasında köprü vazifesi üstlenerek, belli bir eksene kaymak yerine önündeki fırsatları en iyi şekilde değerlendirmelidir. İthalat kalemlerini azaltmanın ve ihracat kalemlerini arttırmanın gelecek planlamasını yaparak, dünya ticaret pazarında söz sahibi olan ülkeler içerisinde yer alması Türkiye'nin en önemli vizyonu olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acar, S (2004). Uluslararası reel ticaret: teori, politika. *İzmir: Dokuz Eylül Yayınları*.
- AEIR. (2015). *Asia Regional Integration Center*. 2019 tarihinde www.aric.adb.org:
<https://aric.adb.org/initiative/shanghai-cooperation-organization> adresinden alındı
- Akal, M., Doğruyol, A., ve Bilişi, K (2011). Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türkiye İran Savunma Harcamaları Nedenselliği Testi. *Akademik Bakış Dergisi* , 4-6.
- Akman, H. (2015). Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Oluşumunda Rusya-Çin İlişkileri ve İlişkilerin Problemleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* cilt:8 sayı:37.
- Akpınar, A. T (2009). Türkiye' de Ekonomik Krizler – 1994, 1998-1999 ve 2001 Krizleri. *Sinestezi E Dergi* .
- Aksöz, A (2015). *Karadeniz Kilidi: Kırımın ilhakı Sorunu*. Ülke Masaları
- Altun, A. (2011). Kümeleme Analizi İle Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 319-332.
- Altundağ, Z. (2016). *Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü*. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı.
- Ardıl, C. C (2012). *Türkiye-Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü: 1996-2012 Dönemi Dış Ticaret İlişkileri*. SESSION 5B: Uluslararası Ticaret I , 453-460.
- Aşçı, A (2017). Kırgızistan'ın Bağımsızlık Sonrası Ekonomik Gelişimine Yönelik Öneriler. *iktisadi idari ve siyasal araştırmalar dergisi* , 29-44.
- Aydın, A. (2016). *Orta Asya'daki Güvenlik Sorunlarının Çözümünde Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Etkinliği*. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 145-160.
- Aykın, S. M., & Korkmaz, A. (2014). *Türkiye ve Üye Ülkelerin AB-2020 Stratejisi Göstergeleri Açısından Kümelenmesi*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Nisan, 9(1), 7- 20.

- Aysun, A (2011). *Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkisi: Panel Çekim Modeli Uygulaması*. Balıkkessir.
- Bilen, S. S (2016). *Türk Akımı: Türkiye ile Rusya'nın enerji ittifaki*. <http://www.dw.com/tr/t%C3%BCrk-ak%C4%B1m%C4%B1-t%C3%BCrkiye-ile-rusyan%C4%B1n-enerji-ittifak%C4%B1/a-36011618> (29.04.2020).
- Brzezinski, Z. (2017). *Büyük Satranç Tahtası*. İstanbul: *İnkılap Kitabevi*.
- Büyükakıncı, E (2005). *Soğuk Savaştan Günümüze Türkiye-Rusya İlişkileri*.
- Cheng, J. Y. (2011). *The Shanghai Co-operation Organisation: China's Initiative in Regional Institutional Building*. *Journal of Contemporary Asia* Vol. 41, No. 4, November, 632–656.
- Clifford G Gaddy ve Fiona Hill,(2002) “*Putin's Agenda, America's Choice: Russia's Search for Strategic Stability*”, Brookings, Mayıs 2002, <https://www.brookings.edu/research/putins-agendaamericas-choice-russias-search-for-strategic-stability/>, E.T. (26/11/2019).
- Çağlayan, F. (2008). *Çin Dış Politikasında Şanghay İşbirliği Örgütü Etkisi ve Türkiye'ye Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü.
- Çavuşoğlu Mevlüt, “*2015 Yılına Girerken Dış Politikamız*”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 14 Aralık 2014, Dışişleri Bakanlığı'nın 2015 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık.
- Çoğal, N. (2015, Haziran). nejatcoğal.com. 2020 tarihinde <http://nejatcoğal.com/category/makalelerim/> adresinden alındı
- Çolakoğlu, S. (2004). *Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin*. *Uluslararası İlişkiler Dergisi* Cilt 1, Sayı 1, 173-197.
- Çomak, H. (2009). *Bölgesel Politikalar*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Çulha, E (2017). *Türk-Rus İlişkilerinin kronolojisi (1991-2017)*. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* , 287-298.
- DEİK (2012). *Tacikistan Ülke Bülteni*. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu(DEİK).

- Deniz, T (2013). Mekansal Güç Asya'nın Siyasi Gücü: Şanghay İşbirliği Örgütü. *Doğu Coğrafya Dergisi* , 222.
- Dick Krickus, “*Why Russia Is Cooperating With The West in Afghanistan*”, Russian Analytical Digest, Sayı 80/10, <http://www.css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-forsecurities-studies/pdfs/RAD-80-10-13.pdf>, E.T. (13/11/2020), s.12.
- Dmitry Litvinovich, “*Why is Karimov on Friendly Terms with the USA?*”, Pravda, 26 Ekim 2001, (Erişim tarihi: 03.05.2020).
- Dura, C., ve Hayriye, A (2007). *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Egeli, P (2008). *Rusya Federasyonu le Türkiye'nin Ekonomik İlişkilerinin Analizi* . 2. Ulusal İktisat Kongresi (s. 1-10). İzmir: DEÜ İBF İktisat Bölümü.
- Ekemenli, T. (2013). *Şanghay İşbirliği Örgütü, Geleceği ve Türkiye*. Ankara: Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programı.
- Ekenci, İ (2016). Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye Özbekistan ve Türkiye-Tacikistan İlişkileri.
- Eren, E. (2017). *Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türk Dış Politikasında Gelecek Perspektifi*. Strategic Public Management Journal Volume 3, Issue 5,, 77-94
- Erkekoğlu, H. (2007). AB'ye Tam Üyelik Sürecinde Türkiye'nin Üye Ülkeler Karsısındaki Görelî Gelişme Düzeyi: Çok Değişkenli İstatistiksel Bir Analiz. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28-50.
- Erkekoğlu, H., & Arınç, K. (2013). APEC Ülkeleri ve Türkiye'nin Bilgi Toplumu Kriterleri Açısından İstatistiksel Analizi ve Bazı Tespitler. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*.
- Erol, M. S (tarih yok). *Özbekistan Cumhuriyeti. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi(ASAM) Türkistan Araştırmaları Masası* , 1002-1029.
- Genç, M. C (2011). *Bölgeselleşme ve Bölgeselleşmenin Ticaret Akımları Üzerindeki Etkisinin Çekim Modeli ile Analizi*. Trabzon.

- Gökçe M., “Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (The Journal Of International Social Research), 2008, Cilt: 1/3, s. 177-209
- GSO (2011). *Kazakistan Ülke ve İhracat Raporu*. Gaziantep: Gaziantep Sanayi Odası Ticaret Dairesi.
- Gül, Y. (2014). *2008 Yılı Küresel Ekonomik Kriz Sürecinde Türkiye'nin Maastricht Kriterlerine Yakınlaşmasının Kümeleme Analizi Yöntemiyle İncelenmesi* . Yüksek Lisans Tezi;T.C. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Gümrük (2020). <https://www.gumruk.com.tr/gtip/#> (28.04.2020).
- Gündal, B (2015). Çin Ekonomisinin Yapısal Dönüşümü. Muş Alparslan Üniversitesi *Sosyal Bilimler Dergisi* , 55-72.
- Gürbüz, M., & Karabulut, M. (2009). SSCB'nin Dağılmasıyla Bağımsızlığına Kavuşan Ülkelerde Sosyo-Ekonomik Benzerlik Analizi. *Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (50), 31.
- Hasgüler M. ve Uludağ M.(2004), *Devletlerarası ve Hükümet-Dışı Uluslararası Örgütler*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s. 240.
- Hindistan Ülke Raporu (2018). http://bolutso.org.tr/dosyalar/hindistan_ur.PDF (15.05.2020).
- Hisarcıklıoğlu, M. R (2006). *Tacikistan Ülke Bülteni*. İstanbul: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu(DEİK).
- Hobikoğlu, E. H (2007). Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları. *Sosyal Bilimler Dergisi* 2007 , 65-82.
- Kaderli, Y., ve Küçükaya, H (2012). 2008 Dünya Finansal Krizi Sonrası Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Gelişmelerin Bazı Ülkelerle Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. Pamukkale Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 85-96.
- Kafkasyalı, M. S., ve Tacibayev, R (2012). Tacikistan: Kurgusal Kurtuluşun Kurgusal Politikalarına. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* , 239-266.

- Kamalov İlyas, “*Manas Üssü’nün Kapatılması: Rusya-ABD Mücadelesinde Yeni Bir Sayfa*”, Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM), www.orsam.org.tr, 04 Şubat 2009. (20.05.2020).
- Kangallı, S. G., Uyar, U., & Buyrukoğlu, S. (2014). OECD Ülkelerinde Ekonomik Özgürlük: Bir Kümeleme Analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 95- 109
- Kara, A., ve Yeşilot, O (2010). *Asyanın Yükselen Yıldızı Kazakistan*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Kara, A., ve Yeşilot, O (2011). *Asya’nın Yükselen Yıldızı Kazakistan*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Karacadağ, B (2016). LinkedIn. <https://www.linkedin.com/pulse/t%C3%BCrkiye-%C3%A7in-ili%C5%9Fkileri-busra-karacadağ?articleId=8463960474338589786> (02.05.2020).
- Karakaş, M. (2016). *Uluslararası Ekonomik Birleşmelerin Dış Ticaret Üzerindeki Dışlama Etkisi*, Türkiye’nin Olası Şanghay İşbirliği Örgütü. Yüksek Lisans Tezi: T.C. Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Karasar, H. A. ve Kuşumbayev, Sanat K. (2009). *Türkistan Bütünleşmesi*. – Ankara: Ötüken Yayınevi.
- Karluk, S. R (2002). *Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar*(5. Baskı). Ankara: Turhan Kitap Evi.
- Kaya, V., & Türkmen, A. (2013). Küresel Krizin Üst Orta Gelir Gurubu Ülkelere Makro Ekonomik Yansımaları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*.
- Khasanov,İ.(2013,Ekim20).AkademikPerspektif. 2017 tarihinde <http://akademikperspektif.com>: <http://akademikperspektif.com/2013/10/20/sanghayisbirligi-orgutunun-ortaya-cikisi-yeri-ve-gelecegi/> adresinden alındı (05/09/2020)
- Köse, H (2011). *Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Raporu*. Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

- Küçükahmetoğlu, O., Tüylüoğlu, Ş., ve Çeştepe, H (2005). *Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Kürkçü, D. D (2013). *Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar*. The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication , 1-12.
- Mikail, E. H (2007). *Rus Dış Politikası ve Yeni Çar Putin*. Konya.
- Mineyeva, N. (2010). *Şanghay İşbirliği Örgütü: Genel Görünüm ve Orta Asya*. Yüksek Lisans Tezi: T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Müsteşarlığı, D. T. (2016). *DIJITAL PORT*. <http://dijitalport.com>: <http://dijitalport.com/turkiye-ile-cinin-dis-ticareti/> adresinden alındı (15/09/2020).
- Narin, M (2010). *Çin Ekonomisindeki Büyümenin Dünya ve Türkiye Üzerine Etkileri*.
- NATO, Relations with Kazakhstan, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49598.htm, E.T. (07/10/2020)
- Noyan, S (2015). *Ekonomik Entegrasyon ve Büyüme Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülke Grupları Açısından Çekim Modeli Analizi*. Aydın.
- Öz, S (2007). *Küresel Rekabette Yeni Bir Gün: Hindistan*. İstanbul.
- Özbek, H., & Atik, H. (2013). *İnovasyon Göstergeleri Bakımından Türkiye'nin Avrupa Birliği Ülkeleri Arasındaki Yeri: İstatistiksel Bir Analiz*. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (42), 193-210.
- Özdaşlı, E. (2012). *Çin ve Rusya Federasyonu'nun Perspektifinden Şanghay İşbirliği Örgütü*. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 108-122.
- Öztürk, N (2007). *Pakistan Temek Ekonomik Göstergeleri ve Türkiye Pakistan Ticareti*. İzmir: İzmir Ticaret Odası.
- PARS (2015). <https://www.parsithalat.com/cinin-serbest-ticaret-bolgesi/> (02.05.2020).
- Pehlivanoğlu, F., ve Güneş, İ (2010). *Kırgızistan Ekonomisinin Yapısal Analizi*, (s. 781-797).

- Piekos, W., & C., E. (2015, Temmuz 7). Council on Foreign Relations. 2018 tarihinde [www.cfr.org](https://www.cfr.org/expert-brief/risks-and-rewards-sco-expansion): <https://www.cfr.org/expert-brief/risks-and-rewards-sco-expansion> adresinden alındı (14/11/2020).
- Pirimbayev, C., ve Ganiyev, C (2010). *Avrasya Ekonomik Topluluğu: Bir İktisadi İşbirliği Alternatifi*. International Conference On Eurasian Economies , 82-85.
- Rusya Federasyonu. (2011). *İtkib Genel Sekreterliği Ar-Ge ve Mevzuat Şubesi* .
- Sayitoğlu, H (2013). *Uluslararası Ticaret*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2923 .
- Seyidoğlu, H (2015). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat : Teori, Politika ve Uygulama*. İstanbul: *Güzem Yayınları*.
- Siddharth Varadarajan, “Kazakhstan’s twin-track foreign policy”, The Hindu, 03 Kasım 2004, <http://www.thehindu.com/2004/11/03/stories/2004110313651300.htm>, E.T. (08/12/2020).
- Somoncuoğlu, T (2011). *Kazakistan Ülke Raporu*. T.C. Başbakanlık Dış Ticareti Geliştirme Müsteşarlığı.
- Sönmez, A., ve Şimşek, F (2011). Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Gelişmelerin Küçük Ölçekli Bir Aile İşletmesi Üzerindeki Etkileri. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* , 93-114.
- Şahin, H (2016). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.
- Şahin, M. (2011). Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Ekonomik Entegrasyon Bağlamında Karşılaştırılması. *Tünav Bilim Dergisi* Yıl: 2011, Cilt:4, Sayı:2,, 143-150.
- Şanlı, F. B (2004). *Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar*. Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları , 160-166.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı, *Kazakistan Dış Ticareti*, <http://www.ekonomi.gov.tr>, E.T. (07/12/2020)

- Temiz, D (2009). Gümrük Birliği ile Birlikte Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yapısal değişmeler oldu mu . *Ankara Avrupa alışmaları Dergisi* , 115-138.
- Temur F., “şİÖ UFA Zirvesi Yükselen Asya'nın Ayak Sesleri”, *Stratejik Düşünce*, Sayı 69, Ağustos 2015, http://www.sde.org.tr/userfiles/file/SD_AGUSTOS2015_SAYI69.pdf, E.T. (26/11/2020), s. 58.
- Temur, F. (2015). *Yükselen Asya'da şanghai İşbirliği Örgütü: Dn, Bugünü ve Yarını*. Ankara: Stratejik Düşünce ve Araştırma Vakfı .
- TETSİAD (2015). *Rusya lke Raporu*.
- The World Bank. <https://data.worldbank.org> (10.05.2020).
- Toprak, A (2016). *Çin Halk Cumhuriyeti lke Raporu*. İzmir: İzmir Ticaret Odası.
- Trademap. <https://www.trademap.org> (02.05.2020).
- TUNÇ, Havva (2004) “*Uluslararası Ticaret, Para ve Finans*”, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Turan, K. K., Özarı, ., & Demir, E. (2016). Kümeleme Analizi İle Türkiye ve Ortadoğu lkelerinin Ekonomik Göstergeler Açısından Karşılaştırılması. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 143–165.
- Turanlı, M, H. Özden, ., & Türedi, S. (2006). Avrupa Birliği'ne Aday ve ye ülkelerin Ekonomik Benzerliklerinin Kümeleme Analiziyle İncelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 95–108.
- Turgay Dğen, “*Kazakistan'da ABD ve İngiltere'nin Katıldığı Tatbikat*”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 15 Ağustos 2013, <http://www.21yyte.org/fikir-tanki/740/kazakistanda-abd-ve-ingiltereninkatildigi-tatbikat>, E.T. (08/12/2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. <http://www.mfa.gov.tr> (10.05.2020).
- Türkiye Cumhuriyet Ticaret Bakanlığı. <https://www.ticaret.gov.tr> (15.05.2020).
- Türkiye İstatistik Kurumu. <https://www.tuik.gov.tr> (05.05.2020).
- UNCTADSTAT. <https://unctadstat.unctad.org> (12.05.2020).
- Vikipedi. <https://tr.wikipedia.org> (03.05.2020).

- Yardımcıoğlu, M., & Koçarslan, H. (2014). *Çok Kutuplu Dünyaya Doğru: Şanghay İşbirliği Örgütü*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Yaşar, H. N (2011). Avrupa Birliği ve Türkiye Arasındaki Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye İhracatının Çekim Modeli Uygulaması.
- Yesevi, Ç. G. (2013). Avrasya'da Güvenliğin İnşası: Şanghay İşbirliği Örgütü. Global Political Trends Center Policy Update, 5.
- Yıldırım B.(2005), “Şanghay İşbirliği Örgütü Ve Türkiye”, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM), 20.07.2005. adresinden alınmıştır (19.05.2015).
- Yıldırım, S (2010). 2008 Yılı Küresel Ekonomi Krizinin Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* , 47-55.
- Yılmaz, Ö., & Kaya, V. (2005). Genişleme Sürecindeki Avrupa Birliği: Ekonomik Performansa Dayalı Kümeleme Analizi. *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 362-376.
- Yücel, A (2015). Dünya. 9 11, 2017 tarihinde Çin, ilk anlaşma için Türkiye’yi seçti 600 milyar dolarlık pazarı açıyor: <https://www.dunya.com/ekonomik-veriler/cin-ilk-anlasma-icin-turkiye039yi-secti-600-milyar-dolarlik-pazari-haberi-283021> (15.05.2020).
- Zeb, R. (2006). *Pakistan and the Shanghai Cooperation Organization*. China and Eurasia Forum Quarterly. cilt 4, sayı 4. s. 51-60.
- Zeyrek, C. (2010). *Orta Asya’da Etkin Bölgesel Bütünleşme Çabaları: Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)*. Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review, 871-884.
- Zorlu Kürşat, “Şanghay İşbirliği Örgütü Zirvesi ve Türkiye’nin Durumu”, TÜRKSAM Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Analizler Merkezi, 12.09.2014, adresinden alınmıştır (13.03.2020).

Yabancı Kaynak

- Азадахан Эсенбековна Наркозиева, “Стратегические Перспективы Кыргызстана в Шанхайской Организации Сотрудничества”, Магистерская диссертация “БелГУ”, 2016, s. 56.

МУРАТШИНА Ксения Геннадьевна (Muratshina Ksenia Gennadievna),
“Приоритеты Стран Центральной Азии в ШОС в Контексте Их
Взаимоотношений с Китаем” (“Orta Asya Ülkelerinin Çin ile İlişkileri
Bağlamında ŞİÖ’deki Öncelikleri”), Вестник Омского Университета. Серия
“Исторические Науки”, 2017, № 3 (15), ss. 445-456.

Официальный Сайт Министерства Иностранных Дел Республики Таджикистан,
“Сотрудничество Таджикистана и ШОС”, 04.07.2019,
<https://www.mfa.tj/ru/main/view/116/tadzhikistan-i-shankhaiskayaorganizatsiya-sotrudnichestva>, (Erişim Tarihi: 11.12.2020).

Э. Рахмон, “Антинаркотический Центр в Душанбе. Новые Инициативы”,
CenterAsia, 2008, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?=1215751140>, (Erişim
Tarihi: 20.12.2020).